VERSENY-TÜKÖR

XIII. évfolyam
2017

KÜLÖNSZÁM VI.

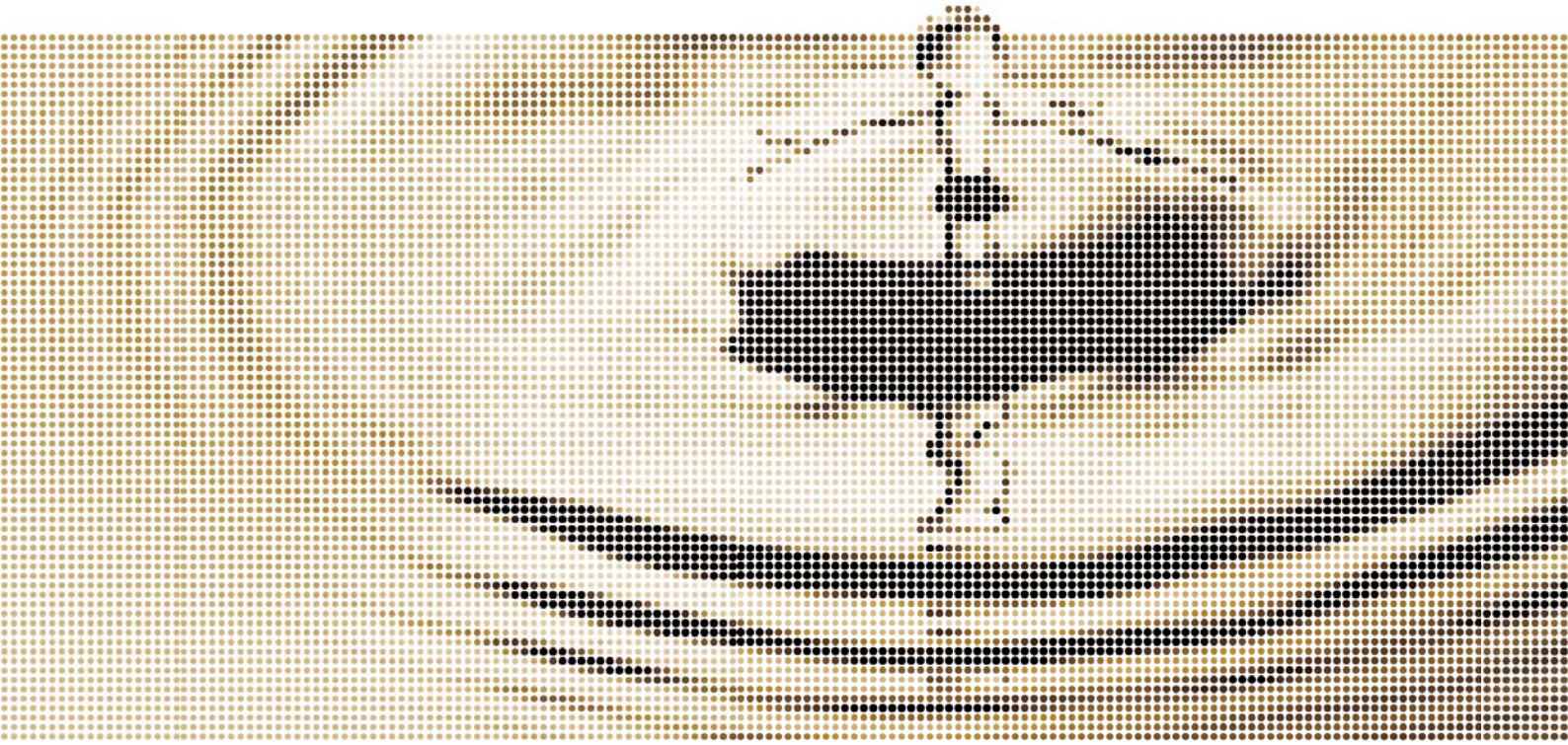

Kartellekkel kapcsolatos joggyakorlat a két világháború között Magyarországon

- *Homoki-Nagy Mária: Kartellszerződések a gyakorlatban*
- *Kovács György: A kartellkérdés gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai háttere II.*
- *Szabó István: Az 1931. évi XX. törvénycikk rendes bíróságok előtti gyakorlata*
- *Varga Norbert: Bírságolási eljárási szabályok kartellügyekben az 1931. évi XX. tc. hatálybalépését követően*

Gazdasági Versenyhivatal

Tartalom

Előszó 3

Homoki-Nagy Mária:
Kartellszerződések a gyakorlatban 4

Kovács György:
A kartellkérdés gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai háttere II. 14

Szabó István:
Az 1931. évi XX. törvénycikk rendes bíróságok előtti gyakorlata 35

Varga Norbert:
Bírságolási eljárási szabályok kartellügyekben az 1931. évi XX. tc. hatálybalépését követően 46

VERSENYTÜKÖR 2017/különszám. (XIII. évfolyam, VI. különszám)

A Versenytükör a Gazdasági Versenyhivatal szakmai folyóirata.
A lapban közölt írások és az azokban megfogalmazott vélemények kizárólag a szerzők álláspontját tükrözik és azok nem tekinthetők a Gazdasági Versenyhivatal álláspontjának!

Megjelenik: eseti jelleggel.
Kiadja: a Gazdasági Versenyhivatal.
A kiadásért felel a szerkesztőbizottság: Tóth András főszerkesztő, Bara Zoltán, Miskolczi Bodnár Péter, Szilágyi Pál, Tóth Tihamér.
Szerkesztőasszisztens: Józsa Eszter.

A folyóirat ingyenes.

Megrendelni és lemondani az alábbi e-mail-címre küldött üzenettel lehet: versenytukor@gvh.hu.

A Versenytükör egyes számai elérhetők és letölthetők a www.gvh.hu Kiadványok/Versenytükör/Lapszámok oldalról.
A www.gvh.hu Kiadványok/Versenytükör/Szerzőknek oldalról letöltött módszertani útmutató alapján készült publikálásra szánt írások a versenytukor@gvh.hu e-mail-címre küldhetők.

Kiadja a Wolters Kluwer Kft., felelős vezető: Tóth Gábor, a Wolters Kluwer Kft. ügyvezetője
Nyomdai munkálatok: Érdi Rózsa Nyomda

ISSN: 1787-5196

Tisztelt Olvasó!

A Gazdasági Versenyhivatal, működésének közelmúltban ünnepelt, 25 éves jubileumi évfordulóját előkészítve döntött úgy, hogy a magyar versenyjog, a versenyhatósági munka jogtörténeti gyökereinek, előzményeinek feltárását célzó kutatásra ír ki pályázatot, mert a múlt század eleji magyar versenyjog egy olyan jogterület, ami évtizedekig feledésbe merült, így sem a közvélemény, de talán még a jogászok többsége előtt sem igazán ismert. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem és a Szegedi Tudomány Egyetem kutatócsoportja kezdte meg a munkát a pályázat elbírálását követően. Az elkészült kutatási anyagokat tavaly a GVH egy kiállítás keretében mutatta be a közönségnek, továbbá a kutatások eredeti, teljes szakmai anyagát a Hivatal a Versenytükörben, egy a jelen számhoz hasonló különszám keretein belül tette közzé.

A tavalyi közös szakmai munka pozitív tapasztalatait követően a kutatómunka folytatásának tervével kereste meg idén a Hivatalt a két egyetem kutatócsoportja, akik célul tűzték ki, hogy feltérképezik és elemzik a korabeli, kartellekkel kapcsolatos joggyakorlat „másik oldalát", a rendes bíróságok anyagait, amit a GVH is támogatandónak talált. Úgy ítéltük meg, hogy a kutatások révén kerek és egész képet kaphatunk a korai magyar kartelljogról, ami a mai, élő versenyjogot érő kihívásokat is segít jobban megérteni, teljesebb kontextusba helyezni és hatékonyabb választ adni rájuk.

A kutatómunka keretében feldolgozott jogesetek ráadásul nem csak a korabeli szabályozás kutatási eredményeit egészítik ki és teszik jogtörténeti szempontból teljessé, hanem egyúttal arra is rávilágítanak, hogy a korai magyar versenyjog mennyire magán viselte már a szofisztikált jogértelmezés jegyeit. Erre példa, hogy amit az Európai Unió Bírósága csak 1966-ban mondott ki az unió versenyjogára érvényesen a Consten és Grundig kontra Bizottság ügyben, nevezetesen, hogy a versenykorlátozó megállapodások tilalma nem csak a versenytársak közötti ún. horizontális, de a termelési értékesítési lánc különböző szintjei közti ún. vertikális megállapodásokra is kiterjednek, azt a Budapesti Királyi Törvényszék már 1933-ban leszögezte a pápai fakartell ügyében hozott végzésében, amely végzést Szabó István professzor kutatása ismertet.

A Versenytükör jelen különszámában olvasható tanulmányok egy olyan, eddig fel nem tárt jogterületet segíthetnek a versenyjog elméleti tudományába ágyazódva jobban megérteni, amely a jelen és a jövő szabályozására vonatkozó diskurzusra is hatással lehet.

Tevanné dr. Südi Annamária
a Gazdasági Versenyhivatal főtitkára

Homoki-Nagy Mária*

Kartellszerződések a gyakorlatban

The cartel contracts in practice

Abstract

In my study I will examine the cartel contracts. In these cartel contracts contains the defining of the aims and topics. Their contents were the stipulate of the members' quota and the organisational form of the cartel administration. This was connected with trust contract where the factor entrusted with trade in goods, administration and inspection of the cartel. Treuhand contract have been concluded with the factor. It was contractual guarantee where the factor appeared as owner and stepped up against the third party. The prohibition of competition agreements and controlling rules between the members were the necessary part of the cartel contracts.

Tárgyszavak: kartellszerződés, versenytilalom, treuhand, ellenőrzés

Keywords: cartel contracts, prohibition of competition, trust, controlling

1. Bevezetés

Almási Antal 1917-ben írta meg A háború hatása a magyar magánjogra című munkáját[1], amelyben részletesen elemzi azokat a változásokat, illetve azokat az új jelenségeket, formálódó jogintézményeket, amelyek sokszor alapjaiban változtatták meg a magánjog egészét átható elveket és jogintézményeket. Elég, ha a clausula rebus sic stantibus elvre utalunk, amely természetesen nem volt ismeretlen magánjogászaink előtt, de a magyar magánjog valójában tiltotta ennek az elvnek az alkalmazását. Sőt hosszú évszázadokon keresztül a pacta sunt servanda elvét érvényesítette következetesen. Az I. világháború eseményei, különösen a pénzügyi viszonyok megváltozása megfordította ezt a helyzetet, és az egyes törvényszékek a megváltozott gazdasági helyzetre hivatkozva megállapították, hogy az érvényesen megkötött szerződés teljesítése csak úgy valósítható meg, ha az egyik fél túlságosan nagy előnyhöz jutna, miközben a másik szerződő partnert aránytalanul nagy kár terhelné. Ezért „*gazdasági lehetetlenülésre*" hivatkozva a bíróság beleavatkozott a szerződés teljesítésébe, s a megváltozott körülményekre tekintettel hozta meg a szerződés teljesítését módosító ítéletét.[2]

A háború nemcsak a szoros értelemben vett magánjogi viszonyokra volt hatással, hanem befolyásolta a gazdasági életet, a kereskedelmi viszonyokat és ezzel összefüggésben a kereskedelmi jog kialakult normáit is. A *szabadalmi jog* és a *védjegy*ekre vonatkozó normák valójában az I. világháború alatt vál-

* Tanszékvezető, egyetemi tanár – Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék.

1 Almási Antal: A háború hatása a magánjogra, Franklin T., Budapest, 1917.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára (MNL CSML) Szegedi Ítélőtábla iratai VII. 1. 1924. 407/1924. „*a törvényszék … a felperes követelését, a módosítottat sem tartja alkalmasnak a teljesítésre, mert nem vitás, hogy a kérdéses ház forgalmi értéke legalább 50 millió korona … A roppant gazdasági eltolódás folytán, a teljesítésre irányuló bírói döntés felperesnek aránytalan nyereséget, alperesnek aránytalan veszteséget okozna. Ez oknál fogva gazdasági lehetetlenülés miatt a felek közötti szerződés hatályát vesztette.*"

tak igazán jelentőssé, s teremtették meg a magánjognak azt az új területét, amelyet később iparjogvédelemnek kereszteltek el. A háborús konjunktúra egyik oldalról növelte a termelést, másik oldalról fokozta a piaci versenyt. A háború lezárását követően a gazdasági életre jellemző szabad versenyt korlátozni kellett azért, hogy a piac szereplői közül egyik se jusson túlzottan nagy előnyhöz vagy ne kerüljön a másikkal szemben jelentős hátrányba.

A magánjog mellett a háborús viszonyok tehát a kereskedelmi joggyakorlatot is erőteljesen befolyásolták. Olyan szervezeti formákat és ezt megerősítő társaságokat hoztak létre, amit sem a kereskedelmi jog, sem pedig a magánjog nem ismert, vagy ha ismert, akkor tisztességtelennek, jó erkölcsbe ütközőnek minősített és ezáltal érvénytelennek tekintett. Ezek voltak a *kartellek* és az azok működését megalapozó *kartellszerződések*. 2016-ban e lap hasábjain elemeztem a kartellmagánjog egyes szabályait, bemutatva, milyen hosszú folyamat vezetett el ahhoz, hogy az eleve erkölcstelennek minősített kartellszerződést a magyar bírói gyakorlat meghatározott feltételek mellett mégis elfogadja. Ahhoz, hogy a jogtudomány elméleti síkján zajló vitát a mindennapok gyakorlatában érteni lehessen, érdemes néhány kartellszerződést a maga valóságában is megvizsgálni.

A jogtörténeti kutatásokat hátráltató tényező, ha a levéltári iratok között nem találunk elegendő forrást az adott jogintézmény történeti hátterének feltárásához. Országos viszonylatban természetesen maradtak fenn kartellszerződések, elsődlegesen azokról a területekről, ahol részvénytársaságok voltak a kartell tagjai, de a mindennapok gyakorlatában jóval több kartell keletkezett, mint amennyiről ténylegesen tudunk. Ennek alapvetően az a magyarázata, hogy az 1931: XX. törvény megszületése előtt bírói gyakorlatunk – a részvénytársaságok kivételével – tiltotta a kartellek létrejöttét. Az egyes kartellmegállapodásokat éppen ezért a résztvevők nem feltétlenül foglalták írásba. Ha a kartellbe tömörült kereskedők között vita támadt, esetleg pert indítottak egymás ellen, akkor a polgári perek között lehet nyomát találni a konkrét kartellmegállapodásnak. Más volt a helyzet, ha részvénytársaságok alapítottak kartellt, mert saját gazdasági érdekeiket szem előtt tartva megállapodásaikat írásba foglalták, melyeket nem feltétlenül neveztek kartellszerződésnek. Volt eset, amikor csak megállapodásnak, volt, amikor kötlevélnek címezték egyezségüket.

E tanulmányban a részvénytársaságok között létrejött kartellszerződések néhány sajátosságára szeretném az olvasók figyelmét ráirányítani.

2. A kartellek szervezete

A kartellszerződéseket gyakran a létrejött kartell társasági szerződésének tartották. Kuncz Ödön megfogalmazása szerint *a kartell maga a szerződés*.[3] Ha azonban megvizsgáljuk e szerződések tartalmát, akkor meg kell állapítani, hogy a legritkább esetben találunk rendelkezést a kartell szervezetére vonatkozóan. A mai értelemben vett társasági szerződésnek hiányzik az az eleme, amely a kereskedelmi társaságba tömörült felek működésének szervezeti kereteit meghatározza. A kartellszerződések sem a részvénytársaságok, sem a szövetkezetek alapító okirataihoz hasonló intézkedést – igazgatótanács, felügyelőbizottság, közgyűlés – nem tartalmaz. Ez egyrészt következik abból, hogy gazdasági értelemben a kartellbe tömörült felek, legyenek akár kiskereskedők vagy kereskedelmi társaságok, csak laza kapcsolatba lépnek egy konkrét cél elérése érdekében. A kartelltörvény megszületése előtt a részvénytársaságok kivételével kifejezetten tiltották a kartellek létrejöttét, ezért 1931 előtt nincs jogszabályi háttér a kartellek működésére. Az 1931. évi XX. törvény megengedi a kartell létrehozását, de nem rendelkezik arról, hogy a kartellnek pontosan meghatározott szervezettel is bírnia kellene. Ez a magyarázata annak, hogy a kartellszerződésekben a célt és az ennek eléréséhez szükséges együttműködés kereteit határozták meg konkrét szervezeti forma nélkül.

Ugyanakkor több kereskedelmi társaság között létrejövő gazdasági együttműködés elképzelhetetlen volt bizonyos szűk szervezeti keretek nélkül. Erre jó példát mutat az osztrák–magyar vaskartell, melyet a Rimamurányi–Salgótarjáni Vasmű, a Magyar Állami Vasművek és az Osztrák–Magyar Állami Vasúttársaság hozott létre még 1902-ben. Az együttműködés keretei között egyrészt felállították az ún. végrehajtó-bizottságot, amely a kartellt alkotó ke-

3 Kuncz Ödön: A kartel, mint jogi probléma, In: A Kartel, Magyar Jogászegylet kiadása, Budapest, 1930, 23.

reskedelmi társaságok képviselőiből állt, s maguk közül öt évre elnököt választottak. *„Az összes egyezményi ügyeket a végrehajtó-bizottság intézi, kebelében előálló véleménykülönbségek esetén az illető ügy a csoportgyűlés vagy a közgyűlés elé viendő."*[4] A tényleges ügyintézést a végrehajtó bizottság ellenőrzése mellett a nyilvántartási iroda végezte.[5]

Ez a helyzet változott meg az I. világháborút követően azokban az esetekben, amikor a kereskedelmi társaságok már a kartellnél is tágabb szövetséget hoztak létre. Ilyenkor a konkrét ügyek intézésére megbízhattak egy kereskedelmi társaságot, amit az öntödék együttműködéséből létrejött kartell esetében tettek. Ők egy önálló részvénytársaságot hoztak létre abból a célból, hogy a kartellszerződésből fakadó együttműködést, az öntödék működéséhez szükséges felvásárlást, illetve a kész öntvények eladását, az ezzel kapcsolatos levelezést elvégezze.[6] A szerződésből fakadó jogok és kötelezettségek viszont közvetlenül a kartellben részt vevő tagokat illették és terhelték. Más esetben egy bank vállalta annak a tevékenységnek a lebonyolítását, amely a kartellbe tömörült társaságok ügyintézése kapcsán keletkezett. Ez a megoldás tapasztalható, amikor a vasműkartell és az öntödéket tömörítő kartell hozott létre 1937-ben egy új kartellt abból a célból, hogy a vashulladék felvásárlásának és az öntvények eladásának piacát Magyarország egész területén lefedjék. Ez már egy olyan méretű gazdasági szerveződés volt, amely anélkül, hogy önálló, új kereskedelmi társaság létrehozását indokolta volna, az együttműködés mindennapi teendőinek ellátását egy bankra bízta, amely az adott konstrukcióban a bizományos szerepét töltötte be.[7]

A Budapesten megalapított műjégkartell is létrehozott ügyeinek intézésére és a tagok ellenőrzésére egy ún. intézőbizottságot, melybe a kartelltagok delegáltak a szerződésben meghatározott számú tagot. Ők voltak jogosultak a kartell ügyeit intézni, illetve az egyes tagok tevékenységét ellenőrizni.[8]

3. A kartellek célja

Elfogadva *Kuncz Ödön* meghatározását, mely szerint a kartell *„önálló, egymáshoz hasonló vagy egymással összefüggő üzletet folytató vállalkozóknak egyesülése avégből, hogy áruiknak a piacon monopoliumszerű előnyét élvezzék,"*[9] érdemes néhány szerződés alapján a kartellek célját meghatározni. A szakirodalomban gyakran találunk utalást arra, hogy az ún. árkartell abból a célból jött létre, hogy áruiknak magasabb árat tudjanak biztosítani. Ezt a célt tükrözi az ún. cukorkartell szerződése, amelyben kimondták, hogy *„a mai árnívó emelését"*[10] tartják a megállapodás alapvető céljának. De érdemes elolvasni az osztrák–magyar vaskartell 1902-ben megkötött egyezményét, amely a kartell céljaként a következőket rögzítette: *„a vasgyárak productiójának a szükséglethez mért szabályozása, a tulproductio és árharcz meggátlása, az idegen concurrentiának legyőzése és az egyes egyezményi tagok eddigi munkakörének és piaczának megvédése."*[11]

A műjég gyártására és eladására vonatkozóan már az I. világháború előtt kartellbe tömörültek a fővárosban telephellyel rendelkező cégek abból a célból, hogy a *„közérdeket, főként a közegészségügyet, de egyben az érdekközösségbe tömörített egyesület tagjainak magánérdekét is előnyösen szolgálja."*[12]

Ha az itt említett és a kartellmegállapodásokba foglalt célokat, okokat megvizsgáljuk, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a monopóliumba tömörült partnerek a termelés és a feldolgozás biztonsága érdekében egyrészt szállítási célból, másrészt, és ez volt mindig a legfontosabb, saját nyereségük biztosítása érdekében, a felvásárlási és az eladási árak

4 Magyar Nemzeti Levéltár Budapest Főváros Levéltára (MNL BFL) Z 372 osztrák–magyar vaskartellegyezmény, 8. pont, 1902-ben.

5 *„Az egyezményi nyilvántartások, kimutatások, levelezések szerkesztésére és vezetésére szolgál a Budapesten szervezendő nyilvántartási iroda. Ezen iroda a végrehajtó-bizottság rendelkezéseit tartozik követni addig, amíg azok jelen egyezménnyel vagy a közgyűlés határozataival ellentétben nem állanak."* MNL Z 372 osztrák–magyar vaskartellegyezmény, 9. pont, 1902.

6 MNL BFL XI. 1118. Kartellevelezések.

7 Kuncz Ödön ezt a típust nevezte a kartellek *„legtökéletesebben megszervezett formájának."* Kuncz Ödön: A magyar kereskedelmi- és váltójog vázlata, Grill Kiadó, Budapest, 1928, 304.

8 MNL BFL XI-1105 Budapesti Jégárúsító Rt. Titkársági iratok 1927–1947.

9 Kuncz Ödön, 1928, 301.

10 MNL BFL Z 65, cukorkartell, 1942.

11 MNL BFL Z 372, osztrák–magyar vaskartell iratai.

12 MNL BFL XI 1105. Budapesti Jégárúsító Rt. Titkársági iratai; A *„jégeladásra vonatkozó kötlevelet"* 1914-ben a következő cégek kötötték meg: Erzsébet jéggyár, Rechnitzer és Bruckner czég, Fővárosi Jéggyár Rt., Magyar Élelmiszerszállító és Árukereskedelmi Rt., Reisz és ...czég.

meghatározása és egységesítése céljából kötötték meg a szerződéseiket. A háborús körülmények, akár az első, akár a második világháborút megelőző, illetve az alatti évek, adott esetben még indokolták ezeknek a szerződéseknek a létrejöttét, de a 19–20. század fordulóján létrejött vaskartell-megállapodás, mely időszak egyértelműen a gazdasági fellendülés, sőt virágzás ideje volt, már csak azzal magyarázható, hogy a piacon jelen lévő gyárak összefogva minél nagyobb nyereséget tudjanak elkönyvelni maguknak. Nem véletlen, hogy a bírói gyakorlat és a korabeli jogtudomány tisztességtelennek, a jó erkölcsbe ütközőnek tartotta ezeket a megállapodásokat. Megmaradásukat, sőt a mindennapok életében való térnyerésüket alapvetően a gazdasági viszonyokkal lehet magyarázni, ahogy azt a kereskedelmi törvénykönyvünk elfogadásánál is érzékelték. A kartelltilalom ellenére a részvénytársaságok számára lehetőséget adtak kartellben való részvételre, ha azt a közgyűlésük jóváhagyta. Ezért olvashatunk a vaskartellről, a jégkartellről vagy éppen a vízüvegkartellről már a 20. század első évtizedében.

A kartellbe szerveződő cégek tevékenysége határozta meg leginkább a szerződésekben rögzített célokat, amelyek az elérni kívánt árak meghatározásától, a gyártáshoz szükséges nyersanyag felvásárlásától a késztermék értékesítéséig igen változatosak lehettek. Ahhoz, hogy a meghatározott célt a felek elérjék, a kartellszerződésben a megállapodás tárgyát és tartalmát is rögzíteni kellett.

4. A kartellszerződések tárgya

A kartellszerződések a kartellben részt vevő tagok felsorolását követően mindig meghatározták a szerződés tárgyát, amire a kartell tevékenysége irányult. Így tették ezt az ún. vaskartellszerződésben is, amikor arról határoztak, *„hogy a belföldön felszínre kerülő mindennemű beolvasztásra szolgáló ócskavas beszerzését visszavonásig a Magyar Vastermék és Vashulladék Kereskedelmi Rt-re ruházták át.”*[13]

Az ún. vízüvegkartell tárgya az *„oldott folyékony vízüvegnek Magyarország területén való forgalombahozatala”*[14] volt.

Az 1937-ben már kartellbe szerveződött magyar cukorgyárak 1942-ben módosítani kívánták társasági szerződésüket és a Felvidék, valamint Erdély egy részének a visszacsatolását lehetővé tevő nemzetközi szerződések hatására a felvidéki – Diószeg, Nagysurány és Oroszka – és a marosvásárhelyi cukorgyárakat kívánták bevonni a „cukor”-kartellbe. Az eredeti elképzelés szerint Délvidék – Baranyavár, Cservenka és Újverbász – cukorgyáraival is szerződéses kapcsolatba kívántak lépni, de ez utóbbi három cukorgyár a megkeresést visszautasította. A cukorgyárak közötti megállapodás alapját az ún. „répaharc” kizárása jelentette.[15] Háborús viszonyok között szükséges volt annak biztosítása, hogy ne csak az ország területén, hanem a katonaság számára is megfelelő mennyiségű cukor álljon rendelkezésre. Ehhez elegendő cukorrépát kellett termelni. Ahhoz, hogy a cukorgyárak a folyamatos működés biztosítása mellett megfelelő mennyiségű cukorrépával rendelkezzenek, szerződést kellett kötniük – a háború előtt már kialakult szabályok szerint – a cukorrépa-termesztésre. *„A kartel sürgősen azért csinálandó meg, hogy a termelés folytonossága a háborús viszonyok között feltétlenül biztosíttassék.”*[16] A cukor iránti kereslet növekedése megnövelte a cukorrépa iránti keresletet, ami egyrészt növelte a cukor árát, másrészt a nyersanyag, a cukorrépa felvásárlási árának az emelkedését is magával hozta. A cukorgyárak rákényszerültek, hogy egyrészt elegendő mennyiségű nyersanyag álljon folyamatosan rendelkezésükre, másrészt biztosítsák azt a hátteret, hogy a megkötött felvásárlási szerződések alapján a cukorrépa-termelők a szerződést ténylegesen teljesítsék, s ne az esetleg többet ígérő másik cukorgyárnak adják át a cukorrépát. Valójában a háborús viszonyok által kialakult keresletnövekedés – ami áremelkedést is eredményezett – vezetett el ahhoz, hogy egyik oldalon a cukorgyárak szerződésre lépjenek meghatározva azt, ki mennyi cukorrépát dolgozhat fel és honnan vásárolhatja fel a nyersanyagot, másik oldalon saját érdeküknek megfelelően alakíthatták a répa felvásárlási és a cukor eladási árát, ahogy azt a kartellszerződés előzetes tárgyalásai során megállapították, a gyárak *„a mai árnívó emelését”* érjék el. Ezt a helyzetet a kartelltárgyalások során a

13 MNL BFL Z 372, osztrák–magyar vaskartell iratai, 1927, szerződés.
14 MNL BFL Z 341, Gazdasági levéltár Viktória vegyészeti Művek RT Ügyvezető-igazgatóság iratai megállapodás 1. pontja.
15 MNL BFL Z 65, kartellszerződés, 1942.
16 MNL BFL Z 65, kartellszerződés, VI. 1942.

következőképpen fogalmazták meg a cukorgyárak. *„Országos, ipari érdek, minél nagyobb mennyiségű nyersanyag (cukorrépa) szerződéssel való biztosítása. … De ez egy olyan verseny, amely a répa ellenértékét ok nélkül a termelő egyoldalú előnyére emeli."*[17] A háború idején meghozott miniszteri rendelet maximálta a cukor árát, de a kartellmegállapodás alapján a cukorgyárak mégis érvényesíteni tudták saját érdekeiket. A kartellbe tömörült cukorgyárak képesek voltak a nyersanyag, a cukorrépa felvásárlási árát lefelé nyomni, hiszen a kartellszerződésben meghatározott módon és feltételekkel köthettek csak felvásárlási szerződést, amellyel az ország egész területén azonos szabályokat tudtak érvényesíteni.

A kartellbe tömörült cukorgyárak szerződésben rögzítették azt a katasztrálishold-nagyságot, ahonnan a cukorrépát felvásárolhatták. Ez volt az ún. *cukorkataszter.* Ezen túlmenően kötelezték magukat arra, hogy ha olyan termelő kínál megvételre cukorrépát az egyes gyáraknak, amellyel addig nem volt szerződése a gyárnak, értesíti a többi kartelltagot, s ha van olyan gyár, amelynek telepe közelebb esik a répaföldhöz, köteles annak az új termelőt átengedni.

A megállapodás részét képezte egy fuvarozási szerződés is, hiszen a megtermelt cukorrépát a gyárakba kellett szállítani. A répakataszter mellett a *„tonnakilométer"* elvét is érvényesítették, azaz minden cukorgyár a szerződésben meghatározott kvóta arányában köthetett a Magyar Államvasúttal szállítási szerződést.

Arra is lehetőségük volt a tagoknak, hogy ha a felvásárlási szerződést kötő gyár messzebb volt a répatermesztés helyétől, akkor *bérfeldolgozás*t kérhetett megfelelő ellenérték fejében a termelőhöz közelebb eső gyártól. Ennek tartalmát külön szerződésben rögzítették, de ez elengedhetetlen részét képezte a kartellmegállapodásnak.

A szerződésben meghatározták az egyes gyárak számára a megtermelt és eladható cukor mennyiségét, a *kvótát* is, amelyen felül tilos volt értékesíteni. Ha valamelyik cukorgyár többet termelt az előírt mennyiségnél, azt köteles volt felajánlani annak, aki valamilyen oknál fogva nem érte el a neki járó kvótát. Nem véletlen, hogy az első és a második bécsi döntést követően a visszacsatolt területeken található cukorgyárakat is be kívánták e kartellbe vonni.

Az 1942-ben megkötött megállapodásba végül azt is belefoglalták, hogy *„a háború után ezekre a quotákra nem lehet hivatkozni."*[18] Erre tényleg nem került sor, mert a II. világháborút követően megváltozott gazdasági és politikai viszonyok ténylegesen a kartellek felszámolásához vezettek.

Mielőtt továbblépnénk, vizsgáljuk meg a *Budapesti Jégkartell* létrejöttének okát, amelyet még a tisztességtelen versenyről szóló törvény hatálybalépése előtt alapítottak. A rendelkezésre álló iratokból megállapítható, hogy 1921-ben további öt évre meghosszabbították a résztvevők – az Erzsébet Jéggyár, a Rechnitzer és Bruckner cég, a Fővárosi Jéggyár Rt., a Magyar Élelmiszerszállító és Árukereskedelmi Rt., valamint a Reisz és Hajós cég – azt a *„jégeladásra vonatkozó kötlevelet"*, amelyet 1914. december 31-én létesítettek.[19] Mind az alapszerződésben, mind pedig a későbbi megállapodásokban a kartell célját akként határozták meg, hogy *„biztosítsák Budapest főváros, Ujpest és Rákospalota jégforgalmának egységes és közös szabályozását."* Az időről időre megújított szerződésbe egyre több tagot vontak be[20] és a szerződés aláírását megelőző egyeztetéseken megfogalmazott cél minden esetben az volt, hogy *„az érdekközösségbe tartozó jéggyárak"*, azaz a műjéggyártók, *„egymás között gazdasági versenyt szabályozó megállapodást"* kössenek.[21] 1936-ban ezt a célt a következő módon foglalták a szerződésbe: *„az egymással folytatott túl éles verseny kinövését kiküszöböljék, az ebből származó, elkerülhetetlen veszteségektől mentesüljenek, a közegészségügyi intézkedések megvalósítását még fokozottabb mértékben biztosítsák."*[22]

17 MNL BFL Z 65, kartellszerződés, 1942.
18 MNL BFL Z 65, kartellszerződés VI., prejudicium kizárása.
19 MNL BFL Z 1105, jégkartellszerződés.
20 Az 1942 januárjában megújított megállapodásnak a résztvevői a következők voltak: Dreher Haggenmacher Első Magyar Részvényserfőző Rt., Kőbányai Polgári Serfőző és Szent István Tápszerművek Rt., Óbudai Kristályjéggyár Rt., Magyar Élelmiszerellátó és Árukereskedelmi Rt., Budapesti Jégárúsító Rt., Angyalföldi Műjéggyár, Fővárosi Jéggyár Rt., Hungária Jéggyár, Erzsébet Jéggyár, Rechnitzer és Bruckner cég, Huszár József Újpesti Jéggyára, Óbudai Kristályjéggyár Rt ujpesti telepe, Soroksári Első Mészhomoktéglagyár Rt.
21 MNL BFL Z 1105, jégkartellszerződés.
22 MNL BFL Z 1105, műjégkartell-szerződés, 1936.

5. A kartellszerződések tartalmi elemei

A műjégkartell-szerződés tárgyának meghatározásával már átlépünk a szerződések egyéb tartalmi elemeinek a bemutatásához.

A műjégkartell megállapodása egyrészt tartalmazza a kartell tevékenységének területi hatályát, s rögzíti, hogy a műjéggel való kereskedelem kizárólag a főváros, valamint annak közigazgatási határaitól számított 20 km-es körzeten belül történhet. Ez az a közigazgatási terület, ahol a műjég „eladása", azaz a forgalomba hozatal történik. „*Eladás alatt, a tagok által megjelölt területen ellenérték felszámítása mellett forgalomba hozott műjégmennyiség értendő, beleértve mindazon ugyancsak ellenérték felszámítása mellett forgalomba hozott műjégmennyiséget is, amely waggonok jegelésére adatik el.*"[23] A szerződésben részletesen meghatározták, hogy az eladható műjégmennyiség hány százaléka illeti az egyes kartelltagokat. Lehetőséget adtak új műjéggyár alapítására vagy olyan gyár megvételére, amely eredetileg nem tartozott a kartellbe, de ezzel az új üzemmel nem növekedhetett a tag százalékos részesedése az összes műjég mennyiségében. Taxatíve felsorolták azokat az eseteket, amikor a tagok szerződésszegést követtek el. „*Szerződésszegést követ el, bíróilag sem mérsékelhető kötbért tartozik fizetni azon tag, aki: eladását nem a szerződésben meghatározott feltételek között teszi*" vagy más területre szállított jeget, vagy területen kívül levő jéggyárral kötött megállapodást, vagy nem tartotta be a minimális árakat.[24]

Ennek egyrészt az okozott kár megtérítése volt a következménye, de ugyanakkor a más kartellmegállapodásokban is olvasható „*bíróilag sem csökkenthető kötbér*" fizetésére kötelezték az érintett felet.

Már a 20. század legelejéről találunk áruszállításra és eladási árra vonatkozó kartellmegállapodást, amelyet a későbbiekben „vaskartellnek" neveztek el.[25] A fennmaradt szerződés szerint Juhos és társa köteles volt a kir. állami vasgyárakból – felefele arányban Zólyombresóból és Kudsirból – meghatározott mennyiségű rúdvasat szállítani, amiből a kartellbe tömörült öntödék – Kern Róbert, Heinrich A. és fiai, Frankl A. Hermann és fiai Schopper J. G. cégek – évente kötelesek voltak 30 000 métermázsa vasat átvenni. Ezenkívül azt is meghatározták, hogy az ún. kudsiri rúdvasból a partner köteles évente 50 kocsirakomány patkóvasat átvenni, amiért Juhosék mázsánként egy koronával magasabb árat kaptak, mint a kartellben megállapított kartellár volt. A kartelltagok külön kötelezték magukat, „*hogy kartellen kívül álló gyártól a kartellírozott gyárak beleegyezése nélkül semminemű anyagot nem vesznek át.*"[26] E szerződési kikötések egyrészt bizonyítják a kartell tagjainak célját, pontosan rögzítik, miként zárják ki a piacról a szabad versenyt, s ennek érdekében a kartell tagjait milyen jogok és kötelezettségek illetik.

A kartell működése lehetővé tette, hogy a tagok egymással meghatározott, más nevesített szerződéseket is kössenek. E szerződéseket elsődlegesen az a tevékenység határozta meg, amelyre a kartell létrejött. Ezért a fuvarozási, szállítási szerződés szinte a kartell lényegi elemeihez tartozott, mint ahogy a bizományi szerződés, sőt az ún. treuhand szerződés is.

6. Bizományi és treuhand megbízás

Azoknak a kartellszerződéseknek, amelyekben a tagok a szerződés tárgyát képező áruk beszerzésére, előállítására, értékesítésére, azaz a teljes forgalomra kötöttek megállapodást, lényeges elemét képezte a *bizományi szerződés* és a *treuhand megállapodás*. Kereskedelmi törvénykönyvünk már 1875-ben szabályozta egyrészről a közvetítő kereskedők jogait és kötelezettségeit, s a bizományost mint bejegyzett kereskedőt is ebbe a kategóriába sorolta. A bizományos által kötött vétel vagy eladás ugyancsak kereskedelmi ügyletnek számított, s ennek alapján a kereskedelmi törvény szabályait kellett alkalmazni. A kartellbe tömörülő részvénytársaságok a két világháború közötti időszakban szervezeti kereteik kialakításánál – ahogy azt fentebb már említettem – mindennapi ügyeik vitelére és egyben tevékenységük ellenőrzésére egy másik részvénytársaságot vagy éppen egy bankot bíztak meg. Ezzel az ún. központi szervvel te-

23 MNL BFL Z 1105, műjégkartell-megállapodás.
24 MNL BFL Z 1105, műjégkartell-megállapodás.
25 MNL BFL Z 372, Juhos Gyulával kötött megállapodás, 1904.
26 MNL BFL Z 372, Juhos Gyulával kötött megállapodás, 1904.

vékenységük folyamatos biztosítása érdekében nyersanyag vásárlására és a késztermék eladására egyben bizományi szerződést is kötöttek. E szerződés lényeges pontjait vagy közvetlenül a szerződés tartalmi elemei közé vették be, vagy a kartellszerződés elválaszthatatlan részeként, de mégis önálló bizományi szerződést kötöttek.

A vízüvegkartell 1936-ban a Magyar Ipari és Kereskedelmi Ellenőrző Bankkal kötött ilyen bizományi szerződést. A bank vállalta a kartell tagjai által gyártott *folyékony vízüveg forgalmazását* Magyarország egész területén és a kartell *kizárólagos képviseletét*. Ez azt jelentette, hogy a kartell minden egyes tagja lemondott azon jogáról, hogy *„a kartell tárgyát képező árukat saját vagy más cég neve alatt áruba bocsássa."*[27] A szerződésnek ez a pontja azért különösen fontos, mert kereskedelmi törvényünk azt tekintette kereskedőnek, aki *„iparszerűleg, saját cég alatt kereskedelmi tevékenységet folytatott."* Amíg a szabad verseny elve korlátlanul érvényesült, addig a folyékony vízüveget gyártó kereskedők, kereskedelmi társaságok mindegyike önállóan próbált meg érvényesülni a piacon. Abban a pillanatban, amikor kartellá szerveződtek, bár önálló jogi személyiségüket megtartották, a piacon a kizárólagos közvetítő kereskedő útján jelentek meg. Így tudták leginkább érvényesíteni azt a célt, hogy minél nagyobb haszonra tegyenek szert. Ezért *„kötelezték magukat arra, hogy a kartellcikkek rendelését vagy vásárlását érintő és hozzánk közvetlenül beérkező minden levelezést Önöknek (a Banknak) azonnal beküldjük, szóbeli felszólítások esetén pedig az érdeklődőket az ügylet elintézése végett Önökhöz utasítjuk."*[28] A bizományi szerződések lényege szerint a bizományos, jelen esetben a bank kötelezettsége kiterjedt a bizományi vétel és eladás mellett arra is, hogy a termelés biztonsága, valamint az áru értékesítésének folyamatossága érdekében szállítási szerződéseket is kössenek. Ezzel szemben a kartell tagjai vállalták, hogy kvótájuk arányában a megkötött szerződéseknek, megrendeléseknek eleget tesznek. A szerződések teljesítéséért harmadik személylyel szemben az a kartelltag vállalta a felelősséget, aki egyrészt a bank által megkötött ügyletet elfogadta, és ezzel a szerződési megállapodás szerinti kvóta alapján a hibátlan teljesítésért a felelősséget magára vállalta. Ha a harmadik személy a bizományossal szemben mégis pert indított a kartelltag mulasztása miatt, annak anyagi terhei a mulasztásért, a hibás teljesítésért felelősséggel tartozó kartelltagot terhelte. A bizományos a kartelltagokkal hetente köteles volt elszámolni.

Mindezért a bank bizományosi díjként a tagok által *„szállított és a szerződésben körülírt árucikkeknek számlázott áruértékének … három %-át kapják jutalomképpen, mely jutalékot … esetenként a beérkezett számlák kifizetésekből levonhatják."*[29]

A vízüvegkartell működése szempontjából volt egy további kötelezettsége a banknak mint bizományosnak. A bank szervezetén belül egy Központi Eladási Irodát kellett működtetni, amely egység ténylegesen a kartell tevékenységének az adminisztrációját végezte. Ezt nevezték a bank keretén belül működő ún. Vízüvegosztálynak. A bizományosnak ennek a szervezeti egységnek a működését a bizományosi díjából kellett fedeznie. *„Az egyezményes gyárak a megállapodás tárgyát képező folyékony vízüveg egyedüli képviseletét és kizárólagos bizományi eladását …a szerződés egész időtartamára a M. Ipari és kereskedelmi Ellenőrző Bank Rt.-re bízzák … a bizományi szerződés szerint."*[30]

7. Szerződési biztosítékok

A kartellszerződés mindezeken túl a következőket tartalmazza: *„az Ellenőrző bank mint az egyezményes gyárak treuhandja ellenőrzi az egyezményes gyárakat a szerződés határozmányainak betartása tekintetében és ellátja mindazon teendőket, amelyek jelen szerződés valamint a vele kötött bizományi- és treuhandszerződés értelmében reá bízattak."*[31]

Mit jelentett a treuhand megállapodás? Napjainkban különösen fontos lehet annak ismerete, hogy a két világháború közötti időszakban Magyarország gazdasági életét meghatározó kereskedelmi társaságok és a kartellek milyen szerződési biztosítékokat

27 MNL BFL Z 341, vízüvegkartell, 1936.
28 MNL BFL Z 341, vízüvegkartell, 1936.
29 MNL BFL Z 341, vízüvegkartell.
30 MNL BFL Z 341, vízüvegkartell-megállapodás, 2. pont.
31 MNL BFL Z 341, vízüvegkartell-szerződés 2. pontja.

kötöttek ki arra vonatkozóan, hogy az egyes szerződésben vállalt kötelezettségek teljesítésére a feleket rákényszerítsék.

A laza szervezetbe tömörült kartellek esetében, mint amilyen a műjégkartell volt, elegendőnek bizonyult, ha a szerződésben meghatározott nagyságú *kötbér* megfizetésére kötelezték a kartelltagok saját magukat. A cukorkartell esetében is, aki a szerződésben meghatározott kvótát túllépte vagy olyan termelővel kötött felvásárlási szerződést, aki nem az ő „répakataszterébe" tartozott, kötbér megfizetésére kötelezték. Arra különös hangsúlyt fektettek a szerződő felek, hogy kinyilvánítsák, a kötbér nagysága bíróilag sem mérsékelhető! Ez a kor bírói joggyakorlatának is megfelelt. Természetesen a kötbér fizetésére kötelezett félnek jogában állt a döntés ellen fellebbezni, amelyet vagy a kartell intézőbizottságához nyújtott be, vagy a szerződésben meghatározott választott bírósághoz fordult jogorvoslatért.

Más volt a szerepe a *treuhand*nak. A kartellek szervezetéből következően, különösen azokban az esetekben, amikor a tagok valakivel bizományosi szerződést kötöttek, éppen a verseny kiküszöbölése és az elérhető nyereség fokozása érdekében azzal, hogy a teljes képviselet jogával a bizományost bízták meg, egyben mai szóhasználattal biztosítéki célú vagyonátruházást is meghatároztak. A két világháború között nemcsak kereskedelmi jogunk, de magánjogi joggyakorlatunk is ismerte a treuhand megállapodásokat. Elsődlegesen ugyan a gazdasági élet fogadta el ezt a jogintézményt, de bizonyos esetekben a magánjogi joggyakorlat sem tekintette érvénytelennek. Valójában a treuhand megállapodás jogtudományi megítélésében ugyanaz a kettősség figyelhető meg, mint a kartellek elismerésében. A bírói gyakorlat a kartelleket is érvénytelennek és a jó erkölcsbe és tisztességbe ütköző megállapodásoknak tekintette, ahogyan a treuhand megállapodásokat is mint színlelt szerződéseket érvénytelennek minősítette. A gazdasági élet változásai a kartellek létrehozása és annak megfelelő jogi keretek kialakítása mellett olyan jogi konstrukció kialakítását is szükségessé tette, „*amely különleges jogállást tesz lehetővé azzal, hogy egyes személyek, mások érdekében kezelhetnek vagyontárgyakat, általánosabb és szélesebb jogkörrel eljárva, mint amit a jelenlegi szabályok körében a megbízás, a képviselet vagy a bizomány megenged.*"[32] Ha megfigyeljük a vízüvegkartell keretei között létrejött bizományi szerződést, amely hangsúlyozottan a kartellszerződés elválaszthatatlan részét képezte, megállapíthatjuk, hogy a Magyar Ipari és Kereskedelmi Ellenőrző Bank olyan széles hatáskört kapott, amely jóval meghaladta a kor bírói joggyakorlatában kialakult megbízás, képviselet és a bizományos hatáskörét. Azzal, hogy a kartell tagjai saját cégük nevében minden jogukról lemondtak az önálló ügyvitelre nézve, általános ellenőri hatáskörrel ruházták fel bizományosukat, valójában olyan jogosítványokat adtak a banknak, amelyért olyan anyagi biztosítékot köthetett ki magának, amely a gazdasági életben a kartelltagok vagyonának kezelését is jelentette. Ez a megállapodás a kartelltagok és a bank között azt a fiduciáriusi jogügyletet jelentette, melynek keretei között a bank kvázi tulajdonosi szerepet töltött be harmadik személyek felé. A bizományi szerződésbe foglalt azon feltétel, amely harmadik személyeknek azt a jogot biztosítja, hogy a szerződés hibás teljesítése esetén a bankkal mint bizományossal szembefordulhatnak, miközben az esetleges perből fakadó minden kötelezettség az érintett kartelltagot terhelte, ezt a kvázi tulajdonosi jogkört jelentette.

Tekintettel arra, hogy a magyar kereskedelmi jogi szabályozás, különösen kereskedelmi törvénykönyvünk megszületését követően a német joggyakorlatot követte, ezt a sajátos szerződési biztosítékot is a német gyakorlatból vette át. Ahogy napjainkban Menyhárd Attila fogalmaz: „*A német Treuhand a bizalmi vagyonkezelés sajátos formája, amely leginkább a gazdasági és jogi értelemben vett tulajdon elválásaként fogható meg azzal, hogy a tulajdon átruházásával az ezt megszerző személy »vagyonkezelőként« (Treuhänder) jogi értelemben tulajdonossá válik, de a tulajdon átruházójával (Treugeber) szemben fennálló kötelmi jogviszony alapján köteles tulajdonjogát e megállapodásnak megfelelően gyakorolni.*"[33]

Mai joggyakorlatunk tiltja a kartellmegállapodásokat, és nem ismeri a német eredetű treuhand

32 Menyhárd Attila: Dologi jog, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014.
33 Menyhárd Attila, 2014.

szerződéseket sem. Ugyanakkor az utóbbi években felerősödött az az igény, hogy kölcsönszerződések esetében a hitelezőket a jelzálog mellett erősebb szerződési biztosítékok is megillessék. Így fordult a mai joggyakorlatunk a bizalmi vagyonkezelés angolszász formája, a *trust* felé. A jogtörténeti kutatásoknak egyik célja pedig éppen az, hogy a ma joggyakorlata számára megoldási javaslatokat adjon a feltárt források alapján.

8. Ellenőrzés

Minden kartellmegállapodás részletesen rendelkezett a tagok egymás irányában érvényesíthető ellenőrzéséről. Ha csak laza szervezetbe tömörültek, akkor egymásnak lehetőséget adtak arra, hogy kölcsönösen betekinthessenek egymás irataiba, levelezésébe, elszámolásaikba. Ez különösen fontos volt amennyiben a megállapodás a felek részesedését kvótában határozta meg. Az ellenőrzés során vált lehetővé az egymás irányában történő kölcsönös elszámolás ellenőrzése.

Amennyiben pontosabb szervezetet, intézőbizottságot, végrehajtó bizottságot állítottak fel, vagy mint a vízüvegkartell, vagy a vaskartell egy bankot bízott meg ügyeik vitelével, akkor az ellenőrzést elsődlegesen e központi szerv számára biztosították. Ennek volt joga az év minden napján, minden órában bármelyik tag kereskedelmének ellenőrzése, miközben az egyes tagok a bankot kizárólag munkaidőben kereshették fel ellenőrzés céljából. A jégkartell tagjai a bizományi szerződés alapján a bizományosra ruházták ezt a jogot.

„*A jelen megállapodás tartama alatt a tagok egymásnak korlátlan terjedelemben betekintési és ellenőrzési jogot biztosítanak jégüzemükre vonatkozó könyveikbe, levelezésükbe, a forgalmiadóváltságra vonatkozó bejelentéseikbe, mindennemű feljegyzésükbe, melyek jégüzemükre és üzletvitelükre vonatkoznak.*”[34] A tényleges ellenőrzést vagy az intézőbizottság tagjai, vagy írásbeli meghatalmazással ellátott tisztviselői végezhették.

9. Versenytilalom

Tekintettel arra, hogy a kartellek kifejezetten a szabad verseny korlátozására jöttek létre, minden megállapodás tartalmazott ún. *versenytilalmi* szabályokat. A vízüvegkartell-megállapodásban erről a következőket olvashatjuk: „*szerződés tartama alatt vízüvegüzemet nem létesítenek, ily üzem alapítására sem közvetlenül, sem közvetve segédkezet nem nyújtanak és ilyenben részesedést nem vállalnak.*”[35] Kötelesek voltak elkerülni minden olyan tevékenységet, amit egymással szemben versenynek minősíthettek.

Megtiltották a tagok számára, hogy vevőiknek vagy a vevők alkalmazottainak bármilyen ajándékot juttassanak, vagy engedményt tegyenek. „*Senki, tehát az alkalmazottaik sem jogosultak a közösen megállapított és a KEI útján adott engedményeken felül a vevőknek bármily címen külön térítést vagy engedményt adni, ill. készpénzben vagy más formában kölcsönt nyújtani. A vevőknek vagy azok alkalmazottainak megajándékozása vagy bármely más alkalmi ajándék kizárólag a KEI utján közös elhatározás alapján adható.*”[36]

10. Választott bíróság

A szerződések külön pontját jelentette a választott bíróságok meghatározása. Ahogy az minden magánjogi szerződésben megszokott, a felek vitás ügyeik rendezését a szerződésben meghatározott bíróságokra bízzák. A kartellek esetében ez legtöbbször választott bíróságot jelentett. Ilyen esetben annak létrehozását is rögzíthették. Ez történt a műjégkartell esetében, amikor a felperes és az alperes nevezte meg a választott bíróság egy-egy tagját, majd ők nevezték meg az eljáró bíróság elnökét. Magát az eljárást nem szabályozták, a felállítandó választott bíróságnak volt arra hatásköre, hogy az adott vitás ügyet milyen keretek között intézi el. Más esetekben a fővárosi törvényszéket nevezték meg mint amelyik az adott kartell vitás ügyeiben kizárólagos illetékességgel rendelkezett. A bemutatott kartellszerződések között találni olyan rendelkezést is,

34 MNL BFL XI 1105, Műjégkartell-megállapodás, VII. fejezet a/1.
35 MNL BFL Z XI 1118, vízüvegkartell-szerződés, 11. pont.
36 MNL BFL Z XI 1118, vízüvegkartell-megállapodás, 1935–1937.

ahol a Budapesti Árú és Értéktőzsdét jelölték meg mint választott bíróságot a felek.

A választott bírósági eljárás kedvezett a gazdasági élet szereplői számára, hiszen gyorsabban jutottak az ügy végére, adott esetben a kartellszerződésben meghatározott szerződésszegés esetén fizetendő kötbér megfizetése is könnyebben történt.

11. Befejezés

A tanulmányban nem térhettem ki a kartellszerződésekbe foglalt minden tartalmi megállapodásra, hiszen ezek jelentős része akkor vált döntő jelentőségűvé, ha a felek között vita támadt és a választott bírósági eljárás alapján kellett ezeket eldönteni. Véleményem szerint a kartellmegállapodásoknak ezek a szabályai is jelzik, hogy a gazdasági életben milyen súllyal szerepelt az adott kartell. Ahol nagyobb tőke összevonására volt szükség, mint pl. a vaskartell esetében, ott a szervezet is fejlődött, s valójában e szervezettel hozta létre és működtette a trösztöt. Az intézőbizottság felállítása valójában szindikátus megszervezését jelentette. A kartellszerződések elemzése ugyanakkor azt is bizonyítja, hogy különösen a két világháború közötti időszakban gazdasági céljaikat elérték, a magánjogi gyakorlat pedig figyelemmel lehetett az új szerződési gyakorlatra.

Kovács György*

A kartellkérdés gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai háttere II.

The Economic Theory and Political Economy behind the Cartel Problem II.

Abstract

In our previous study, the main lines of economic thought of the interwar period about free competition, the economic theory and economic policy aspects behind the cartel issue, and finally, the interwar period's main approaches regarding the cartel problem have been discussed. In the present study, we investigate the economic aspects of the debates concerning the cartel law, and the different approaches of handling cartels following the law's adoption are discussed. The Great War and the Great Recession had shed light on the problems of liberal economic policy and intensified the economic disputes about cartels, which manifested in the passing of the 1931. XX. Law. In a sense, the issue was resolved, but not disappeared from the scene, however the topic of debates had been shifted from the concerns regarding cartel regulation to the utilization of cartels in economic policy. The bigger role of the state's economic activity, and the shift from liberal capitalism to more regulated economic environment was observed in the economic theory and in practice.

Tárgyszavak: kartell, gazdasági szabadság, gazdaságpolitika

Keywords: cartel, economic freedom, economic policy

1. Bevezető

Korábbi tanulmányunkban bemutatásra kerültek a két világháború közötti közgazdasági gondolkodás főbb irányzatai a szabad verseny kérdését illetően, illetve a kartellkérdés gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai tárgyalásának századfordulós előzményei, végezetül a 20/30-as évek kartellekkel kapcsolatos főbb közgazdasági megközelítései. Jelen tanulmányunkban a kartelltörvény bevezetésével kapcsolatos konkrét viták közgazdasági aspektusait mutatjuk be, illetve kitérünk a törvényi szabályozás bevezetése utáni időszaknak a kartellek kezelésével kapcsolatos közgazdasági megközelítései tárgyalására.

2. A kartelltörvény bevezetését megelőző viták

A kartelltörvényhozás kapcsán két fontos vitaalkalomra, valamint a Magyar Királyi Ítélőtábla elnöke és a képviselőházi, illetve felsőházi illetékes bizottságok véleményeire érdemes kitérnünk közgazdasági szempontból is. Az egyik vitaalkalom a Magyar Jogászegylet Gazdaságjogi Intézetében került megrendezésre 1929. május 8-án, 14-én és 16-án,[1] a másik pedig az Országos Ipartanács Állandó Bizottságában 1930. október 3-án, 8-án, 10-én, 15-én és 17-én került megtartásra.[2]

* Szakcsoportvezető egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem – Gazdaságtudományi Kar, Pénzügytani Szakcsoport.

1 Magyar Jogászegylet: *A kartel. A Magyar Jogászegylet Gazdaságjogi Intézetének vitája.* Budapest, Magyar Jogászegylet, 1930.

2 Országos Ipartanács: *A gazdasági verseny szabadságát korlátozó megállapodásokról (kartellekről) szóló törvényjavaslat-tervezet vitája az Országos Ipartanács Állandó Bizottságában.* Budapest, Helles Irodalmi és Nyomdai Rt., 1930.

A Gazdaságjogi Intézet ankétján báró Korányi Frigyes egykori miniszter megnyitóját követően három előadás hangzott el, ebből kettő jogi szempontból közelítette meg a kartellkérdést – Kuncz Ödön tudományegyetemi professzor előadása a kartellről mint jogi problémáról és Király Ferenc ügyvéd előadása a korabeli szabályozási megoldásokról egyes országok jogrendszerében –, a már többször említésre került Heller Farkas műegyetemi professzor pedig a kartellek közgazdasági problematikájáról tartott előadást. Heller Farkas előadásában – korábbi tanulmányaihoz hasonlóan – hangsúlyozza, hogy a közgazdasági elmélet magyarázata szerint a kifejlett kapitalizmus nagy méreteinél fogva a vállalati tömörülések és a verseny korlátozása irányába hat, e fejlődésnek következményei a kartellek is, így a kartell szükségszerűség, a gazdasági rendet mozgató erők következménye, így eredménytelenségre vannak azon törekvések ítélve, melyek a kartelleket el akarják nyomni. Annak meghatározása viszont a gazdaságpolitika feladata, hogyan viselkedjék az államhatalom a kartellekkel szemben, milyen álláspontot képviseljen a gazdaságpolitika a kartellproblémával szemben annak érdekében, hogy az elméletileg szükségszerűnek elfogadott jelenséget a kívánatosnak tartott állapot felé lehessen terelni. A be nem avatkozás elvét már nem tartja helyesnek, hiszen az korábban, a kezdődő kapitalizmus idején volt megfelelő alapelv, a szabad verseny alapelvéből kiindulva, amikor a gazdasági erők szabad érvényesülése vezethetett a gazdasági optimumhoz. De a versenyszabadság alapfeltevését a kifejlett kapitalizmus már megdöntötte, éppen a kartellalakulás jelensége miatt is, így a gazdaságpolitikát is más alapra kell helyezni, a mindenkor fennálló viszonyok között megtalálva a helyes utat. Ez természetesen nem jelentheti azt, hogy a liberális gazdaságpolitika minden vonatkozásban elavult lenne, a gazdasági életben a szabad mozgásnak teret kell engedni, mert különben a haladás egyik fontos forrását, az egyéni kezdeményezést veszítenénk el, de a minden korlát nélküli gazdasági szabadság már nem lehet eszmény, ugyanakkor a minden irányban való állami szabályozás sem, hanem a két szélsőség között a helyes utat megtalálva ezen eszmény a közérdek, a társadalomban ütköző érdekek hatásának kiegyenlítése lehet, a szabadság tisztelése, de csak addig, míg nagyobb érdekbe nem ütközik. A kartellpolitika vonatkozásában ez azt jelenti, hogy ha csak a hátrányaikat ismernénk el, akkor a lehetőség határain belül való visszaszorításuk lenne a kívánatos gazdaságpolitika, de a helyzet ennél a korban már bonyolultabb, ugyanis fel kell ismerni a kartellek pozitív gazdasági hatásait is. Ezek mindenekelőtt a termelés állandósításának, gazdaságosságának, technikai tökéletesedésének és racionalizálásának területén jelentkeznek. A hátrányok a magánérdekek szolgálatában összpontosuló nagy hatalomból, a piaci hatalomból származnak, így mindenekelőtt az áralakulás és a jövedelemeloszlás területén jelentkeznek (még akkor is, ha Heller is elismeri, hogy a korlátlan áremelésnek határt szab a kereslet visszaeséséből eredő veszteség realizálásának veszélye, illetve a kartellek gazdaságosabb termeléséből eredő költségcsökkentés növeli a nyereséget, így korlátozhatja az áremelési törekvéseket). A kartellszabályozás így véleménye szerint árpolitikai szabályozást jelent elsősorban. Ez természetesen nem jelenthet hatósági ármegállapítást, hiszen az a piacgazdaság tagadását jelentené, hanem egyéb eszközöket: vámcsökkentéseket, a verseny egyéb eszközökkel történő támogatását, az állam megrendelőként történő hatásgyakorlását az árakra. A szabályozás másik területe a kartellek gazdasági hatalmának egyes iparágak vagy az egész nemzetgazdaság terrorizálására történő felhasználásának korlátozása, a gyengébbnek az erősebbel szembeni védelme, legyen szó akár a kívülállókról, akár a kartelltagok és a kartell közötti viszonyról. A harmadik terület a nyilvánosság kérdése, hiszen a kartellek a közérdeket érintő gazdasági alakulatok, így a velük kapcsolatos információk nyilvánossága indokolt. Mindebből kiindulva az államnak meg kell adnia a kartellek számára a működés és kibontakozás lehetőségét, de egyúttal ellenőrzés és szabályozás tárgyává is kell tennie őket, így a törvényhozás útján történő rendezését a kérdésnek elengedhetetlennek tartja annak érdekében, hogy a köz javára fejthessék ki működésüket. Mindez természetesen az államhatalomtól megköveteli, hogy intézményrendszerét és eszközeit ennek megfelelően alakítsa ki, nehogy a beavatkozás nagyobb károkat okozzon, mint amennyit használ.[3]

3 Heller Farkas: A kartel, mint közgazdasági probléma. In: *A kartel. A Magyar Jogászegylet Gazdaságjogi Intézetének vitája*. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1930, 5–18.

Az előadások után több felszólalás is elhangzott, így a már korábbi tanulmányunkban említett Székács Antal – a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara alelnöke, felsőházi tag – felszólalása is, aki határozottan óva intett a kartellek életébe történő állami beavatkozástól. Mindenekelőtt az előadásokra reflektálva aláhúzta a kartellek pozitív gazdasági hatásait, majd kifejtette, hogy a kartellszabályozás más országokban sem mutatott fel érdemi eredményeket. Megfogalmazta félelmét, hogy a kartellek életébe történő beavatkozás az egyébként is gyenge lábakon álló magyar ipart fogja tovább gyengíteni, de mindenekelőtt liberális gazdaságpolitikai álláspontjából kiindulva azon veszélyre hívta fel a figyelmet, hogy az áralakulásba történő állami beavatkozás az etatizmus a korban egyébként is erősödő jelenségének további kibontakozásához, idővel az államosításhoz fog vezetni.[4] Hasonló szellemben nyilatkozott Knob Sándor – a Gyáriparosok Országos Szövetségének főtitkára – is, ő is hangsúlyozva a kartellek pozitív gazdasági hatásait, a kartellek árnövelése mértéktelenségével kapcsolatos félelmek alaptalanságát, de mindenekelőtt a szabályozás azon képtelenségére hívta fel a figyelmet, miszerint a kartellek által megállapított árak hatósági elemzése és az áralakulásba történő beavatkozása a közgazdasági élet bonyolult rendszeréből következően megvalósíthatatlan, illetve gazdasági káoszhoz vezethet.[5] Az ankét eredményeként az állapítható meg, hogy az előadók és hozzászólók többsége nem tartotta időszerűnek egy kartelltörvény megalkotását, amint azt később Dobrovics Károly miniszteri osztálytanácsos, a korszak egyik meghatározó kartellügyi szakértője is megállapította, hozzátéve, hogy a kormány ennek ellenére, különböző politikai érdekhordozók kívánsága nyomán nem térhetett ki a törvénytervezet országgyűlési beterjesztése elől.[6]

Hasonlóképpen igen kritikus hangvétel volt megfigyelhető az Országos Ipartanács Állandó Bizottsága 1930. októberi vitája során, melynek keretében már a konkrét törvényjavaslat-tervezet vitájára került sor. Több felszólalás (Fellner Henrik, Fenyő Miksa, Teleszky János) is a törvényjavaslat iparellenes jellegét hangsúlyozta, így felhívták a figyelmet arra, hogy az egyébként is fejletlen magyar ipar esetében a kartellellenes beavatkozás még tovább gyengítené a hazai gazdaságot, különös tekintettel az időközben kitört gazdasági válságra. Legfontosabb érvként jelent meg, miszerint az ipar működésének nélkülözhetetlen feltétele újabb és újabb beruházások eszközlése, ami mind a belső kereslet kielégítése és az import kiváltása, mind az exportpiacokon való versenyképesség biztosítása miatt elengedhetetlen, ehhez pedig a kartellek stabilizáló szerepe igen fontos tényező, s amennyiben a kartellszabályozás révén lehetővé válna a kartellek elleni fellépés, ez olyan bizonytalanságot vinne a vállalatok tervezésébe, ami a beruházások visszafogását eredményezné. Felhívták a figyelmet arra is, hogy a fogyasztók és termelők megfelelő egymásra találása a kapitalista termelés anarchisztikus viszonyai között igen nehezen biztosítható, s ezt a káoszt az első világháború még fel is erősítette, fokozva az államok autarkiás törekvéseit, így egy okos kartellpolitika nemzetgazdasági érdek is. A kartellszerű szerveződések lehetővé teszik a termelés, az üzemek racionalizálását is, ezáltal leszállítva a termelési költségeket is. Az iparvállalatok ellehetetlenítését eredményező kartellszabályozás mindemellett azon veszélyt is magában hordozza, hogy az egyébként is jelentős munkanélküliséget újabb alkalmazottak elbocsátása, az ipari üzemek létszámleépítése tovább fokozná.

Másik oldalról egyrészt a mezőgazdaság védelmében hangzott el a törvényjavaslatot támogató állásfoglalás, kiemelve, hogy a válság nyomán a mezőgazdasági termelők helyzete – vagy akár a kisipari szereplőké – sokkal inkább megrendült, mint a nagyipari vállalatoké, s az ipari kartellek miatti magas beszerzési árak leginkább a mezőgazdasági termelőket sújtják, akik jelentős mértékben emelkedett termelési költségeiket nem tudják eladási áraikban érvényesíteni. Másrészt azt hangsúlyozták, hogy éppen az Osztrák–Magyar Monarchia nagyobb piaca adott lehetőséget a szabad verseny működésének, a világháború utáni helyzetben viszont a kicsiny fogyasztói piac és termelési terület miatt egy-egy iparágban egy-két vállalat uralván a piacot, sokkal könnyebb az erőfölénnyel történő visszaélés, így a szabályozás éppenséggel elengedhetetlen. Harmad-

4 Magyar Jogászegylet (1. lj.) 60–68.
5 Magyar Jogászegylet (1. lj.) 68–75.
6 Dobrovics Károly–Takács György: *A kartelközigazgatás pénzügyi és gazdasági vonatkozásaiban.* Budapest, Hellas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1939, 14.

részt felhívták a figyelmet arra, hogy a kartellszerű szituációk éppen a beruházások, az iparfejlesztés ellenében hathatnak, hiszen a monopolisztikus helyzet éppen a modernebb berendezésekre irányuló beruházásoktól való tartózkodást eredményezheti (Kenéz Béla, Koós Mihály, Sándor Pál).

A mezőgazdaság képviselői részéről elhangzott kartellellenes észrevételekkel szemben megfogalmazódott, hogy pl. a cukoripar esetében a kartellizálódás legalább annyira szolgálta a mezőgazdasági termelők érdekeit, mint a cukoripari vállalatokét, ugyanakkor például a malomipar nem kartellált volta semmit sem segített a mezőgazdasági termelők helyzetén, sőt az iparág leépülését erősítette, egy kartellált malomipar sokkal könnyebben vehette volna fel a versenyt a külföldi szereplőkkel, ezáltal az agrártermelők érdekeit is szolgálva (Hirsch Albert). Mindemellett szabályozási anomáliaként került megfogalmazásra, hogy a törvényjavaslat a termelési kartellekre, kifejezetten az iparvállalatokra koncentrál s tulajdonképpen a kereskedelmi és mezőgazdasági ágazatban jelentkező kartellszerű képződményekkel nem foglalkozik (br. Szterényi József).

A fogyasztók, illetve munkavállalók vonatkozásában azon észrevétel is megfogalmazódott, hogy a kartellált iparágakban a bérszínvonal csökkenése is kimutatható az 1913. évi állapotokhoz képest, mindez a magas árakkal együtt igen sújtja a munkavállalói csoportokat (Propper Sándor). Ezzel szemben ellenérvként fogalmazódott meg, hogy a háború előtti állapothoz képest az életstandard-számítások valójában az egyes iparági munkavállalói körök életszínvonalának növekedését mutatják, s mindemellett arról sem szabad megfeledkezni, hogy bizonyos magyar iparágakban a munkatermelékenység elmarad nyugat-, illetve közép-európai összehasonlításban, s ez is indokolhatja egyes termékek magasabb magyarországi árát (Kende Tódor).

Fontos szempontként jelent meg a törvényt támogatók esetében, hogy a kartellek bejegyzése és nyilvánossága egyfajta elismerést is nyújt számukra (Koós Mihály, Kenéz Béla), illetve a kartelltagoknak magánjogi szempontból egymással szemben is védelmet nyújt a törvény (Sándor Pál). Kritikai elemként jelent meg a szabályozással szemben az is, hogy nincs garancia csak a kartellek kinövései elleni beavatkozásra, a kartellek teljes ellehetetlenítését eredményezheti a törvényi szabályozás, illetve gazdasági túlkapások nem csak a kartellált ágazatokban fordulnak elő (Hirsch Albert). Fontos problémaként merült fel az a közgazdasági kérdés, miszerint a kartellszabályozás centrumában a kartellek árpolitikája áll, ugyanakkor az egyes áruk árainak vonatkozásában nehéz egyértelműen elkülöníteni a pénzpolitika inflatorikus hatásából eredő árnövekedéseket és a kartellmegállapodások árnövelő hatását, illetve annak eldöntése sem egyszerű feladat, hogy a megállapított árak gazdaságilag indokoltake, tekinthetők-e mások gazdasági érdekeit sértőknek (Teleszky János, gr. Somssich László). Érdekes gazdasági érvként hangzott el azon összehasonlítás, miszerint az egyes termékek árindexét vizsgálva látható, hogy a háború előtti állapothoz képest a kartellált iparágakban (vas, szén, tégla, bőr, cement, petróleum, cement, kénsav, foszfát) kisebb mértékű árnövekedés tapasztalható, mint a kartell által egyáltalán nem érintett területeken (pamutszövet, gyapjúszövet). Mindemellett arra is felhívták a figyelmet, hogy egyes kartell által érintett iparágak (vasművek, gépgyárak, vegyészeti művek) részvényindexei sokkal jelentősebb mértékű visszaesést szenvedtek el, mint amilyen a mezőgazdaság területén megfigyelhető áresés a földpiacon. Az iparvállalatok helyzetét pedig tovább súlyosbította a szociális terhek (betegsegélyezés, baleset-, öregségi és rokkantsági biztosítás) növekedése, így az 1913. évi szinthez képest ezek mintegy két és félszeresére nőttek, ráadásul a szociáldemokrata szakszervezetek tevékenységét is tulajdonképpen kartellszerűként lehet értékelni, egyfajta munkabérkartellként, ami tovább növeli egyes iparágak költségterheit. További gazdasági érvként merült fel a kartellek érdekében, hogy a hitelezők szempontjából a szabad verseny anarchisztikus viszonyai mellett a vállalatok hitelezése sokkal nagyobb kockázatot rejt magában, így a megrendült helyzetű magyar bankrendszer tekintetében a kartellizált vállalatok hitelezése sokkal inkább kivitelezhető, de a külföldi hitelezők szempontjából is preferáltabb adósoknak tekinthetők (Fenyő Miksa). Gazdaságpolitikai szempontból ugyanakkor arra is felhívták a figyelmet, hogy a nagyvállalatok által létrehozott kartellszerű szervezetek esetében az állam ráhatása is könnyebb lehet egy adott iparág működésére, mintha sok kisvállalat működne a piacon, ennek tükrében is indokolt lehet a kartellek regisztrálása, amelynek révén az állam betekintést nyerhet e piaci szerveződésekbe s szükség esetén a káros kinövések ellen felléphet (Sándor Pál). Az elnök (br. Szterényi József) egyenesen azon vélemé-

nyének adott hangot, hogy a világháború, majd az azt követő békerend a szabad verseny visszaszorulását, a liberális gazdaságfelfogás bukását eredményezte, így a termelés megszervezése megfelelő rendet, így a kartellek létét is megköveteli, sőt államilag ellenőrzött és irányított szervezetekkel lehetséges ez a leginkább. Így elképzelhetőnek tekinti az államilag szervezett kényszerkartellek létét is, sőt adott esetben, ha a közgazdasági érdek úgy kívánja, a kormányzat vállalatok létesítését is korlátozhatja.

Mindemellett a résztvevők azt is hangsúlyozták, hogy a nemzetközi kartellek megfelelő szabályozása is elengedhetetlen, nélküle a hazai szabályozás önmagában nem eredményezheti a gazdasági élet megfelelő kereteinek biztosítását. Ennek kapcsán azon vélemény is megfogalmazódott, hogy a nemzetközi kartellek léte is lehet az egyes nemzetek gazdasági életének fontos építőköve, hiszen a világháború után a politikai diplomácia az európai teret jelentős mértékben széttördelte, így a gazdasági együttműködés lehet az európai egység megvalósításának kiemelt eszköze, benne a termelés megszervezésében kitüntetett szerepet játszó nemzetközi kartellekkel (Fenyő Miksa). Ehhez kapcsolódóan arra is felhívták a figyelmet, hogy Magyarország határozottan tőkeszegény nemzetgazdaság, amely nem nélkülözheti a külföldi tőkét, így nagyon óvatosan kell eljárni a hazai szabályozás vonatkozásában, tekintettel arra, hogy más államokban a kartellek életébe történő beavatkozás még igen korlátozott, így egy túlzottan jelentős beavatkozást jelentő állami szabályozással nehogy rombolják hazánk tőkevonzó képességét (br. Szterényi József). A fenti kérdéseket tárgyaló általános vitát követő részletes vita eredményeként a törvényjavaslat egyes paragrafusaihoz kiegészítéseket és korrekciókat javasolt a bizottság, többek között javasolta a felállítandó Kartelbizottság elnökét és tagjait az Országos Ipartanács Állandó Bizottsága tagjaiból kiválasztani.[7] Összességében ezen vita kapcsán is megállapítható, hogy a nagyipar szereplői alapvetően ellenérzéssel tekintettek a kartellek helyzetének törvényhozási úton történő rendezésére, s ezzel is összefüggésbe hozható Dobrovics később megfogalmazott véleménye alapján, hogy a végezetül elfogadott kartelltörvény nagyobbrészt közjogi jellegű szabályozásra, s mindenekelőtt a regisztrálásra törekedett, a kartellmagánjog területe viszont alapvetően szabályozatlan maradt.[8]

A Magyar Királyi Ítélőtábla elnöke az igazságügyi miniszter kérésének eleget téve a törvényjavaslatot véleményeztette törvényszéki elnöki kollégái körében s megfogalmazta saját álláspontját is a törvényjavaslattal kapcsolatosan. Véleményében megjelenik azon gondolat, hogy a gazdasági verseny szabadságát korlátozó megállapodások törvényi szabályozását két érdekelti kör szempontjából is elengedhetetlennek tartja: egyrészt a fogyasztók, illetve a gazdaságilag gyengébb vállalatok/vállalkozók érdekeinek védelme miatt, de legalább ennyire fontosnak értékeli a kartellek szempontjából is abból kiindulva, hogy ezek egészséges működése a gazdasági élet általános érdekeit is szolgálja s a korabeli bizonytalan jogállapot fejlődésüket jelentős mértékben korlátozza. A vélemény közgazdasági szempontból igen tanulságos megállapítása, hogy felhívja a figyelmet a tervezett szabályozás azon hiányosságára, hogy csak a kartellek működésére tér ki, ugyanakkor a versenyszabadság korlátozása szempontjából legalább ennyire fontos kérdéseket nem tárgyal. Egyrészt nem szabályozza a termelés vagy forgalomba hozatal egyes ágainak egyetlen vállalat uralma alatti esetét, tehát a tényleges monopolisztikus helyzetet, hasonlóképpen az anyavállalatok és részvénytöbbség alapján irányított leányvállalatok esetét sem, amikor az anyavállalat a törvénytervezet hatálya alá eső bárminemű megállapodás nélkül is képes monopolisztikus helyzetet teremteni a piacon. Emellett a fúziók szabályozását illetően is ellentmondásosnak véli a törvénytervezetet, mert ugyan elvileg a versenyszabadságot korlátozó intézményként fogja fel a törvénytervezet, ugyanakkor formálisan fúzió esetén nem beszélhetünk megállapodásról – a fúzió ténye önmagában versenykorlátozó –, így a törvény hatálya alá tartozás megkérdőjelezhető. Közgazdasági szempontból is értelmezhető felvetés a közszükségleti cikkekre vonatkozó korlátozás megkérdőjelezése azon álláspontból kiindulva, miszerint a közszükségleti cikkeken kívüli javak esetében ugyanúgy közgazdaságilag káros lehet a versenyszabadság korlátozása, ebből a szempontból nem a jószág jellege a mérvadó,

7 Országos Ipartanács (2. lj.).
8 Dobrovics–Takács (6. lj.), 15.

mindemellett az egyéb javakra vonatkozó kartellmegállapodások vonatkozásában a szabályozás jogbizonytalanságot teremthet. A véleményezés során azon kifogás is felmerült, hogy a tervezett szabályozás annyiban sem teljes körű, miszerint csak a termelési, értékesítési és árkartellekre koncentrál, nem foglalkozik viszont a beszerzési kartellek kérdésével. A kartell által érintett érdekhordozók vonatkozásában kifogásként merült fel az, hogy a törvénytervezet a vállalkozók esetében csak a kartellbe tömörült vállalatok versenytársainak nyújt védelmet, ugyanakkor nem terjed ki egyértelműen a védelem a kartell vevőiként jelentkező vállalkozókra. Több véleményben megjelenik azon álláspont is, miszerint a tudományegyetemek jogi karainak professzorai és a közgazdaság-tudományi egyetem tanárai szerepvállalása is nélkülözhetetlen a felállítandó Kartelbizottságban, hiszen a közgazdasági kérdések tudományos és gyakorlati művelése révén ők képesek a kartellszerű megállapodások alapvetően közgazdasági problematikáját értelmezni és a szerződéseket értékelni. Egyes véleménynyilvánítók felvetették a törvényjavaslattal kapcsolatosan, hogy a kartellek törvényi szabályozásával kapcsolatosan mindenekelőtt közgazdasági értelemben lenne szükséges annak indokoltságát alátámasztani, így eldöntendő kérdés, hogy egyrészt az államhatalom a kartelleket a gazdasági élet természetes jelenségének tekinti-e vagy olyan kinövéseinek, melyek létrejöttét meg kell akadályozni. Másrészt, ha megengedi a kartellszerű megállapodások létét, így a gazdasági verseny valamilyen mértékű korlátozását, akkor az állam szabhat-e határt a kartellek érvényesítésében, harmadrészt, amennyiben erre sor kerül, akkor viszont nehezen eldönthető kérdés mind politikai, mind közgazdasági szempontból, hogy az állam ellenőrző és korlátozó tevékenysége a gazdasági élet sérelmét mikor idézi elő. Mindemellett a szabályozás fentiek tükrében csak akkor érheti el hatását, ha minden államban azonos elvek mentén kerül sor a törvényalkotásra, s mindenekelőtt csak így valósítható meg a közgazdasági értelemben leginkább fontosnak ítélhető nemzetközi kartellekkel kapcsolatos fellépés is.[9]

A kartelltörvény parlamenti tárgyalása vonatkozásában érdemes említést tennünk a képviselőház igazságügyi, közgazdasági és közlekedésügyi bizottságainak együttes jelentésében, illetve a felsőház közjogi és törvénykezési, valamint közgazdasági és közlekedésügyi bizottságai együttes jelentésében megfogalmazódott közgazdasági megközelítésről. A képviselőházi bizottságok jelentésében azon alapállásból indulnak ki, hogy a gazdasági szabadság, a szabad verseny, a tőkekoncentráció és a nagyüzemek elterjedése túltermelésre, ezen keresztül válságokra vezet, ami anyagban, munkaerőben, a tőkék megsemmisülésében jelentős veszteségeket eredményez. A féktelen verseny romboló hatásával szemben mind az államok – védővámok útján –, mind a munkavállalók – a szakszervezeti mozgalom révén – védekezni igyekeztek, hasonlóképpen a tőke oldalán is megjelent e védekezés a szabad verseny korlátozását szolgáló kartellek s más organizációk keretében. Így a kartelleket a gazdasági élet természetes jelenségeként fogták fel, a jelentés a kartellszabadság elvének alapján állt. Ugyanakkor azt is elismerték, hogy ezen gazdasági organizációkat az állam felügyelete alá kell rendelni, így a kartellszabályozás nélkülözhetetlen, mindenekelőtt a gazdasági helyzet által nem indokolt méltánytalan haszon és a szervezetlenebb, gyengébb érdekérvényesítési képességgel bíró gazdasági szereplők helyzete kihasználása megakadályozása, így a közérdek védelme érdekében. Különösen indokolt volt mindez az ország világháború utáni gazdasági állapotának, a kibontakozó válság következményeinek, illetve a jelentős társadalmi csoportot képező agrártermelők megrendült helyzetének tükrében. A kérdés kezelésében a törvényjavaslat s a bizottság álláspontja is a prevenciót helyezte előtérbe, s ebből következett a felügyelet és ellenőrzés kérdésének fókuszba állítása. Ugyanakkor hangsúlyozta a jelentés, hogy a gazdasági életbe történő állami beavatkozás csak azon mértékig indokolt, ameddig a közérdek és az állami szempontok szükségessé teszik s véleményük szerint a törvényjavaslat ezen keretek között marad, a gazdasági élet fejlődése elé akadályokat nem állít, termelés- és tőkeellenességgel nem vádolható.[10] A felsőházi bizottságok jelentése hangsúlyozza a szabályozás középutas jellegét, így elvetik mind az állami be nem avatkozás szélsőségesen individualista elvét, mind a gazdasági életnek minden irányban való állami szabályozása gondolatát is, így elismeri, hogy a piac

9 Budapesti Királyi Ítélőtábla elnöke iratai, 1930. II. A. 13.
10 Dobrovics Károly: *Kartelismeretek*. Budapest, Monopol Könyvkiadó Vállalat, 1937, 336–342.

szervezése önmagában nem ellenkezik a közérdekkel, de a gazdasági versenyt korlátozó megállapodások rendezése, ellenőrzése a visszaélések megakadályozása érdekében közgazdasági és szociálpolitikai aspektusból is indokolt. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy az állami felügyelet gyakorlásának mikéntje a gazdasági élet bonyolultsága és érzékeny szervezete folytán igen nagy kockázatokat rejt magában, a gazdasági összefüggések alapos szakismeretét feltételezi, így fontos elemnek tekinti a Kartelbizottság felállítását.[11]

Megemlítendő, hogy már a 20-as évek második felében,[12] de különösen a világválság kibontakozása nyomán[13] megjelentek polemikus hangvételű kiadványok, melyek az ipari kartelleknek különösképpen a mezőgazdasági termelők helyzetére gyakorolt negatív hatását hangsúlyozták.

Havas Mór 1927-ben megjelent tanulmányában a már korábban tárgyalt érvekkel összhangban hangsúlyozza, hogy a kartellek jogosultsága közgazdaságilag indokoltnak tekinthető, tekintettel arra, hogy a szabad verseny teremtette túltermelés jelentős veszteségeket okozhat az ipari termelőknek. Így a túltermelés és a válság elkerülésének szándéka hozta elvileg létre a kartelleket, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a magyarországi kartellek jelentős részben a legkedvezőbb konjunkturális időszakokban jöttek létre, s így inkább a kartelltagoknak jelentős többletjövedelmet biztosító szerepük a meghatározó. Elismerve a termelésnek a fogyasztói kereslethez történő igazításában, s így a termelés és a foglalkoztatás stabilizálásában játszott pozitív szerepüket, ugyanakkor nagy veszélyt lát abban, hogy a kartellek monopolisztikus helyzetükkel könnyen visszaélhetnek, ezáltal árpolitikájukkal kárt okozhatnak mind a fogyasztóiknak, mind pedig nyersanyagáraik leszorításával szállítóiknak, s ezáltal különösen sérelmes lehet működésük a mezőgazdaságra nézve. Mindemellett lehetőségük lehet a munkavállalóikkal szembeni visszaélésre, a bérek leszállítására is, illetve a kartellen kívül álló vállalatokkal szembeni tisztességtelen versenyre, ezáltal tönkretételüket előidézve. Mindezek által jelentős újraelosztást hajtanak végre a nemzeti jövedelemben. Árpolitikai szempontból kifejezetten arra az ellentmondásra hívja fel a figyelmet, hogy míg a mezőgazdasági termelők a jelentős hazai túltermelés miatt igen alacsony áron tudják termékeiket értékesíteni, hiszen nem bírják el a magas szállítási költségeket, így a világpiaci ár alatt értékesítenek, a vámmal és a külföldi piacig történő szállítás költségével csökkentett exportparitáson, mindeközben az ipari kartellek importparitáson tudnak itthon értékesíteni, vagyis a belföldi fogyasztóval megfizettetik az általuk meg nem fizetett magas vámokat és a külföldről történő ideszállítás költségeit. Így a mezőgazdasági termelők ezen magas exportparitáson szerzik be a működésükhöz nélkülözhetetlen iparcikkeket, ezáltal kettős szorításnak vannak kitéve. Mindenekelőtt hangsúlyozza, hogy a kartellképződésre azon területek alkalmasak, ahol érvényesül az áruk tömegessége és homogenitása, illetve a kívülállók kartellek fennállást veszélyeztető szerepe miatt a szakma vállalatainak 85-90%-a bevonható a kartellbe. Ennek alapján a mezőgazdaság viszont kifejezetten olyan ágazat, ahol kartellképződésre nincs lehetőség, mindenekelőtt a mezőgazdasági termelők nagy száma miatt, de azért is, mert e területen a termelési módok és ebből eredően a termelési költségek nagyon nagy eltéréseket mutatnak. Így a mezőgazdaság esetében legfeljebb speciális „állami kartellek" létrehozásáról lehet beszélni, így történelmi példákkal illusztrálja ezen lehetőséget: Oroszországban az első világháborút megelőzően az állam előlegeket nyújtott a vasútállomásokon és közraktárakban tárolt gabonakészletekre s irányította a kivitelt, hasonlóképpen Németországban ún. beviteli jegyek és félig ingyenes kiviteli gabonatarifák alkalmazásával próbálta az állam a termelési helyeken a gabonaárak növekedését elérni, Svájcban a háborút követően került sor a gabonakereskedelem állami monopolizálására, Brazíliában pedig a kávéexportot monopolizálja az állam, a termelőknek előleget nyújtva, így biztosítva számukra a megfelelő ár- és jövedelemszintet. Nem lát a szerző a védvámpolitika érvényesítése és a kartelleződés között szoros kapcsolatot, hiszen a védvámmal védett iparágakban nem feltétlenül keletkeznek kartellek (ruházati, bútor-, konfekciós iparok), ugyanakkor védvám nélkül is

11 Dobrovics (10. lj.), 343–351.
12 Havas Mór: *Ipari kartelek és a mezőgazdaság.* Budapest, Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Rt., 1927.
13 Nádas József: *Kartelek tatárjárása Magyarországon.* Budapest, Kellner és Kiss Törekvés Nyomdája, 1932.

létrejönnek más iparágakban (tégla-, szén-, fakartell), ahol az áruk csekély értékűsége és a magas fuvardíj együttesen kvázi védvámként működnek. Ennek tükrében a nemzetközi kartellek növekvő szerepére is felhívja a figyelmet, így már a világháborút megelőzően az Osztrák–Magyar Monarchiában is voltak olyan iparágak, melyek vállalatai nemzetközi kartellmegállapodásokban vettek részt, a háború utáni Magyarországnak viszont csak három olyan iparága volt, mely olyan exportképességgel rendelkezett, ami lehetővé tehette volna a nemzetközi kartellekben való részvételt, így a malom-, a cukor- és a szeszipar, de ezek közül reális lehetőség a nemzetközi szeszkartellben történő részvételre mutatkozott csak a korszakban.[14]

A kartelleknek a vasutakkal kapcsolatos viszonyrendszere is igen sajátos, tekintettel arra, hogy a termelést kontingentáló, illetve a körzetesítést végrehajtó kartellek csökkentik a szállítási forgalmat, ezáltal a vasutak jövedelmezőségét. Ennek következtében a vasutak sok esetben a helyi díjszabások emelésével reagáltak, de mint korábban bemutattuk, az ipari kartellek a fogyasztók felé importparitáson érvényesítik az árakat, így ez tulajdonképpen a fogyasztók felé továbbhárításra kerül, sőt növeli a kartellek jövedelmeit. A vasutak árpolitikája akkor káros a kartellekre nézve, ha az exporttarifák növelésére törekszik, illetve abban az esetben, ha a megemelt belföldi tarifák a kartellek által felhasznált nyersanyagok beszerzését megdrágítja. Adott esetben a kartellek és vasutak együttműködése is létrejöhet, amikor az ipari kartellek az exporttarifák csökkentése mellett a belföldi tarifák emelésében állapodnak meg a vasutakkal, hiszen ennek többletköltségeit tovább tudják hárítani a hazai fogyasztókra, sőt az együttműködés azon formája is előfordul, mikor a vasutak kontingentáló díjkedvezményeket nyújtanak, adott kedvezményeket csak bizonyos körzeteknek, vasútállomásoknak biztosítva. Hasonlóképpen kritikusan értékeli a bankok szerepét is a szerző, kiemelve, hogy a bankok részesedése a nemzeti jövedelemből messzemenően meghaladja azt a szintet, melyet a bankok nemzetgazdaságban betöltött közgazdasági szerepe indokol. Így a bankokat és takarékpénztárakat összefogó TÉBE működését is kartellisztikusnak értékeli, az együttműködő pénzintézetek sajátos monopolisztikus helyzetet teremtenek. Mindemellett igen károsnak ítéli a bankok jelentős tulajdonosi szerepvállalását az iparvállalatok életében, mely szintén a kartellizálódás irányába tereli az ipar működését.[15]

A szerző elemzést nyújt a magyar gazdaságban meghatározó szerepet játszó kartellek (vas-, cukor-, petróleum-, szénkartell) működéséről. A vaskartell működését kifejezetten károsnak ítéli: az 1878-ban létesült osztrák és az 1881-ben létrejött magyar vaskartell között az első megállapodás 1886-ban jött létre, majd ez 1900-ban felmondásra került, fokozva a versengést az osztrák és a magyar vasipar között, majd 1902-ben megújításra került az együttműködés egészen 1917-ig fennállóan. Ennek igen káros következménye volt, hogy a termelés és eladás kontingentálásával tulajdonképpen elzárták az utat a hazai vasipar fejlődése elől, így Magyarországon egyes vasáruk ára akár 50%-kal is meghaladta a németországi árakat, jelentősen növekedett a vasipar jövedelmezősége (1885/86. és 1912/13. között a kiadás/bevétel arány 43%-ról 10,5%-ra csökkent), ugyanakkor a kontingentálás azt eredményezte, hogy a vasáruk importja egyre fokozódott, a világháború előtt az import az export kb. négyszeresét tette ki, miközben radikálisan megnőtt a nyers vasérc kivitele, a világháborút követően pedig a vasáruk és a vasérc vonatkozásában is jelentős importtöbblet alakult ki. Még érdekesebb kudarcnak értékelhető ebben a tekintetben a cukorkartell működése nemzetgazdasági szempontból. 1891-ben került sor az Osztrák–Magyar Monarchia közös cukorkartelljének megalakítására, majd 1893-ban felbomolva 1895-ben alakult újjá. A jelentős mértékű exporttámogatás, az importvámok és a vasút exporttarifa-kedvezményei együttesen eredményezték a cukorexport fellendítését s ezzel párhuzamosan a magas belföldi cukorárakat – amit továbbnövelt az osztrák–magyar belső cukorvám is – s a hazai cukorfogyasztás alacsony szintjét. Az export magas jövedelmezősége egy jelentős cukorgyár-alapítási hullámot indított be, melynek eredményeként a világháború előtt már 30 gyár működött, ugyanakkor a háborút követően ez jelentős túlkapacitásokat eredményezett a világkereskedelmi forgalom zsugorodásának tükrében, illetve a nádcukornak a répa-

14 Havas (12. lj.), 5–11.
15 Havas (12. lj.), 12–15.

cukorral szembeni jelentős előretörésének következtében, ugyanakkor továbbra is fenntartva az export- és hazai árak közötti jelentős különbséget (5500 versus 8500 korona), a magyar cukorfogyasztás még a 20-as évek közepén is messze elmaradt a nyugat- és közép-európai színvonaltól (10,2 kg/fő Magyarországon, 22,4 kg/fő Németországban, 26,3 kg/fő Ausztriában, 28,6 fő/kg Csehszlovákiában és 39,5 kg/fő Angliában). A magyar–osztrák petróleumkartell a fentiekhez képest igen rövid életű volt, 1903-tól egy rövid évtized alatt kifulladt, de ezen rövid idő alatt is nagy károkat okozott a magyar gazdaságnak, hiszen az ármegállapító és kontingentáló kartell tulajdonképpen azt eredményezte, hogy az export teljesen szabad volt, a hazai árak a belföldinek többszörösét tették ki, ráadásul az alacsony hazai kitermelésnek köszönhetően a nyersanyag beszerzése Ausztria galíciai területeiről történt, így jelentős jövedelmet biztosítva az osztrák államoldalnak, ugyanakkor a nagy nyereségszint jelentős hazai finomítókapacitások kiépítésére ösztönzött, e területen is jelentős túlkapacitásokat eredményezve, ami a háborút követően különösen szembeötlővé vált. A szénkartell viszont sokkal fontosabb szerepet játszott a gazdasági életben, ugyanakkor éppen a nagy szükséglet miatt az állam e területen nem élt a védővámok rendszerével, ellenben a magas szállítási költségek kvázi védvámul szolgálnak e területen, így már 1899-ben létrejött a magyar szénkartell. E kartell mindenekelőtt körzetesítést biztosító kartell, felosztva földrajzi alapon a piacokat az egyes bányavállalatok között, így a szénkartell működése szempontjából a szállítási költségek kitüntetett szerepet játszanak. Minthogy az importszén árképző szerepet játszik, emiatt a magyar vasutak az importszén behozatali tarifáit magasan tartják állami nyomásra, s a szénbányák importparitáson történő ármegállapítása – az alacsonyabban tartott belső szállítási tarifák mellett – jelentős jövedelmet biztosít számukra, a magas szénárak miatt így jelentős károkat okozva más iparágaknak (s tulajdonképpen a jelentős szénfelhasználó vasútnak is).[16]

A fentiek tükrében a szerző megfogalmazza a kartellkérdéssel kapcsolatosan követendő politika főbb irányelveit. Mindenekelőtt hangsúlyozza, hogy a társadalom általános erkölcsi állapotának javítása lenne a kulcskérdés, hiszen ez lenne képes mérsékelni a féktelen nyereségvágyat s ennek következtében a kartellek pozitív közgazdasági hatásai érvényesülhetnének, kiküszöbölve a mértéktelen árfelhajtásban, a kívülállók erkölcstelen tönkretételében és a munkásosztály korlátlan kizsákmányolásában rejlő veszélyeket. De minthogy a fentiek a korabeli Magyarországon nem érvényesültek, a kartellek a közérdeket sok esetben semmibe vették, így elengedhetetlennek tekintette az állam részéről történő beavatkozást. Így javaslatai az alábbiakra terjedtek ki: csak írásbeli szerződés alapján létezhessenek s részesülhessenek jogvédelemben kartellek, felállítandó egy kartellhivatal, mely nyilvántartást vezet a kartellekről és alapszabályaikról, felügyeli azok betartását, visszaélések esetén megfelelő hatóságok felé kezdeményezéssel él, illetve választott bíróságok elé visz vitás eseteket. Szigorú büntetéssel sújtandók azon kartellek, melyek a kereskedőket és fogyasztókat a tőlük való beszerzésre kényszerítik (jutalékok adásával, feketelisták vezetésével), a kívülálló versenytársaktól vagy külföldről történő vásárlást korlátozva, s különösen azok, melyek mesterséges áruszűkével idéznek elő árdrágítást. Felülvizsgálandó az igen magas autonóm vámtarifa, a magas ipari vámokkal támogatott autarkiás gazdaságpolitika káros a nemzetgazdaság szempontjából, különösen a mezőgazdasági termelők szempontjából. A vasúti tarifák újraszabályozása is kívánatos, a MÁV a kartellek működését megfelelően meg tudja ismerni az áruforgalmi adatok birtokában, így egy igazságosabb tarifapolitikával szolgálhatja a nemzetgazdaság érdekeit: így pl. az exporttarifák emelésével és a behozatali tarifák csökkentésével is elősegítheti a kartellek megrendszabályozását (s mindezzel a saját üzemgazdasági érdekeit is szolgálhatja). A szerző mindemellett a kartellek progresszív adóztatásában és a vállalatok által nehezen kitermelhető kamatszint csökkentésében – tulajdonképpen a pénzintézeti kartellek megregulázásában – is lehetőséget lát az egészségesebb gazdasági rend megteremtése érdekében, de fontosnak tartja a folyamatos társadalmi agitációt is a fogyasztói, kereskedelmi és mezőgazdasági érdekképviseleti szervek részéről is.[17]

16 Havas (12. lj.), 15–26.
17 Havas (12. lj.), 27–30.

3. A kartellkérdés közgazdasági és gazdaságpolitikai vetületei a kartelltörvény bevezetését követően

Már a kartelltörvény bevezetését követően, 1932-ben jelent meg Nádas József szintén igen polemikus hangvételű írása az ipari kartellekkel szemben a mezőgazdasági termelők érdekvédelmét hangsúlyozva. Írásának különös gazdaságpolitikai keretet ad, hogy kiadására már a Gömbös-kormány idején került sor, így a válság utáni időszak gazdaságpolitikai irányváltásának tükrében foglalkozik a kartellkérdéssel, a Nemzeti Munkaterv megvalósításának akadályát látva a kartellek működésében. Az új kormánytól a korábban kiépült ipari privilégiumok és monopolisztikus helyzetek leépítését várja s a kartellek igen káros voltát hangsúlyozva szabad versenyes alapállást fogalmaz meg, így Quesnay, Smith és Bismarck nyomán az iparszabadság mellett érvel. A korabeli válságkezelés tükrében felismeri a fogyasztói kereslet növelésének szükségességét – egyfajta implicit keynesianizmust képviselve –, s ehhez elengedhetetlennek tartja a jövedelmek arányosabb elosztását, akár az ipari vállalkozók között, akár a tőke- és munkajövedelmek, akár az ipari és mezőgazdasági termelők tekintetében, s ennek tükrében is elveti a gazdaságban a monopolisztikus helyzetek létjogosultságát.[18]

Ennek tükrében ismerteti a mezőgazdaság helyzete szempontjából különösen kritikus két kartell, a szesz- és az élesztőkartell problematikáját. A szeszkartell vonatkozásában különösen nehezményezi a szerző, hogy az kibújt a kartelltörvény alól. A törvény végrehajtási utasítása ugyanis kimondja, hogy a kartellmegállapodás bemutatása alól felmentetnek azon kartellek, melyekben kizárólag közüzemek vagy törvénnyel létesített vállalatok vesznek részt, ugyanakkor ez a szeszkartellre véleménye szerint nem vonatkoztatható, hiszen ebben a kartellben magánvállalatok is részt vesznek, illetve önmagában képtelenségnek tekinti, hogy egy végrehajtási utasítás a törvénnyel szembehelyezkedhet, hiszen a törvény szerint minden kartellmegállapodás 15 napon belül a kereskedelemügyi miniszternek bemutatandó, s ez alól véleménye szerint felmentés nem adható végrehajtási utasítás keretében. További problémaként értékeli, hogy a kartellbe tömörült kilenc ipari szeszgyár közötti megállapodás, a termelés kontingentálása az elvileg szintén kartelltag 263 mezőgazdasági szeszgyár számára jelentős veszteséget okoz, így tulajdonképpen egy olyan kartell működéséről van szó, mely a saját tagjai jelentős része számára okoz károkat, ami mögött azon állami szabályozás áll, miszerint a mezőgazdasági szeszgyár a számára biztosított kontingens maximum 33%-át főzheti – a gazdaságos előállítást biztosító – melaszból, 67%-át viszont egyéb mezőgazdasági terményből, melyek mellett a termelés veszteséges, miközben az ipari szeszgyárak a szesztermelés 100%-át melaszból állíthatják elő. Miközben a hazai szeszfogyasztás közel 50%-kal csökkent 1925–31 között, a magas árszint az ipari szeszgyárak számára továbbra is jelentős nyereséget eredményez. Mindemellett az igen magas belföldi szeszár többszöröse a külföldi áraknak, így a szeszfelhasználó iparágak magas költségszintje versenyképtelenné teszi őket a nemzetközi piacokon.[19]

Hasonló problémaként értékelte a szerző az élesztőkartell létét, amely még koncentráltabb piacot teremtett, hiszen az élesztő mint szeszipari melléktermék az ipari szeszgyáraknál koncentrálódik, s a szeszipari kontingensek felosztásánál kötött megállapodás „melléktermékeként" gyakorlatilag két vállalat között került megosztásra e piac. A kartell a külföldi árhoz képest több mint 200%-os belföldi árat mintegy 120%-os védvám kiharcolásával tudta biztosítani, ezzel jelentős mértékben növelve a kenyéripar költségszintjét, károkat okozva széles fogyasztói rétegeknek.[20]

Az 1930-as években megjelentek monografikus igényű, átfogó művek is a kartellkérdésről. Minimális közgazdasági kitekintéssel, alapvetően jogi szempontból közelítette meg a kérdést a fent említett ankét előadója, Király Ferenc közel hétszáz oldalas könyvében, kitérve a hazai és nemzetközi kartellszabályozás közigazgatási és magánjogi vetületeire, il-

18 Nádas (13. lj.), 3–6.
19 Nádas (13. lj.), 12–28.
20 Nádas (13. lj.), 53–58.

letve a nemzetközi kartellek kérdésére is.[21] A kartelljogi kérdésekben igen sokat publikáló Dobrovics Károly jelentős monográfiákban foglalkozott a magyar kartelljog általános és tételes kérdéseivel,[22] a hazai és külföldi kartell-közigazgatás és a bírói gyakorlat eredményeivel,[23] illetve – Kőházi Endrével közösen írt munkájában – az európai és Európán kívüli államok kartelltörvényeinek és árelemzési gyakorlatainak tanulságaival.[24] A kartell-közigazgatás tapasztalatait, annak pénzügyi és jogi vonatkozásait, így a kartellek pénzügyi megterhelésére vonatkozó gyakorlatot is bemutatta Dobrovics Károly és Takács György több mint háromszáz oldalas munkája, melyben Dobrovics a kartellkérdés általános közigazgatásával foglalkozott, kiegészítve az aktuális kartellstatisztikai adatokkal, Takács pedig összefoglalta a megelőző évek rendeleteit, bírói és közigazgatási gyakorlatára vonatkozó adatait.[25] A művet a Közgazdasági Szemle hasábjain ismertető Major Róbert az 1931. évi kartelltörvény pénzügyi és jogi vonatkozásai első rendszeres feldolgozásának értékelte, melyet a kartelljog a korban ismét felmerülő reformjához fontos kiindulópontnak tekintett.[26]

A kartellkérdés magyarországi helyzetét tárgyalja két és fél évvel az 1931. évi XX. tc. hatálybalépését követően Dobrovics 1934 elején megjelent művében. Mindenekelőtt felhívja a figyelmet arra, hogy a megelőző években a gazdasági válság kibontakozása nyomán a nemzetgazdaságok autarkiás törekvései felerősödtek, így ez a belföldi kartellek, kartellszerű szerveződések szerepét megnövelte. Ez a folyamat kettős következménnyel járt: egyrészt előtérbe hozta a kartellszabályozást az európai államokban, ugyanis amíg a magyar törvény megalkotása előtt csak a német és a norvég törvényhozás szabályozta a kartellkérdést – illetve megjelent egyes angol dominiumokban is a kartellszabályozás –, addig 1931-től jelentős szabályozásra került sor a kontinentális államokban – így életbe lépett 1931-ben a bolgár, 1932-ben az olasz, 1933-ban pedig a lengyel, a csehszlovák és az új német kartelltörvény. Másrészt – különös tekintettel a német gazdasági életben – megváltozott a kartellek gazdasági szerepével és szabályozásával kapcsolatos felfogás. Míg korábban a kartellfelügyeleti rendszer a kartellalakulatok szervezeti kereteinek lazítására irányult, addig a válság nyomán megjelent a kívülálló iparági szereplők csatlakozásra kényszerítésének eleme, új vállalatok alapításának vagy meglévő vállalatok kapacitásbővítésének tilalma, tehát a kényszerkartellizálódás felé mozdult el a szabályozási filozófia, ezáltal az államnak a piaci viszonyok hatósági szabályozására irányuló törekvéseinek szolgálatába állva.[27]

Mindez a kor természetes gazdasági következménye, miszerint a szabad versenyt és az erre épülő gazdaságpolitikát végérvényesen a múlt jelenségei közé sorolja a szerző, így a gazdaság a kötöttebb formák felé mozdul el, mely a kapitalisztikus gazdasági rendet önmagában ugyan nem szünteti meg, de bizonyos mértékben megreformálja, s ebben a megreformált gazdasági rendben a kartellek meghatározó szerepet játszanak. Az államhatalom számára elkerülhetetlen, hogy a gazdaságilag gyengébbek érdekeinek védelme miatt a magángazdaság irányításába és szabályozásába beavatkozzanak, s ugyan a gazdasági élet alapvető elemeinek tekinthető kartellek megrendszabályozásának mikéntje képezheti vita tárgyát, de minthogy a korabeli gazdasági rend szükségképpeni részeinek tekinthetők, ezért megszüntetésük nem tekinthető valós alternatívának. Fontosnak tekinti a kartellek gazdasági hatásainak elemzését, ennek tükrében később hangsúlyozza a kartellstatisztika jelentőségét is, s csak ennek tükrében szabad arról dönteni, milyen eszközökkel lehetséges a kartellek esetleges káros kinövéseinek – mindenekelőtt árpolitikai szempontból káros hatásainak – kiküszöbölése. A válság nyomán kibontakozó gazdasági viszonyok tükrében különösen fontosnak tekinti a kartellek azon pozitív gazdasági hatását, hogy a termelés és fogyasztás jobb összehangolásának köszönhetően a túltermelés megakadályozható, így a gazdaság ciklikussága csökkenthe-

21 Király Ferenc: *A kartel.* Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1936.
22 Dobrovics Károly: *A kartelek helyzete és működése Magyarországon.* Budapest, Hellas Nyomda Rt., 1934.
23 Dobrovics Károly: *Kartelismeretek.* Budapest, Monopol Könyvkiadó Vállalat, 1937.
24 Dobrovics Károly–Kőházi Endre: *Kartel, árelemzés, külföldi törvények.* Budapest, Monopol Könyvkiadó Vállalat, 1938.
25 Dobrovics Károly–Takács György: *A kartelközigazgatás pénzügyi és gazdasági vonatkozásaiban.* Budapest, Hellas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1939.
26 Major Róbert: Könyvismertetés. Dobrovits Károly–Takács György: A kartellközigazgatás pénzügyi és gazdasági vonatkozásaiban. *Közgazdasági Szemle,* LXIV. évf., 1940, 83. köt., 95–96.
27 Dobrovics (22. lj.), 5–10.

tő, a válságok kiküszöbölhetők, legalábbis hatásuk mérsékelhető. A kor növekvő mértékű munkanélkülisége és szociális kihívásai tükrében pozitívumként értékeli a kartellek foglalkoztatási biztonságra gyakorolt pozitív hatását, ebből eredő szociális stabilizáló szerepét. További stabilizáló szerepet tulajdonít a szerző a kartelleknek abból a szempontból is, hogy az árak egyenletes alakulását képesek biztosítani, így reálisabb kalkulációt tesz lehetővé a gazdasági szereplők számára, illetve a fogyasztók számára is nagyobb kiszámíthatóságot biztosít. Az állam korabeli növekvő szerepvállalásának s így növekvő adóbevétel iránti szükségleteinek szempontjából a kartellek fontos pozitívumának tekinti, hogy a stabil jövedelmezőségű kartellált vállalatok nagyobb adóterhelése valósítható meg, így a kartellek jelentős profitjából az állam is megfelelő részesedésre tud szert tenni. Ugyanakkor a szerző is elismeri, hogy a gazdasági világválság idején a kartellek stabilizáló szerepe nem feltétlenül érvényesült, hiszen a fogyasztóképesség általános csökkenése következett be, illetve a munkabérek csökkenő színvonala s a munkanélküliség növekvő mértéke volt megfigyelhető a kartellált iparágakban is. Az árstabilitás szempontjából a kartellált iparágak valóban mutattak pozitívumot egyéb gazdasági területek jelentős árhullámzásai tükrében, ugyanakkor a fogyasztóképesség generális csökkenése tükrében ez inkább negatív visszhangot váltott ki a gazdasági szereplők körében. Mindez természetesen felerősítette a jövedelemeloszlásban a kartellek irányába történő elmozdulást, a kartelleknek a kívülálló versenytársakkal, a szállítókkal és vevőkkel szemben meglévő erőfölényét még inkább erősítve. Ugyanakkor határozottan állítható, hogy a korban a kartellált iparágak a válsággal szemben határozottan ellenállóbbnak bizonyultak más iparágakhoz vagy különösen a mezőgazdasághoz képest. Emellett azon megállapítással is él a szerző, miszerint a kartellek – nem elválaszthatatlanul a kartellen belüli bizalom alacsony szintjétől – jelentős költségekkel működnek, ami a belső kartellellenőrzésből, adminisztrációból ered, így ilyen adminisztratív költségekkel jelentős mértékben megterhelik a termékáraikat. Ez különösen problémás volt a korabeli Magyarországon, egyrészt már a világháborút követő autarkiás törekvésekből eredő piaczsugorodás, másrészt a gazdasági világválság miatt bekövetkező piacvesztés miatt a kartellek sokszor túlméretezettekké váltak, így a fenti költségek különösen megterhelőkké váltak.[28]

Fentiek tükrében a kartellpolitikát azon elvnek rendeli alá a szerző, miszerint a termelés és fogyasztás helyes szabályozása és megszervezése a korabeli kapitalisztikus gazdasági rend nélkülözhetetlen eleme. Így a kartellkérdés vonatkozásában is a közgazdasági élet szükségletei határozhatják meg a követendő gazdaságpolitika irányelveit, s ennek kell megfelelnie a jogi szabályozásnak is. A korábban tárgyalt szerzőkhöz hasonlóan Dobrovics is felhívja a figyelmet az ipar és a mezőgazdaság életében mutatkozó jelentős különbségekre s az ebből eredő gazdasági ellentétekre. A gazdasági ágak egy részében, így különösen a mezőgazdaságban a szabad verseny érvényesül, és ebben a szervezetlen mezőgazdaságban ezen verseny inkább pusztító hatást vált ki, miközben az ipar fontos ágaiban a gazdasági verseny jelentős mértékben korlátozva van, esetleg teljesen ki is van zárva, s ez tagadhatatlanul előnyt biztosít a szervezett gazdasági ágaknak a szervezetlenül maradt gazdasági egyedekkel szemben. A szabad versenyes és a szervezett gazdasági ágak együttélése jelentős mértékben hozzájárult a korban az agrárolló szétnyílásához, mindemellett a fogyasztók széles köre is kritikus helyzetbe került, a megcsappant fogyasztóképesség viszont a szervezett gazdasági ágak vállalatait is fenyegeti. Így ez mindenképpen erősíti az állam gazdasági intervencionizmusát, melynek már korábbi korszakokban is meghatározó szerepe volt, tekintettel arra, hogy a szabad versenyes gazdasági rend a jövedelemeloszlás feltűnő aránytalanságait eredményezte, így a szociális törvénykezéssel, munkásvédelemmel, védvámpolitikával, iparfejlesztéssel az állam már korábban is beavatkozott. A korabeli Magyarországon a válságkezelés szempontjából elengedhetetlennek tűnt a mezőgazdasági termelők helyzetének javítása, a jelentősen kinyílt agrárolló megszüntetése, tekintettel arra, hogy a népesség jelentős része kapcsolódott az agráriumhoz, így a fogyasztóképesség helyreállítása e nélkül elképzelhetetlen volt. Így a válság kapcsán is hangsúlyozza a szerző, hogy a mezőgazdasági áresés is szoros kapcsolatban van a szektor szervezetlenségével

28 Dobrovics (22. lj.), 45–51.

– s ez az igazi probléma, nem az ipari árak magassága idézte elő a mezőgazdaság válságát –, a mezőgazdasági lakosság válságának viszont jelentős tovagyűrűző hatása van más szektorok termelőképességére s ezáltal a foglalkoztatásra is, ezzel tovább mélyítve a válságot. Így az állami intervencionizmus szempontjából kulcskérdés a gazdasági élet szervezettségének fokozása, így a mezőgazdasági termelés és értékesítés megszervezése is. A mezőgazdasági élet megszervezésével párhuzamosan egyéb gazdasági ágak szervezettségét is fokozandónak tekinti, s ennek rendeli alá a kartellpolitika kérdését is. Így az állami ellenőrzés fokozása mellett az egyes gazdasági ágak monopolszerű megszervezését javasolva, ugyanakkor törekedve arra, hogy a monopolhelyzetben lévő vállalatok gazdasági hatalmukkal ne élhessenek vissza. Mindemellett a kartellizálódási folyamatot állampénzügyi szempontból is kívánatosnak tekinti Dobrovics, hiszen ezáltal az állam bevételeinek fokozása is könnyebben kivitelezhető a jól szervezett és ellenőrzött kartellek adóztatásán keresztül, mindez a gazdasági világválság idején megrendült költségvetés helyzete szempontjából elengedhetetlen. A kartellizálásra irányuló folyamatok ugyanakkor nemcsak a vállalatok természetes törekvése mentén mehetnek végbe, hanem emellett az állam hathatós beavatkozása, így a kényszerkartell intézményének alkalmazása is elképzelhető, emellett a szerző elfogadja az állam direkt árszabályozó szerepét is, illetve a befektetett tőke kamatozására vonatkozó átmeneti szabályozást is. Az iparfejlesztésről szóló 1931. évi XXI. tc. 37. paragrafusa lehetőséget teremtett az ipari numerus claususra, így a tömegfogyasztás tárgyát képező cikkeket előállító iparágakban a belföldi kereslet biztosítása és a kivitel világgazdasági vagy kereskedelempolitikai okok miatti korlátozottsága esetén lehetővé tette vállalatok alapítását külön engedélyhez kötni, így a szerző ezen eszköz aktívabb alkalmazását is szorgalmazta a szervezett gazdasági rend irányába történő elmozdulás jegyében.[29]

Mint korábban utaltunk rá, Dobrovics a kartellek gazdasági hatásainak értékelése szempontjából fontosnak tekintette a kartellekre vonatkozó adatok gyűjtését, így a megfelelő kartellstatisztika létét. Különösen szerencsétlennek tekintette, hogy a korabeli statisztikai adatgyűjtésben a kartellstatisztika igen elhanyagolt területnek számított. Ezt a korábbi korszakra nézve még elfogadhatónak tartotta, hiszen a kartellek tevékenységét jelentős mértékben meghatározta a titkolódzás, de a bejelentési kötelezettség intézményének megjelenése után ez már nem volt indokolható. Ugyanakkor a csak a kartellek számára vonatkozó statisztikát nem tartotta elegendőnek, a gazdasági hatás értékelése szempontjából egyéb információk is igen fontosak lehettek, így: mely cikkekre terjednek ki a kartellmegállapodások, a kartellben tömörült vállalatok a cikk mekkora hányadát termelik, illetve forgalmazzák, mekkora tőkeerejük és alkalmazotti létszámuk, a kartell a nyersanyag, illetve a továbbfeldolgozás révén létrejövő árucikk termelésére, belföldi és külföldi forgalmára, áraira, fogyasztására milyen hatást gyakorol, munkások alkalmazására, foglalkoztatására, bérszínvonalára, a kereskedelemre és a hiteléletre milyen következményekkel jár. Ehhez az idealisztikusnak vélt állapothoz képest a korabeli kartellstatisztika csak sokkal szűkebb körű információkat szolgáltatott, mindenekelőtt a kartellek számára, típusaira vonatkozó adatokat. A világháború előtti időszakra vonatkozó kartellstatisztikák igen hiányosak voltak, így különböző szerzőktől eltérő becslések álltak rendelkezésre a kartellek számára vonatkozóan. Eszerint a korábbi tanulmányunkban említett szerzők közül Mandelló Gyula 8 kartellről tett említést 1891-ben, Liefmann 1897-re vonatkozóan 40 osztrák és magyar kartellt ismert, Ráth Zoltán (1900) 29, Árkövy Richárd (1904) 58 osztrák és magyar, illetve 26 tisztán magyar, Nádas László (1906) pedig 49 osztrák és magyar, valamint 55 magyar kartellről írt. A kartelltörvény 1931. évi bevezetését megelőző viták során 64 kartell létezését vélelmezték, ebből 27 a vas- és fémiparban, 3 a bányaiparban, 4 a kő-, agyag- és üvegiparban, 3 a bőriparban, 10 a textiliparban, 7 az élelmiszeriparban és 10 a vegyiparban működött. Ehhez képest a kartelltörvény hatálybalépését követően a bejelentési kötelezettség nyomán 256 kartell bemutatására került sor, a lényegesen magasabb szám viszont azzal is összefüggésbe hozható, hogy egy-egy iparágon belül igen sok kiegészítő kartellmegállapodást is kötöttek. A szerző 1934 februárjáig 407 kartell bejelentéséről tesz emlí-

29 Dobrovics (22. lj.), 52–62.

tést, de ebből időközben 100 megszűnésre került, tehát 307 működő kartellről lehetett tudni. Az 1931-ben bejelentett 256 kartellből 71 volt nemzetközi kartell, 25 magyar vállalatok részvételével, de exportrelációra is kötött kartell és 160 tisztán hazai vonatkozású kartell volt. A 71 nemzetközi kartellből 30 a vas-, fém- és gépipar, 16 a vegyészeti és gyógyszeripar, 7 az építőanyag-ipar, 4-4 az üvegipar és a kaucsukipar, 3-3 pedig a villamossági és a papíriparra vonatkozott (további 4 egyéb iparágakra). A 25 magyar vállalatok között kötött exportrelációval is bíró kartell iparági megoszlása a következő volt: vasipar 6, vegyipar 6, járműipar 2, textilipar 2, élelmiszeripar 6 (egyéb ipar 3). A 25 kartellmegállapodásból 12 kontingens- és árkartell, 5 ár- és kondíciómegállapodás, 3 kontingensmegállapodás és 5 versenytilalommal, illetve üzembeszüntetéssel kapcsolatos megállapodás volt. A 160 belföldi kartell közül 135 az ország teljes területére és 25 kisebb területre terjedt ki. A 25 helyi kiterjedésű kartellből 11 villamosáramszolgáltatásra vonatkozott, 7 építőanyagokra, 3 tejbevásárlásra, 1-1 pedig jégre és szikvízre. A 135 országos hatókörű kartellmegállapodás iparági megoszlása az alábbi volt: 59 a nehéziparra (vas-, fém-, gép- és elektromos), 29 a vegyészeti és gyógyszeriparra, 10 az építőanyag-iparra, 6 a papíriparra, 11 a textiliparra, 6 az élelmiszeriparra, 2-2 pedig a gumi-, bőr-, illetve üvegiparra vonatkozott (8 egyéb iparág). A 135 kartellből 72 ár- és kontingenskartell, 21 tisztán árkartell, illetve 16 kontingenskartell volt, emellett 5 kondíciókartell, 12 üzembeszüntetésre vonatkozó megállapodás és 9 anyagbeszerzési, illetve egyes árukra vonatkozó forgalombahozatali megállapodás került bejelentésre. A korabeli irodalomban kibontakozó viták tükrében megemlítendő, hogy a mezőgazdasági termelők helyzetét illetően ezen kartellek a mész, a cement, a tégla, a rúdvas, a jutaszövet és jutazsák, a cséplőgépek, a vetőmag, a nyersbőr és csont értékesítésén, illetve felvásárlásán keresztül voltak hatással.[30] Dobrovics Károly Kőházi Endrével közösen írt munkájában a fenti kartellstatisztikai adatokat kiegészítette az 1938. februárig terjedő időszakra vonatkozóan, melyből látható, hogy az 1934. februári adathoz képest csak minimális mértékben változott az érvényben lévő megállapodások száma, hiszen ez az érték 308 volt a korábbi 307-hez képest, ellenben ez jelentős mértékű új bejelentés és megszűnés eredményeként alakult így. Ugyanis 1934-ben 86, 1935-ben 70, 1936-ban 63, 1937-ben pedig már csak egy újabb kartellmegállapodás megkötésére került sor, s időközben közel ugyanennyi korábbi megállapodás megszűnt, de az utolsó évben pl. az egyetlen új megállapodással szemben 18 megszűnésére került sor. Ugyanakkor szomorúan konstatálja a szerző, hogy a korabeli kartellstatisztika nem fejlődött, változatlanul csak igen kevés információ áll rendelkezésre, így a kartellek valós gazdasági hatását értékelni ezen adatok hiányában továbbra sem lehet.[31] (A fenti kartellstatisztikai adatok kerülnek megismétlésre a szerző 1937-ben megjelent munkájában,[32] illetve Dobrovics és Takács György 1939-ben kiadott közös művében is.[33])

Dobrovics Kartelismeretek című munkájában többek között egyrészt azon kérdéssel foglalkozik, hogy a törvényi szabályozás részint versenyt korlátozó, részint pedig versenyt más módon szabályozó megállapodásokról, jogviszonyokról rendelkezik, álláspontja szerint viszont ez a különbségtétel indokolatlan, hiszen az egyes szabályozásra irányuló szerződések tulajdonképpen versenykorlátozó hatással bírnak. Az ár-, kontingens-, területvédelmi vagy üzemkorlátozó kartellek esetében a gazdasági versenyre irányuló szabályozás egyértelműen a verseny korlátozását is jelenti. A kondíciókartellek esetében tűnhet úgy, mintha az üzleti feltételek megállapítására vonatkozó megállapodás nem jelentené a versenyszabadság korlátozását, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy pl. a vételár megfizetésére vonatkozó kondíciók – készpénzben, átvétel után bizonyos idővel kamatmentesen, készpénzben százalékos levonással, konzumrabattal, hűségrabattal stb. – megszabása olyan szabályok megállapítását jelentik, melyek ugyan egy irányban, de végeredményben korlátozzák a versenyt. Ráadásul ezen kondíciókat sok esetben nem önálló megállapodások keretében állapítják meg, hanem az árkartellek kiegészítő részeként.[34] Másrészt fontos kérdésként veti

30 Dobrovics (22. lj.), 62–70.
31 Dobrovics–Kőházi (24. lj.), 8–9.
32 Dobrovics (23. lj.), 12–13.
33 Dobrovics–Takács (25. lj.), 54–63.
34 Dobrovics (23. lj.), 27–30.

fel írásában a kényszerkartell kérdését. Álláspontja szerint a korabeli törvényi szabályozás nem állt a gazdasági életbe történő pozitív beavatkozás álláspontján, miközben a külföldi törvényhozási gyakorlatban már egyre inkább megjelentek ilyen irányú kísérletek. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az autarkiás tendenciák az állami intervencionizmus fokozódása irányába hatnak, ami mindenekelőtt kiviteli szindikátusok megalakítása felé vezet, így mindenekelőtt olyan iparágakban, melyek a – korábban bemutatott tanulmányokban is kritikus területként értékelt – mezőgazdasági termelés szempontjából bírnak jelentőséggel. Hasonlóképpen felmerült a korban a kisipari tevékenységek terén – mellyel egy később ismertetendő cikk is foglalkozik – a kényszerintézkedések bevezetésének gondolata, szoros összefüggésben a kisipari árrombolások hatásaival. Bár e területen a szereplők nagy száma és igen eltérő termelési feltételei lényeges korlátot jelentenek az együttműködés kikényszerítésében, így inkább a kisipari numerus clausus vonatkozó szabályozások jelentek meg az 1922. évi XII. és az 1936. évi VII. tc. keretében. A nagyipar vonatkozásában Dobrovics javasolta a törvényi szabályozás bevezetését a kényszerkartell intézményére, ennek keretében viszont nem a meglévő kartellszerződések kívülálló vállalatokra történő kiterjesztését tartotta kivitelezhetőnek, hanem ezen kívülállók kényszercsatlakoztatását, tehát érdemi bevonásukat a kartellszerződések paramétereinek meghatározásába. Akár a kényszerkartellek, akár az ipari numerus clausus vonatkozásában csak átmeneti eszközként történő – legfeljebb 5 évre vonatkozó – alkalmazását javasolta. Mindemellett hangsúlyozta, hogy az ipari zárt számok rendszere, illetve a kényszerkartellek intézménye a verseny kikapcsolásával olyan előnyt biztosít a résztvevő vállalatok számára, amely előny ellenében le kell mondaniuk bizonyos szabadságukról, így fokozottabb állami ellenőrzésnek kell magukat alávetni, mely állami felügyelet elsődleges területe az állam árellenőrzési – a később bemutatandó Árelemző Bizottság fokozandó árelemzési tevékenysége mellett –, sőt akár ármeghatározó szerepe.[35]

1938-ban megjelent könyvükben a hazai kartellmozgalom értékelése kapcsán Dobrovics arra is felhívja a figyelmet, hogy érdemi változás a szabályozási gyakorlatban nem következett be. Az állami beavatkozás a magángazdaság életébe ugyanakkor nem csökkent, ami a belső kartellszervezkedésnek kedvező talajt teremtett, továbbra is igaz volt ugyanis, hogy autarkiás törekvések érvényesültek, a fennálló külkereskedelmi viszonyok viszont továbbra is jelentős mértékben nehezítették a válságból történő kilábalást. A kényszerkartell kérdésében sem történtek érdemi előrelépések az állami gazdaságpolitika részéről, de ennek ellenére számos kényszerkartellszervezet működött az import és az export területén, s ezen szervezetek bonyolították le egyes áruk kiviteli és behozatali forgalmát, de ezek létrejötte és működése a továbbra is fennálló autarkiás törekvések, a behozatali és kiviteli korlátozások következménye volt, így az államhatalom beavatkozása ebből a szempontból csak közvetett volt. A korban kevés kartellvonatkozású esemény került nyilvánosság elé, a kartellek ügyében történtek hatósági intézkedések, de ezek nem a nyilvánosság előtt történtek. A Kartelbizottság elméletileg kétfajta tevékenységet folytathatott, egyrészt konkrét ügyekkel foglalkozhatott, másrészt elvi kérdésekben hozhatott elvi határozatot, de ilyen irányú tevékenysége elhanyagolható volt, vagy legalábbis nem vált ismertté, s a Kartelbíróság is hét év alatt mindösszesen három pert tárgyalt. A kartellkérdés központi eleme az árkérdés, ebben a tekintetben annyi változás történt, hogy az árak ellenőrzéséről szóló 7450/1936. M. E. rendelet kötelezővé tette az Árelemző Bizottság számára a belföldi és külföldi árak alakulásának vizsgálatát, de ez mindenekelőtt a nem kartellizált árucikkek ellenőrzésében jelentett előrelépést, bár megjegyzi a szerző, hogy az ipari árszínvonal adott korban megfigyelhető növekedése az alacsony belső fogyasztóképesség és az iparvállalatok előtt álló kiviteli akadályok tükrében közgazdaságilag nehezen volt indokolható.[36]

A Dobrovics által kulcskérdésnek tekintett árelemzés vonatkozásában bemutatja annak történeti előzményeit, így kitér a már a világháború előtt is alkalmazott gyakorlatra, illetve az árdrágító visszaélésekről szóló 1920. évi XV. tc.-re, megállapítva, hogy ezen korábbi rendelkezések alapvetően a hatóságilag megállapított ármaximumok túllépésének

35 Dobrovics (23. lj.), 18–26.
36 Dobrovics–Kőházi (24. lj.), 5–11.

szankcionálására törekedtek. Az árelemzés és kartellkérdés kapcsán rámutat arra, hogy a gazdasági világválság utáni rendkívüli gazdasági körülmények, az állam gazdasági életbe történő növekvő mértékű beavatkozása és ellenőrzési tevékenysége az iparfejlesztés, devizagazdálkodás, import- és exportszabályozás stb. területén a vállalatok önkéntes együttműködési törekvésein túl is a szabad verseny jelentős visszaszorulása irányába mutat, ami alól tulajdonképpen csak a kiskereskedelem tekinthető kivételnek. Így hosszabb távon sem lehet számolni ezen tendenciák változásával véleménye szerint, tehát a kartellizálódás folyamata feltartóztathatatlan, így az államnak a kartellek ellenőrzésére vonatkozó feladata tartósan fennmarad, ennek pedig kulcskérdése az árellenőrzés. Ugyanakkor a kartelltörvény által felállított Kartelbizottság az árelemzés területén mutatkozó feladatok ellátására képtelennek bizonyult, így került sor 1933-ban az Árelemző Bizottság kormányrendelettel történő felállítására. Az Árelemző Bizottság tevékenysége viszont kiterjedt a nem kartellizált árucikkek körére is, s igen jelentős munkát végzett, különös tekintettel az életfenntartási szempontból kitüntetett jelentőségű közszükségleti cikkekre. A korábban említett 7450/1936. M. E. rendelet a kartelltörvény hasonló rendelkezéseivel szinkronban a nem kartellizált termékek esetében is lehetővé tette a kereskedelem- és közlekedésügyi miniszternek, hogy büntetés terhe mellett kötelezze a vállalatokat megfelelő adatszolgáltatásra, szükség esetén pedig adó-, vám-, tarifapolitikai és iparrendészeti intézkedéseket foganatosítson, amennyiben a megfelelőnek vélt árleszállítást nem hajtják végre, illetve indokolatlanul magas áron hoznak forgalomba közszükségleti cikkeket. A gyáripar tekintetében a szerző úgy véli, hogy az állam a vámvédelem, az új vállalatoknak adott adókedvezmények, az exporttámogatások, a devizagazdálkodási rendszer révén jelentős támogatást nyújt, mindemellett elismeri, sőt gazdaságpolitikai eszközei révén elő is segíti a kartellizálódás folyamatát, ezáltal jelentős mértékben kikapcsolódik életükből a verseny s csökken üzleti kockázatuk, így a gyáriparnak el kell fogadnia az állam árellenőrzési tevékenységének kiterjesztését, sőt kérnie kell az árelemzés munkájának megindítását saját termelési területén, s azt minden eszközzel elő kell segítenie. Ugyanakkor a kartellizálódás által nem érintett kiskereskedelem vonatkozásában is fontosnak tekinti Dobrovics az árelemzési tevékenységet, ugyanis ebben a szférában éppen a fogyasztó megszerzéséért folytatott korlátlan árverseny gyakran romboló hatású, ami adott esetben a kereskedő veszteségét is okozhatja, ezért mind a fogyasztóközönség, mind a kereskedelmi szféra érdeke, hogy az alapos árelemzési tevékenységen nyugvó árkalkuláció alapján a szabott árak rendszerére térjenek át.[37] Ezen megközelítés az állam gazdasági életbe történő beavatkozásának már igen magas szintjét jelenti, az irányított gazdaság felé történő jelentős elmozdulást.

Dobrovics Károly Takács Györggyel közösen 1939-ben írt könyvében visszatekint a kartelltörvény mintegy 8 éves gyakorlatának tapasztalataira. Mindenekelőtt megállapítja, hogy a törvény nem volt tőke-, illetve vállalatellenes, sőt a vállalatokra nézve döntő jelentőségű volt a törvény megalkotása, hiszen ezáltal a kartellek legális intézményekké váltak, így megfelelő alaki szabályok betartása mellett a kartellszerződés érvényes jogügyletté vált. Ennek nyomán azon korábbi bírói gyakorlat, mely a kartellek jogi helyzetének tisztázatlansága miatt alapvetően a kartellszerződések jó erkölcsbe ütköző jellegét hangsúlyozta, lényegesen megváltozott, s a törvény elfogadását követően a közgazdaságilag káros körülmények és a visszaélések megszüntetésére koncentrált. Ennek tükrében a törvény megalkotását fontos fordulópontnak tekinti, hiszen ez a szervezkedés szabadságának, a kartellszabadságnak az elvi alapján áll, kiegészítve azzal, hogy ez együtt jár az állami ellenőrzés és gazdasági életbe történő beavatkozás kiterjesztésével is, ezáltal viszont a gazdasági élet korabeli átalakulásának tendenciájába illeszkedik. Ugyanakkor kritikaként említi, hogy a szabályozás csak közérdekű kereset indítását teszi lehetővé a Kartelbíróság előtt, magánpanasz alapján per nem indítható, így magánérdekek védelme a közigazgatási hatóság mindenkori mérlegelésének tárgya, ezen hatalom pedig a miniszter kezében van. Így fontos kérdés, hogy a kormányzat a visszaélések megakadályozása területén milyen aktivitást fejt ki. Sőt az állami intervencionizmus korabeli fokozódá-

37 Dobrovics–Kőházi (24. lj.), 320–332.

sának tükrében a szerző azt is hangsúlyozza, hogy a kartellügy gazdasági jellegű rendezésének, gazdaságpolitikai célok alá rendelésének irányába történő elmozdulás lehet a jövő útja, ami a korabeli törvényi szabályozásban még nem jelent meg. Így fontos kérdésnek tekinti a kényszertársulások szerepének növelését, ami szoros összefüggésben áll az autarkia korabeli erősödésével, mindenekelőtt a mezőgazdaság szempontjából fontos iparágak, így pl. a cukoripar vagy a növényolajipar esetében.[38] Mint korábban láttuk, a mezőgazdaság és a kartellszabályozás kérdésének összekapcsolása a korabeli gondolkodásban meghatározó szerepet játszott.

A törvény egyes konkrét paragrafusaival kapcsolatos kritikák kapcsán felveti a szerző, hogy a kartelltörvény csak az árukra vonatkozó szerződéseket tekintette hatálya alá tartozónak, így azon szerződéseket nem, ahol az áruk csak a szerződés által szabályozott szolgáltatások tárgyát képezték, így pl. a közgazdasági szempontból igen lényeges fuvarozási kartellek kiestek a szabályozás hatóköréből. Ugyanakkor pozitív példaként említi, hogy a konkrét döntések tükrében az elektromosáram-szolgáltatás a törvény hatálya alá tartozónak minősült, az elektromos áramot kvázi árunak tekintették. További szabályozási hiányosságként hozza fel Dobrovics a törvény kapcsán, hogy a haszonbérleti szerződések üzemkorlátozó jellegű kérdéseivel, illetve fúzió nyomán előálló vállalategyesülések kérdésével egyáltalán nem foglalkozik. Problémaként említhető, hogy a biztosítási és bankkartellek szintén nem tartoztak a törvény hatálya alá.[39] Mindeközben a nemzetgazdaságnak egy igen fontos területéről, a gazdasági folyamatokra és az állam gazdaságpolitikai mozgásterére is nagy hatást gyakorló szegmenséről van szó. (Ezen nemzetgazdasági területek kartellszabályozásban történő megjelenítése hiányának problémájáról a kartellkérdés gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai vetületeit tárgyaló korábbi tanulmányunkban is említés tettünk.)

Nemény Vilmos Béla 1943-ban megjelent írásában egy speciális kartellkérdéssel, a közszállítási kartellel foglalkozott. E speciális kartell a fogyasztói monopólium szituációjához kapcsolódik, mikor egyetlen megrendelő áll szemben a potenciális szállítók körével s versenytárgyalás eredményeként dönt a konkrét szállító mellett, az ún. árlejtés módszerének alkalmazásával. Ennek a gazdaságban meghatározó szerepe van, hiszen az állami üzemek (vasút, posta), de hasonlóképpen a városok és községek is ilyen úton gondoskodnak beruházási szükségleteikről, de ez a szerep kifejezetten fokozódott a 30-as és 40-es években, előbb a válságkezelés, majd a fegyverkezés következtében az állam egyre jelentősebb megrendelőként lépett fel. A szabad versennyel kapcsolatos ellenérzések a megelőző évtizedben határozottan fokozódtak, a féktelen verseny okozta károk a verseny kiküszöbölésére irányuló gazdaságpolitikai tendenciákat eredményeztek, de a közszállítások terén a helyzet még kiélezettebb lett, hiszen az egyetlen fogyasztó megrendelésének elnyeréséért még kíméletlenebb verseny bontakozhat ki, mint a szabadpiacon, mely kíméletlenséget tovább fokozza azon jelenség, hogy a megrendelő számára legtöbbször az olcsóság a döntő kritérium, így a szállítók mindenáron árajánlataik minél lejjebb szállítására törekednek, akár jelentős minőségi romlást eredményezve. Ez viszont sajátos önvédelmi reakcióként a vállalatok részéről egyfajta kartellálás irányába történő elmozdulásra ösztönöz. A közszállítási kartellnél különösen fontos a kartell monopolhelyzete, hiszen ilyenkor adott típusú közszállítások és munkálatok termelői egyesülnek, s az egyes kiírásoknál meghatározzák, hogy melyik kartelltag nyújtja be a legalacsonyabb árajánlatot, megszerezve így a megrendelést, a többi tag pedig a látszat kedvéért ad be magasabb ajánlatot, így a keresletet előzetesen elosztva egymás között meghatározott kulcsok szerint. Ugyan közgazdaságilag ez a kartelltagok részéről az árlejtés okozta, a féktelen verseny miatt előálló károk elleni védekezésként értelmezhető, ugyanakkor itt a kínálati monopóliumok klasszikus esetével szemben nem egy soktagú, védtelen fogyasztói tömeg áll szemben a kartellel, hanem valamilyen köztestület, sok esetben az állam, melynek hathatós védelmi eszközök állnak rendelkezésére. Így a korabeli szabályozás egyértelműen lehetővé tette a versenytárgyalás érvénytelenítését, ha az árak irreális befolyásolását eredményező alkalmi

38 Dobrovics–Takács (25. lj.), 16–19.
39 Dobrovics–Takács (25. lj.), 20–25.

összebeszélés gyanúja merült fel. A kartelltörvény – mely a kartelleket tulajdonképpen elismerte a szerző véleménye szerint – előtti szabályozás esetében viszont a kartell léte önmagában érvénytelenné tette a versenytárgyalást, függetlenül attól, hogy irreális árbefolyásolás bekövetkezett-e, ilyen értelemben az 1931. évi XX. tc. tulajdonképpen liberalizálta a rendszert. Ugyanakkor a kartellek állami elismerésének alapvető feltétele volt – nemcsak a hazai, hanem például a mintaként tekintett német vagy norvég szabályozásban is – a kartellek publicitása, a közszállítási kartellek esetében viszont a fővád éppen az volt, hogy működésüket igen szigorú titoktartás övezte. A normál kartellek esetében lényeges kritérium egyrészt a szerződések hosszú távra történő kötése, a szerződés teljes időtartamára és minden kartelltagra vonatkozóan rögzítik az adott paramétereket (árak, kondíciók, termelési mennyiségek stb.), másrészt ezt csak olyan iparágakban lehet kivitelezni, ahol az áruk standardizáltak, ha nem is tömegcikkek, de könnyen helyettesíthetők. Ezzel szemben közszállítási kartellek egyrészt alkalmi egyesülés formájában jönnek létre vagy ritkább esetben keretszerződés formájában, de ilyenkor is ezen kereten belül minden egyes árlejtésen való részvétel során külön megállapodás kötésére kerül sor, másrészt az alábbi területeken jellemzők: olyan iparágakban, melyek termékeiket kifejezetten árlejtéseken tudják értékesíteni, amelyek erősen differenciált árukat állítanak elő, illetve a kisiparban. Az első esetre tipikus példaként említhető a mozdony- és vagonkartellek esete, a második eset jelentkezik az építőiparban, elektromos iparban, házberendezések (felvonó, fűtésberendezések) előállítása során. A kisiparban viszont nem a termékjelleg a meghatározó, hanem a klasszikus kartellálás iránti szubjektív hajlam hiánya, így ebben az esetben egyértelműen állítható, hogy az árlejtés mechanizmusának fojtogató jellege kényszeríti a kartellálásra egyébként nem hajlamos gazdasági szereplőket ilyen speciális megállapodásokba. Ezen kisipari kartellek viszont két speciális jellemzővel bírnak: egyrészt területileg igen korlátozott hatályúak, jellemzően lokálisak, másrészt jellemzően alkalmi egyesülések, így ezen alkalmi kartellekkel szemben a korabeli szabályozás kifejezetten engedékeny volt. Egy igen speciális megoldásként ajánlja a szerző ezen közszállítási kartellek kezelésére az ún. kényszerkartellek intézményét, amelynek keretében az állami megrendelő és a szállításban érdekelt felek közös tárgyalások keretében meghatározzák a kalkulációs elveket, a tagokra vonatkozó kvótakulcsokat, feltételezve egyrészt a kartelltagok részéről a közösségi gondolat iránti fogékonyságot, másrészt a szakmai és etikai szempontok alapján is kifogástalan hivatalnoki kart, amely lehetővé teszi ezen közszállítások során az ajánlatok megfelelő elbírálását és a korrupció kiszorítását. Ezen intézmény kapcsán említi a szerző a német vagonkartell, a német gyengeáramú kábelkartell és a brandenburgi építőipari kényszerkartell esetét.[40]

Szintén a kényszerkartell kérdését tárgyalja Tihanyi Lajos 1937-es Budapesti Szemle-beli cikkében. Felhívja a figyelmet a kor azon új jelenségére a német, olasz, észak-amerikai, francia, belga és holland gazdaságban, miszerint már nem elégednek meg a kartellek tűrésével és a megtűrt kartellek ellenőrzésével, hanem a termelés és fogyasztás jobb szervezettségének érdekében lehetővé akarják tenni a kartelleknek állami kényszerrel való megalakítását, a kívülálló vállalatoknak a kartellhez állami kényszerrel való csatlakoztatását, a kartellek határozatainak a kartellen kívülálló vállalatokra kényszer útján való kiterjesztését, az egyes iparágak körében a vállalatok zárt számának a bevezetését. Ennek keretében a kényszerkartellezési intézkedések jogát közhatóságoknak adják meg, annak gyakorlását rendszerint a közvetlen érdekeltek minősített többségének akaratától teszik függővé, illetve ezt az akaratot az országos érdekképviseletek ellenőrzése alá kívánják helyezni. Mindez véleménye szerint a magyarországi közgondolkodásban is megjelent, különösen egyes ipari kartellérdekeltségek karolták fel ezt a gondolatot. Úgy véli, ezen törekvéseknek történő engedés a gazdasági szabadság elvén felépülő kapitalisztikus társadalmi rendet az állam által teljesen megkötött gazdasági rend, tulajdonképpen az államszocializmus felé tereli. Nem fogadja el a hazai közgondolkodásban megjelenő – korábban Dobrovics munkássága kapcsán is említett – azon álláspontot sem, mely ilyen intézkedések átmeneti jelleg-

40 Neméný Vilmos Béla: A közszállítási kartell. *Közgazdasági Szemle*, LXVII. évf., 1943, 86. köt., 698–711.

gel történő bevezetését javasolja, a folyamatok irreverzibilis jellegétől tartva. Így messzemenően elutasítja a kartelleződés folyamatának jogszabályi kényszerrel történő előidézését, de ugyanakkor elveti a korlátlan versenyhez történő visszatérés gondolatát is, mert az államszocializmus helyett anarchiához vezet, s azt legalább annyira elkerülendőnek tekinti. Felhívja az ipari érdekcsoportok figyelmét arra, hogy amikor a technikai haladástól, az új vállalkozásoktól, a kartellen kívülállók versenyétől félve felkarolják a kényszerkartellezés eszméjét, akkor ezzel olyan elvek uralomra jutását segítik, melyek a gazdasági életet nem egyszerűen a jogszabályok uralmával, hanem a politikai hatalom önkényével kívánják korlátok közé szorítani. Így nem jelent számára semmilyen garanciát a közjót szolgáló döntések meghozatalára sem akkor, ha politikusok, sem akkor, ha a kartellbizottság, országos ipari érdekképviseletek vagy az adott iparág speciális tudással bíró szakemberei által születnének meg a kényszerkartellezésre vonatkozó döntések. A kényszerkartell intézményét a technikai haladás, az iparfejlődés szempontjából is kifejezetten károsnak tekinti.[41] A kényszerkartell, az ipari numerus clausus jelentőségét a korszakban a jogászkörök határozottan felismerték, ennek nyomán a tanulmányunk elején említett Magyar Jogászegylet Gazdaságjogi Intézetében 1935 decemberében ismételten egy kartellkérdéssel foglalkozó ankétra került sor, ahol jogi és gazdasági szakemberek, így korábban is említett szerzők – Király Ferenc, Éber Antal, Dobrovics Károly, Kőházi Endre stb. – fejtették ki álláspontjukat a kényszerkartell intézményével kapcsolatosan, de hivatalos állásfoglalás meghozatalára nem került sor ennek bevezetését illetően.[42] Tehát az 1929. évi kartelltörvénnyel foglalkozó ankéthoz hasonlóan ekkor is alapvetően tartózkodó álláspont érvényesült a szabályozási beavatkozás kiterjesztésével kapcsolatosan.

Általános áttekintést nyújt a kartellek gazdasági hatásairól és a kartellpolitika lehetőségeiről Bud János a Közgazdasági Szemlében 1942-ben megjelent tanulmányában, cikke végén kitérve a kényszerkartell kérdésére is. Tanulmányában előbb a kartellek történelmi előképeivel foglalkozik, majd a kartellre vonatkozó korabeli fogalmakat járja körül, elkülönítve a kartell, konszern és tröszt fogalmait, illetve a kartellek típusait, valamint a nemzeti és nemzetközi kartelleket. Más, korábban ismertetett szerzők véleményével azonos módon a túltermelés veszélyének elhárításában, a termelés és fogyasztás lehetőség szerinti összehangolása céljában látja a kartellek létrejöttének okát, különösen olyan iparágakban megfigyelhetően, melyekben a magas tőkeintenzitás jellemző, így az állandó költségek növekedése révén különösen növelve a termelés visszaesésével járó kockázatokat, veszteségeket. Véleménye szerint a technikai fejlődés és a szervezési korszerűsítések terén a kartell nem szünteti meg a versenyt, mindemellett a piac alakulásában nagyobb állandóságot eredményez, az áralakító tényezők tekintetében nagyobb koordináltságot biztosít. Nem azonosítja a kartellt a minden korlát nélküli nyereségvágy kihasználására létrejött intézményként, ehelyett a fogyasztásból kiinduló, mérsékelt és tartós jövedelmezőséget biztosító termelést látja benne, így a gazdaságnak olyan szabályozása állhat elő, amely egyenlő mértékkel méri a termelés és a fogyasztás érdekeit is. A vállalatok önállóságát illetően sem gondolja úgy, hogy a kartell ezt megszüntetné, hiszen a vállalatok belső gazdasági tevékenységét rendszerint nem befolyásolja, s bár valamelyest korlátozza a tagokat a kiválás tekintetében bizonyos szerződéses kikötésekkel, de ezek szerinte viszonylag rugalmasan változnak, a szerződések dinamikája ezen korlátokat könnyen elerőtleníti. A munkásság helyzete szempontjából arra hívja fel a figyelmet, hogy a kartellek által nyújtott termelési kiegyensúlyozottság a munkavállalók állásbiztonsága szempontjából is kedvező, illetve a kartellek magasabb jövedelmezősége a bérek színvonalát is magasabban tarthatja, bár adott esetben a kartellált vállalatok együttműködése a tarifabér-szerződések keretében jelentős konfliktusokat eredményezhet, illetve a kartelleknek a termelés racionalizálására irányuló törekvése a munkahelyek leépítésére is vezethet. Más szerzők álláspontjához hasonlóan a kartellképződést kifejezetten az ipar jelenségének tekinti, különösen a nyersanyagok és félkész gyártmányok előállítása területén. A kartellek árpolitikája kapcsán ő is hangsúlyozza, hogy az áremelés fokozásának kor-

41 Tihanyi Lajos: A kényszerkartelezés és a magyar társadalompolitika. *Budapesti Szemle*, 244. köt., 1937/711., 195–203.
42 Dobrovics (23. lj.), 4., 20.

látokat szab a versenytársak piacra lépésének az árak növekedésével bekövetkező magasabb valószínűsége, illetve a kereslet rugalmassága, mely a fogyasztás visszaesése révén a kartellált vállalatok termelésének csökkenését eredményezheti. A védvámok szerepét Bud is fontosnak tartja a kartellálás fokozódása szempontjából, mindezt kiegészítheti az exportképesség fokozásának indoka is a magasabb belföldi árszint biztosította nyereség fedezetteremtő képessége révén, illetve az állam gazdaságpolitikája részéről szempont lehet az organikus iparfejlődés elősegítése, ami jelentősen befolyásolhatja a kartellszabályozáshoz való hozzáállást a közérdek szempontjából. Fentiek tükrében úgy ítéli meg, hogy az egyes országok kartellszabályozása, így a magyarországi kartelltörvény is csak a kartellek visszásságainak megfékezését szolgálhatta, a kartellek árpolitikájának helyes mederbe terelését tűzte ki célul. Így magát a kartelltörvényben megjelenő szabályozási irányt alapvetően megfelelőnek tartja, ellenben a gyakorlatot kritikusan szemléli, kifogásolva, hogy alkalmazása a gazdasági élet rendkívüli bonyolultsága miatt nehézkes, sok esetben kellő bátorság hiánya jellemzi alkalmazását, bár másik oldalról mindig fennáll azon veszély is, hogy a beavatkozás nehogy több kárt okozzon, mint hasznot. A legfontosabb fogyatékosságnak azt tekinti, hogy a kartelltörvény nem a kartellek rendszeres, tervszerű megfigyelésén alapszik, hanem esetlegességen. Így csak a káros kilengések, mindenekelőtt az árpolitika területén bekövetkező visszaélések megakadályozására törekedtek, ugyanakkor a kartellek működésének a közgazdaság érdekébe állítása nem történt meg. A továbbiakban, tágabb értelmezési körben tárgyalva a helyes kartellpolitika kapcsán azt állapítja meg, hogy a jövőben a kartellek esetében a vezető elvvé a minél jobb szervezésnek és a fogyasztás érdekeivel harmonizált termelésnek kell válnia. Mind általánosabban megfogalmazódó követelés a kartellek mértéktelen nyereségének megadóztatása, annak gazdaság- és társadalompolitikai célokat szolgáló felhasználása, mindemellett a kartell mint szervezet is szolgálhatja a tagjai közötti igazságosabb adóterhelés megvalósítását. Ugyanakkor véleménye szerint óvakodni kell az ipar túlzott adóterhelésétől, annak nemzetgazdaságot romboló veszélyei miatt, hiszen az iparnak megfelelő tőkealapokra van szüksége ahhoz, hogy a technikai fejlődés fokozódása kiváltotta nemzetközi versenyben helyt tudjon állni. Hasonlóképpen a vámpolitika is megfelelő eszközt jelenthet a kartellált iparágak állami védelmében, különösen a jelentős technikai újításokat igénylő, így magas költséggel termelő új iparágakban. Hasonlóképpen külön hozzájárulásokkal is lehet támogatni a kartellbe szervezett iparágakat az exportképességük fokozása érdekében. Ugyanakkor a magas jövedelmezőséggel működő kartellált vállalatok anyagi hozzájárulásokkal szolgálhatják a gazdaságpolitika iparfejlesztési célkitűzéseit. Fentiek tükrében konstruktív kartellpolitika megvalósítását igényli, amely túlmutat a kartelltörvény korabeli szabályozási gyakorlatán, kizárólag a közösség érdekeit sértő kartellműködés korlátozásán, hanem a nemzet- és államérdek szolgálatába kívánja állítani a kartellek működését. Ennek keretében nem tartja elképzelhetetlennek a kényszerkartell intézményét sem, melyre véleménye szerint jogilag lehetőséget teremt az iparfejlesztésről szóló törvény (1931: XXI. tc.). Ez több fokozatot is jelenthet: az állam kötelezhet egy iparágat kartellbe való szerveződésre, nem kötve meg a kartell működését, a kartell fontosabb határozataihoz állami hozzájárulást írhat elő, a kartellbe tömörült vállalatok állami irányítása is megvalósulhat a vállalati önállóság erős korlátozásával. Mindezzel az állam gazdaságpolitikájának szerveivé teheti a kartellált vállalatokat nyersanyag-gazdálkodási, exportfokozási, devizagazdálkodási, árpolitikai, vagy akár szociálpolitikai céllal is. Felhívja a figyelmet arra is, hogy a korszak gazdasági körülményei folytán az alapvetően ipari jelenségnek tekinthető kartellek a mezőgazdasági szférát is el fogják érni, illetve egyes területeken – így a tanulmányunkban korábban már említett szeszkartell, illetve a cukorrépa-termelés és cukorgyártás területén – már jelentős előrelépések történtek. Ezzel összefüggésben arra is rámutat, hogy a gazdasági világválság nyomán a kartellált árucikkeknél kisebb mértékű volt az árszint esése, mint a nem kartellált áruknál, s különösen erős volt az agrártermékek áresése. Tekintettel a mezőgazdasági termelők nagy számára és individualisztikus gazdaságfelfogására, e területen sokkal lassabban mehet végbe a

kartellizálódás, éppen ezért e területen az államhatalomnak nagyobb szerepet kell vállalnia a termelés és forgalmazás megszervezése érdekében.[43]

Nizsalovszky Endre 1942-es Közgazdasági Szemle-beli cikke kritikusan értékeli a kartelltörvény (1931: XX. tc.) évtizedes eredményeit. Mindenekelőtt felhívja a figyelmet egyrészt arra, hogy a hazai kartellszabályozás az államnak a kartellek működését felügyelő, ellenőrző szerepére koncentrál, nem foglalkozik a kartelltagok közötti viszonyrendszer kérdésével, a magánjogi megközelítés helyett a közjogi megközelítés irányába csúszott el a szabályozás, illetve a kérdés jogi és közgazdasági aspektusai között megfelelő elhatárolást nem tud tenni, illetve az utóbbiaknak igazán megfelelő jelentőséget sem tulajdonít. Másrészt arról értekezik, hogy a korabeli gazdaságban a kényszerkartell kérdése egyre inkább előtérbe került az államnak a gazdasági életbe történő, a háborús körülmények miatt is egyre inkább fokozódó beavatkozása nyomán, ami pedig a kartelltagok egymás közötti viszonyát alaposan érinti. A fentiek tükrében a hatályos kartelltörvény véleménye szerint két feladatköre egyikét sem tudja megoldani: egyrészt kidolgozatlanok a kartelltörvény közjogi vonatkozásai, másrészt a magánjogi szabályozás elől gyakorlatilag kitér. Az első vonatkozásban a kartellek megengedett és meg nem engedett tevékenységének alapos elhatárolását a törvény nem szabályozta, a Kúria keretein belül működő Kartelbíróság erre irányuló évtizedes gyakorlata pedig nem volt számottevő – amint erre korábban Dobrovics is felhívta a figyelmet –, így elengedhetetlennek tartja, hogy törvényhozási keretek között megfelelő részletes szabályozás kerüljön kialakításra. Felhívja a figyelmet arra, hogy az eddigi szabályozás azért is vallott kudarcot, mert a kartellek közgazdasági vonatkozásait nem kellő mértékben tanulmányozták. Fentiek tükrében elengedhetetlennek tartja, hogy a változó közgazdasági viszonyok tükrében az államnak a kartellek feletti ellenőrzését, felügyeleti szerepét újra kell gondolni s a szabályozást ennek megfelelően kell kialakítani. Érdekes kitérője gondolatának az, hogy párhuzamba állítja a kartellkérdés nem megfelelő szabályozását a pénzintézetek és a biztosítók működése megfelelő állami szabályozásának hiányával (mint korábban utaltunk rá, a pénzintézetek közötti kartellmegállapodások kérdése végképp elhanyagolt területe volt a korszak irodalmának), s éppen azért tekinti hibásnak a kartellszabályozás kidolgozatlanságát, mert egy megfelelően kialakított szabályozás a pénzintézeti és biztosítási szektor szabályozásához is megfelelő példaként szolgálhatott volna. A magánjogi jogviszonyokat illetően véleménye szerint ugyan ez a külföldi szabályozási gyakorlatban sem volt meghatározó, de a magyarországi kartellszabályozás e területet teljesen figyelmen kívül hagyta. E kartelltagok közötti viszonyok szabályozását azért tartja elengedhetetlennek, mert így lehet a kartellek fennmaradását folytonosan veszélyeztető belső konfliktusokat mérsékelni, s ha elfogadjuk, hogy a szabályozás közjogi vetületének működése esetén csak a gazdaságpolitikai szempontból is hasznosnak minősíthető kartellek maradhatnak fenn, akkor a kartellek működésének belső stabilizálása elősegítheti ezek pozitív közgazdasági hatásainak érvényesülését.[44]

4. Összegzés

A kartellkérdés szabályozása az 1931. évi XX. tc. elfogadásával tehát bizonyos értelemben rendezésre került, de a hazai közgazdasági gondolkodásban nem került le a napirendről – habár továbbra sem jelentett meghatározó kérdéskört –, ugyanakkor egyre inkább elmozdult a szabályozás létjogosultságával kapcsolatos kétségek felől és a szabályozással szembeni kritikák mellett a kartellek gazdaságpolitikai céloknak történő alárendelése irányába mutatott, mint ahogy megfigyelhető volt a gazdaságpolitika, az állam gazdasági beavatkozása térnyerésének adott nagyobb hangsúly, a szabad versenyes gazdaság felől az irányított gazdaság irányába történő elmozdulás.

43 Bud János: Kartell és kartellpolitika. *Közgazdasági Szemle,* LXVI. évf. 1942, 85. köt., 493–548.
44 Nizsalovszky Endre: Kartelmagánjog. *Közgazdasági Szemle,* LXVI. évf., 1942, 85. köt., 641–649.

Szabó István*

Az 1931. évi XX. törvénycikk rendes bíróságok előtti gyakorlata

The application of Article XX. of 1931 by ordinary courts

Abstract

The creation of cartel arrangements was not prohibited by the cartel law of 1931 in Hungary, but they were put under strict state control. Cartel agreements had to be concluded in written form and were subject to notification. Disobedience of these formal rules resulted in fines proposed by a minister and imposed by ordinary courts. Most procedures started because of failure to respect the time limits of notification, but there were also interesting cases when one of the parties argued that the agreements was not a cartel by definition. Thus, it was left to judicial practice to formulate the meaning of a cartel. The government could also impose monetary sanctions when a cartel was not properly put on paper, this, however, did not turn out to be an efficient tool to avoid cartels which caused harm to the public interest.

Tárgyszavak: kartell, rendes bíróság, bírói gyakorlat, 1931

Keywords: cartel, ordinary courts, judicial practice, 1931

1. Bevezetés

1.1. Az állami kartellfelügyelet szervezete

Jelen tanulmány az országgyűlés által 1931-ben elfogadott első magyar kartelltörvény (a gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. törvénycikk) rendes bírói gyakorlatát tekinti át.

A kartellek első hazai szabályozását jelentő 1931. évi XX. törvénycikk összetett kartellfelügyeleti szervezetet hozott létre. Abban bírói és közigazgatási szervek egyaránt helyet kaptak, és új, kifejezetten csak kartellfelügyeleti feladattal rendelkező szerveket is felállítottak. A közigazgatás területén ilyen volt a *Kartelbizottság*,[1] a bírói szervezetben pedig a *Kartelbíróság*.[2] Utóbbi mellett azonban a rendes bíróságok is komoly feladatokat kaptak.

Mivel kartellek már 1931 előtt is léteztek, nyilvánvalóan ebből eredő jogviták is adódtak. Létrejöttük valamilyen megállapodással, közös határozattal (kötelemmel) történt, s mint minden más kötelemből, ezekből is keletkezhettek viták. Ezt pedig, mint minden más kötelmi jogi vitát, a rendes bíróságok döntötték el. A Kartelbíróság valójában az addig a

* Tanszékvezető egyetemi tanár (PPKE).

1 *„Az e törvény alkalmazásában felmerülő kérdések tekintetében szükséges vélemény adására Budapesten országos bizottságot (Kartelbizottság) kell alakítani, amely elnökből, helyettes elnökből és kilenc tagból áll; az elnököt és a helyettes elnököt a m. kir. minisztérium előterjesztésére az államfő, a tagok közül hetet a m. kir. közgazdasági miniszter, kettőt pedig a m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter előterjesztésére a m. kir. minisztérium a gyakorlati és elméleti szakemberek sorából nevez ki.”* [1931. évi XX. törvénycikk 5. § (1) bekezdése].

2 *„A Kartelbíróság a kir. Kúria körében szervezett külön bíróság, amely elnökön felül két ítélőbíróból és két ülnökből álló tanácsban jár el.”* [1931. évi XX. törvénycikk 8. § (1) bekezdés].

rendes bíróságokhoz tartozó hatásköröket vett át, vagyis a bírói hatásköröket megosztották az új Kartelbíróság és az addig is működő rendes bíróságok között.

Az átvett hatáskörök közé a kartellek működésének korlátozását, illetőleg azok megszüntetését (feloszlatását) utalták.[3] Emellett a kartellek által felállított választott bíróságok ítéleteit is előtte lehetett megtámadni. A Kartelbíróság eljárását azonban nem kezdeményezhette bármely érintett fél, hanem *ún. közérdekű kereset benyújtásával,* csak a kartellügyekben illetékes miniszter. Mégpedig akkor, ha valamelyik kartell tevékenysége *„a törvénybe, a jóerkölcsbe vagy a közrendbe ütközik”*.[4] Ezek azonban a szerződés érvénytelenségének általános esetei, amelyek fennállta esetén rendes bíróság is érvényteleníthetett egy szerződést, amely egy kartellszerződés esetén azonos volt a kartell megszüntetésével (feloszlatásával).

Újdonság volt azonban a hozzá kapcsolt rendbüntetési (bírságolási) jogkör. Míg a megszüntetés (feloszlatás) korábban csak azzal járt, hogy a kartell, illetőleg a kartelltagok nem tudták egymással szembeni követeléseiket érvényesíteni, itt a kartell további működését a Kartelbíróság már büntethette.

1.2. A kartellügyekben illetékes miniszter

Az előző pontban láthattuk, hogy a kartellfelügyeletben a kormány illetékes tagjának (miniszternek) is komoly feladatai voltak. A kormány szervezete viszont, ha nem is a napjainkra jellemző tempóban, de már ebben az időben is elég gyakran változott. Így az 1931-es kartelltörvény több mint másfél évtizedes léte alatt is több szervezeti változás történt, ami miatt az eljáró minisztérium neve az egyes iratokban is változhatott.[5] Az összegyűjtött ügyek nem fedik le mind a másfél évtizedet, amely időszakból származnak, zömében a kereskedelemügyi miniszter (minisztérium) volt az illetékes hatóság. Így ha a kartellfelügyelet kapcsán az illetékes miniszter kerül szóba, vagy kereskedelemügyi minisztert (minisztériumot), vagy a kartellügyekben illetékes minisztert fogok említeni.

1.3. A rendes bíróságok hatáskörei (feladatai) a kartellfelügyeletben

A bírságolásoknál a rendes bíróságoknak egy új hatásköre keletkezett. A törvény ugyanis elrendelte a kartellek állami nyilvántartását, amiből bejelentési kötelezettség is keletkezett. Nyilvántartásukat a Kereskedelmi Minisztérium vezette, amelynek irányába szükség esetén adatszolgáltatási kötelezettséggel is tartoztak. Amennyiben a bejelentésnek vagy az *adatszolgáltatásnak nem, vagy csak késedelmesen tettek eleget, a kartelleket rendbüntetéssel (pénzbírsággal) lehetett sújtani.* Ennek kiszabására azonban nem az érintett közigazgatási szerv volt jogosult, hanem csak kezdeményezhette azt a rendes bíróságoknál. Egész pontosan a kereskedelmi miniszter utasítására a királyi kincstári jogügyi igazgatóság kezdeményezte a bírságolást.

Amennyiben egy kartellszerződésből eredő jogvitában nem a szerződés érvénytelenségéről vagy a szerződésen alapuló választott bírói ítélet felülvizsgálatáról kellett dönteni, akkor a rendes bíróságok jártak el. A kartell és a kartelltag között vagy a kartelltagoknak egymás között számos kötelmi jogi vitájuk lehetett. Például a kartell a kartelltaggal szemben kötbérigénnyel lépett fel vagy a kartelltagok egymás irányában fennálló kötelezettségüket nem teljesítették. Persze az is igaz, hogy a fellelt kartellszerződések arról tanúskodnak: *a kartelleknek szinte mindig volt saját választott bíróságuk.* Így viszont ezek *a viták eme választott bíróságok elé kerültek,* amelyek ítéletét a Kartelbíróság előtt lehetett megtámadni, s nem a rendes bíróságok előtt.

A rendes bíróságok hatáskörének harmadik csoportja a kartelltörvénynek egy elég érdekes rendelkezéséből eredt. A közérdekű kereset tárgyát ké-

3 1931. évi XX. törvénycikk 7. § (2) bekezdés, 1–3. pont.
4 1931. évi XX. törvénycikk 7. § (1) bekezdés.
5 A kartelltörvény illetékes miniszterként a m. kir. közgazdasági minisztert jelölte meg [1931. évi XX. törvénycikk 6. § (1) bekezdés], de a törvény kihirdetésekor valójában maga a közgazdasági miniszter állása is betöltetlen volt. Így már a legelején egy másik minisztert (a kereskedelemügyi minisztert) kellett ideiglenesen megbízni a feladatok ellátásával [1931. évi XX. törvénycikk 19. §]. Ez a helyettesítés 1935-ig maradt fenn, amikor is a kereskedelemügyi miniszter feladatait két újonnan szervezett miniszteri tisztség (iparügyi miniszter, illetőleg kereskedelmi és közlekedési miniszter) között osztották meg [1935. VII. törvénycikk 2. §]. A törvény a feladatok pontos megosztását a minisztérium hatáskörébe utalta, amely rendeletében a kartellfelügyeleti feladatok ellátását az iparügyi miniszterhez utalta [7.500/1935. ME. sz. rendelet 2. §, 7. pont].

pező tartalmi elemek – a kartellszerződés törvénybe, jó erkölcsbe ütközése stb. – ugyanis a magánfelek által indított eljárásban is látókörbe kerülhettek. Ha nem kartellszerződésről volt szó, hanem bármilyen egyéb szerződésről, az érvénytelenségi okot a rendes bíróság vagy a választott bíróság állapította meg. Kartellügyekben azonban, mint már említettem, ennek a kérdésnek az eldöntését a Kartelbíróság hatáskörébe utalták. Ha kartellügyben rendes bíróság előtt ilyen kérdés merült fel, a rendes bíróságnak az eljárást fel kellett függesztenie, s a kartellügyekért felelős miniszternél kérni a közérdekű kereset benyújtását.[6] Amennyiben a miniszter ezt 30 napon belül nem tette meg, a rendes bíróságnak folytatni kellett az eljárást, s az egyébként a Kartelbíróság hatáskörébe tartozott ügyben is döntést hozhatott.[7] A Kartelbíróság pedig igen kevés határozatot hozott,[8] ami a rendes bíróságok szerepét növelte.

Persze a második bekezdésben tett megállapítás a harmadik csoportba tartozó ügyek számát is jelentősen csökkentette. Ha a választott bíróságok széles körű alkalmazása miatt a rendes bíróságok – a bírságolási ügyeken kívül – kevés kartellel kapcsolatos pert tárgyaltak, akkor a Kartelbírósággal hatásköri átfedésbe kerülő ügyek száma sem lehetett túl magas.

1.4. A feldolgozott bírói döntések ügytípusai

Az előző pontban leírtakból eredően a feldolgozott bírói döntések nagy többsége a kartellek bejelentésével kapcsolatos bírságolási ügy volt, a bejelentés késedelmes megtétele vagy elmulasztása miatt. Ezekkel összefüggésben azonban több alkalommal vita tárgyát képezte, hogy az eljárás alá vont szerveződés egyáltalán kartellnek minősül-e. Az egyes megállapodások mikor érik el azt a szintet, amikor már a gazdasági versenyt korlátozzák, szabályozzák? Ha a megállapodás nem minősül kartellnek, akkor a bejelentés elmulasztásáért természetesen bírságot sem lehetett kiszabni.

A talált ügyek típusai persze azzal is összefüggésben voltak, hogy a Nemzeti Levéltárban tárolt *kúriai anyagok jelentős része a történelmi viharokban megsemmisült,* az ítélőtáblák megyei levéltárakba került anyagai azonban, *különösen a budapesti királyi ítélőtábláé, elég jó állapotban fennmaradtak.* Természetesen a Kúria előtt folytatott pereknek is voltak törvényszéki, ítélőtáblai előzményei, a szakirodalomban esetlegesen hivatkozott ügyszámai (lajstromszámai) alapján azonban csak a kúriai anyagokból lehetne azt lekeresni. A nagyobb számban talált bírságolási ügyek azonban csak kétfokúak voltak, az ítélőtábla végzése ellen a Kúriához irányuló felülvizsgálattal nem lehetett élni. Így a szakirodalom az ítélőtáblai lajstromszámokat hivatkozta. Vagyis bírságolási ügyeket nem csak a lajstromkönyvek bejegyzéseinek böngészésével, hanem szakirodalmi hivatkozásokban szereplő ügyszámokkal is lehetett találni. A budapesti királyi ítélőtábla például a vizsgált időszakban évi 15-17 ezer ügyet tárgyalt, s az ügyek tárgyának megjelölésénél mindössze egyszer akadtam a „kartell" szóra. A szakirodalmi hivatkozásokban talált ügyszámok visszakereséséné a tárgyszóhoz nagyrészt a „cég" megjelölés volt írva, de más szavak is előfordultak. A „cég" azonban gyűjtőfogalom volt, szinte minden kereskedelmi társaságokkal kapcsolatos ügyre ezt írták be, mint például részvénytársaságok alapszabály-módosításainak megtámadása vagy közgyűlések összehívásának elmulasztása miatti bírságolás stb. Ezek száma évi ötszáz felett volt, aminek csak igen kis töredéke volt kartellügy.

A bírságolási ügyek tehát a szakirodalmi hivatkozásokban talált ügyszámok alapján is kereshetők voltak, míg a többi ügytípus csak a lajstromkönyvek lapozásával folytatott „vak" kereséssel. A 1.2. pontban azonban már megállapítottuk, hogy a választott bíróságok szélesebb bevonása miatt valószínűleg a bírságoláson túli „egyéb" ügyek száma amúgy is alacsonyabb lehetett.

2. A bírság alanya

2.1. A cég (jogi személy) – a cég képviselője (természetes személy)

Kezdetben kisebb bizonytalanságot okozott, hogy a bírságolási eljárásokban a rendbüntetést a

6 1931. évi XX. törvénycikk 12. § (2) bekezdés.
7 1931. évi XX. törvénycikk 12. § (2) bekezdés.
8 A Kartelbíróság a felállítását követő első hét évben összesen három ügyet tárgyalt. [Dr. Dobrovics Károly–Dr. Kőházi Endre: Kartel, árelemzés, külföldi törvények. Budapest: Monopol Könyvkiadó Vállalat, 1938. 11.].

kartellben résztvevő cégre (jogi személy) vagy annak képviselőjére (természetes személy) kell-e kiszabni. A kartelltörvény ugyanis erre világos rendelkezést nem tartalmazott. A jogi személy cselekvőképtelen, ha egy kartellben részt vesz, az nyilvánvalóan a képviselőjének a cselekedetéből ered. Ugyanakkor az ebből eredő gazdasági előny, legalábbis közvetlen formában, a jogi személynél keletkezik.

Az 1875-ös kereskedelmi törvény a kereskedelmi vétségeknél a képviselő szankcionálását írta elő, ami kezdetben analógiára ösztönözte a bírákat. 1932 decemberében a fehérneműgyártókkal szemben indított eljárásban a törvényszék az igazgatóság tagjaira szabta ki a bírságot.[9] Indoklása alapján[10] a kereskedelmi törvény szerint ők képviselik a társaságot hatóságok és harmadik személy irányába,[11] a törvény pedig egyértelműen utal arra is, hogy kartellügyekben a kereskedelmi vétségekre irányadó eljárást kell alkalmazni.[12] A kereskedelmi törvény szerint pedig a kereskedelmi vétségeknél egyértelműen a cég képviselőit kellett bírságolni.[13]

Az okfejtés abban mindenképpen sántít, hogy a bírság alanyának meghatározása anyagi jogi kérdés. Így azon törvényi előírás, hogy a kereskedelmi vétségekre vonatkozó eljárási szabályokat kell rájuk alkalmazni, a bírság alanyának meghatározásában irreleváns. A kereskedelmi törvényben a részvénytársaságok működéséhez fűzött büntetőhatározatok vizsgálatánál az is nyilvánvaló, hogy ott kifejezetten a részvénytársaság képviselőjének cselekményeiről van szó.[14] Ha a cselekmény a részvénytársaságnak vagy a többi részvényesnek okoz hátrányt, logikailag sem lehet más a bírságolt személy. Például, ha a közgyűlés hatáskörébe tartozó ügyben önhatalmúlag döntenek vagy a közgyűlést a törvényi előírás ellenére nem hívják össze, a részvénytársaság bírságolása furcsa lenne.

A kartellügyekben azonban a jogsértő cselekmény a cégnél keletkező vagyoni előnyt képzett, ami például egy részvénytársaságnál áttételesen sem az igazgatóság tagjait, hanem a tulajdonosokat (részvényeseket) gazdagította. Így sokkal inkább megalapozott a jogi személy bírságolása, mint a cég képviselőjéé.

Az előbb hivatkozott ügyben másodfokon eljáró ítélőtábla szerint a fehérneműgyártók együttműködése nem minősült kartellnek, ezért az eljárást megszüntette.[15] Így abban a kérdésben, hogy a bírság alanya a cég képviselője vagy maga a cég, nem foglalt állást.

Négy hónappal később (1933 márciusában) a pápai fakartellel szembeni eljárás során a törvényszék végzésének indokolásában külön okfejtést ad az előző álláspont ellenkezőjére, vagyis hogy *miért a céget kell bírságolni*.[16] A másodfokú eljárásban az ítélőtábla nem is tartotta külön indokolandónak ezt az álláspontot, erre vonatkozó okfejtést ugyanis már nem találunk a végzésében.[17]

Azt sem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a két ügyet nem ugyanazon bíró tárgyalta. Az igazgatóság tagjainak bírságolása mellett állásfoglaló fehérneműgyártókkal szembeni eljárásban dr. Szent-Léleky Sándor kir. tszk-i bíró, míg az ellentétes következtetésre jutó pápai fakartell ügyében dr. Biba Ferencz kir. tszk-i bíró tárgyalta az ügyet. 1934 januárjában azonban a műhabarcskartellel szembeni eljárásnál már dr. Szent-Léleky is a céget bírságolta.[18]

2.2. A kartellben részt vevő cégek – a kartell mint jogi személy

Az előző pontban azzal foglalkoztunk, hogy a bírság alanya a kartellben résztvevő cég vagy annak képviselője volt. Találunk azonban olyan esetet is, amikor nem a tagok, hanem maga a kartell a bírság

9 BKTSZ (Budapesti Királyi Törvényszék) Cg. 33989/1932/6. sz. végzés (4) bekezdés.
10 BKTSZ Cg. 33989/1932/6. sz. végzés (20)–(21) bekezdés.
11 *„A részvénytársaságot hatóságok és harmadik személyek irányában az igazgatóság képviseli."* [1875. évi XXXVII. törvénycikk 186. §].
12 *„Amennyiben bírság kiszabását nem a közérdekű perben kérik, a bírság kiszabására irányuló eljárásra a kereskedelmi vétségek esetében követendő eljárás szabályait kell megfelelően alkalmazni."* [1931. évi XX. törvénycikk 15. § (1) bekezdés].
13 1875. évi XXXVII. törvénycikk 218–222. §.
14 *„Az igazgatóság tagjai, a mennyiben cselekvényük vagy mulasztásuk a büntető törvény súlya alá nem esik (…)"* [1875. évi XXXVII. törvénycikk 218. §].
15 BKIT (Budapesti Királyi Ítélőtábla) P. VI. 920/1933/9. sz. végzés (2) bekezdés.
16 BKTSZ Cg. 34.592/1933/4. sz. végzés (20) bekezdés.
17 BKIT P.VI.4913/1933/11. sz. végzés.
18 BKTSZ 13.P.46341/1933/3. sz. végzés (3) bekezdés.

alanya. A Magyar Ruggyantagyárral, valamint Wolfner Gyula és társa bejegyzett céggel szemben folytatott eljárásban hozott törvényszéki végzésben az alábbi mondat szerepel: „*A pénzbírsággal sújtottak és az alakulat egyetemlegesen felelősek*".[19] De hasonló rendelkezést találunk a műhabarcskartellel kapcsolatban hozott törvényszéki végzésben is.[20]

3. A kartell léte – nem léte

3.1. A probléma

A bírságolási ügyek talán legérdekesebb része annak megállapítása volt, hogy a gazdasági élet szereplőinek *egy-egy megállapodása mikor éri el azt a szintet, amikor már a gazdasági verseny korlátozására vagy szabályozására alkalmassá válik*. A szerveződés ekkortól minősült kartellnek, *a róla szóló megállapodás ekkor vált bejelentésköteles*sé.

A felkutatott bírságolási ügyek nagyobb részénél a szerveződés nem vitatta, hogy kartellnek minősül, a jogvita azon folyt, vajon a bejelentést idejében megtették-e. A szerződés dátuma feletti vitákról külön pontban is szólok [lásd 5. pont]. Azonban több olyan ügyet is találtam, ahol az eljárás alá vont társaságok azt vitatták, hogy a szerveződésük egyáltalán kartell-e. Mert ha nem, akkor írásba sem kell foglalni együttműködésüket és természetesen be sem kell jelenteni. S ha nincs bejelentési kötelezettség, akkor bírságolni sem lehet.

3.2. Az izzólámpagyártókkal szembeni eljárás

1935 elején négy izzólámpagyártó cég – az árak indokolatlan letörésére hivatkozva – körlevelet intézett a forgalmazókhoz, amelyben termékeikre minimális kiskereskedelmi árat határoztak meg.[21] A levelet pedig az alábbi mondattal zárták: „*Csak, ha az Ön elsőrangú érdekét képező ezen minimális árat betartani és betartatni szíveskedik, áll módunkban az egyenlő elbánás elve alapján a zavartalan szállítást biztosítani (...)*"[22] A mondat elég világosan az elszigetelésre (a piacról történő kiszorításra) utalt, hiszen a szállítások leállítása esetén a forgalmazók nem jutnak áruhoz, már ha a kartellben részt vevők a piac egészét kézben tartják. Persze, ha a piacra nincs meghatározó befolyásuk, akkor a megállapodásuk nem is alkalmas a gazdasági verseny korlátozására, befolyásolására, vagyis a szerveződés nem is kartell. Azonban kiindulnunk abból kell, hogy az elszigetelés a kartellek jellemző szankcióformája volt.

Mivel a törvény az írásba foglalási és bejelentési kötelezettségnél a szerződésnél tágabb fogalmat használt („megállapodás vagy határozat"[23]), az izzólámpagyártók által kibocsátott körlevél ide volt vonható.

Első látásra megalapozott a kartellgyanú, hiszen árszabályozást s hozzá kapcsolódóan konkrét szankcióval történő fenyegetést tapasztalhatunk. Az eljárásban azonban mégis egységes döntés született, a bíróság első és másodfokon egyaránt elutasította a kincstári jogügyi igazgatóság keresetét.[24]

Az első fokon eljáró Budapesti Királyi Törvényszék állásfoglalást kért a Rádió, Villamossági Kereskedők és Kisiparosok Országos Egyesületétől.[25] Az egyesület a gyártók esetleges összefogásával egyetértett, amit a viszonteladók körének túlzott kibővülésével és az ezzel együtt járó, a termelést gazdaságtalanná tevő piaci árletöréssel indokolt. Ugyanakkor a megértő álláspont mellett a tényhelyzetet nem tekintette kartellnek, amelyet elsősorban azzal támasztott alá, hogy a körlevél kibocsátása óta újabb 20%-kal csökkentek az árak, mert valójában szankciókat nem alkalmaztak. Említésre érdemes még az egyesület állásfoglalásának alábbi mondata is: „*Nincsen tudomásunk arról, hogy a XX/ alattiban megjelölt izzólámpa gyárak között bárminemű megállapodás létesült volna az árak tekintetében.*"[26] Ebből arra

19 BKTSZ 13. P.47691/1932/4. sz. végzés (4) bekezdés.
20 BKTSZ 13. P.46341/1933/3. sz. végzés (4) bekezdés.
21 A körlevél szövege a Kartelbizottság 1937. május 5-i ülésének anyagai között található meg. (MNL K-184; Tételszám: 41; Alapszám: 86.293; Iktatókönyvi szám: 86.726.)
22 Az izzólámpagyártók körlevele (3) bekezdés.
23 1931. évi XX. törvénycikk 1. §.
24 BKTSZ Cg 37.152/1936/11. sz. végzés (2) bekezdés; BKIT P. VI. 3435/1936/24. sz. végzés (2) bekezdés.
25 Az egyesület állásfoglalásának szövege a Kartelbizottság 1937. május 5-i ülésének anyagai között található meg. (MNL K-184; Tételszám: 41; Alapszám: 86.293; Iktatókönyvi szám: 86.726.)
26 Az egyesület állásfoglalásának (6) bekezdése.

következtethetünk, hogy az egyesület a körlevelet nem tekintette kartellmegállapodásnak.

A törvényszék végzését a bekért állásfoglalás és az érintettek meghallgatása alapján hozta meg. A lényeges érv itt is a körlevél kibocsátása utáni árcsökkenés volt, ami az I. fokú tárgyalás idejére már nem is 20, hanem 40%-os volt.[27] Ez nyilvánvalóan azt jelentette, hogy az ajánlott árat maguk a körlevél aláírói sem tartották be. Így a bíróság a körlevelet nem valamiféle nyomásgyakorlásnak, hanem csupán kérésnek tekintette.[28] A végzés külön megemlíti a körlevél fentebb említett elszigetelésre utaló mondatát, de a körülményekből arra következtet, hogy ez nem tekinthető tényleges nyomásgyakorlásnak.[29]

A jogügyi igazgatóság által benyújtott felfolyamodást követően az ítélőtábla még a Kartelbizottság szakvéleményét is bekérte. A törvényszék ezt nem tette, amivel valószínűleg az eljárás elhúzódását akarta elkerülni. A bizottság válaszát az ítélőtábla is csak több mint egy év elteltével kapta meg,[30] így az eljárás bő két évig húzódott. A Kartelbizottság szakvéleménye megerősítette a törvényszék álláspontját. Véleményében még egy lényegi új körülményre is utal, amely szerint a körlevél aláíróinak piaci részesedése olyan alacsony, hogy nem képesek a gazdasági verseny tényleges befolyásolására.[31] Az ítélőtábla ezt követően igen rövid indokolással, mindenben osztva az elsőfokú bíróság álláspontját és hivatkozva a Kartelbizottság szakvéleményére, az elsőfokú végzést helybenhagyta.[32]

Összefoglalva: a körlevélben árszabályozás és megsértésének esetére szankció is volt, de ha ez nem vált ki áremelkedést, akkor nem kartell az adott szerveződés.

3.3. A fehérneműgyártókkal szembeni eljárás

Egy 1931. október 21-én – tehát mindössze hat nappal a törvény hatálybalépését követően – kelt körlevelében két fővárosi fehérneműgyártó részvénytársaság[33] arról értesítette vevőit (viszonteladóit), hogy egyes termékeik árát 10, illetőleg 15%-kal felemelték.[34] Az izzólámpagyártókhoz hasonlóan [lásd 3.2. pont] tényleges kartellszerződést itt sem kötöttek, a királyi kincstári jogügyi igazgatóság álláspontja szerint viszont a körlevél bemutatható lett volna a Kereskedelemügyi Minisztériumban.[35]

Az első fokon eljáró Budapesti Királyi Törvényszék helyt adott az indítványnak, miszerint a körlevél kartell létesítéséről szólt, s így azt be kellett volna mutatni a minisztériumban.[36] A benyújtott felfolyamodás alapján azonban a másodfokon eljáró ítélőtábla az eljárást megszüntette. Határvonalként azt állapította meg, vajon az árak fenntartásának érdekében a felek vállaltak-e kölcsönös kötelezettséget.[37] Álláspontja szerint tehát *a közös áremelés önmagában még nem kartell, csak akkor, ha ezek fenntartására kölcsönösen kötelezettséget is vállalnak.*

27 BKTSZ Cg 37.152/1936/11. sz. végzés (5) bekezdés.

28 *„A kir. törvényszék tekintettel arra, hogy panaszlottak a XX. alattiban csak kéréssel fordultak vevőikhez azirán(t) (…)"* [BKTSZ Cg 37.152/1936/11. sz. végzés (7) bekezdés].

29 *„A körlevél azon kitételéből, hogy csak az abban közölt árak betartása mellett áll módjukban az egyenlő elbánás elve alapján a zavartalan szállítást biztosítani és az érdekeket kellőképpen megvédeni, a kir. törvényszék nem látja megállapíthatónak az áruk forgalmának és áralakulásának tekintetében kötött versenykorlátozást, mert a körlevél semmiféle szankciót nem tartalmazott, és annak hiányában sem a szakmán belül, sem az azon kívül álló cégek az izzólámpagyártásnál javasolt árakat meg nem tartották."* [BKTSZ Cg 37.152/1936/11. sz. végzés (7) bekezdés.]

30 Az ítélőtábla megkeresésén 1936. március 19-i dátum szerepel, a Kartelbizottság viszont csak az 1937. május 5-i ülésén vette napirendre az ügyet. [A feljegyzés a Kartelbizottság 1937. május 5-i ülésének anyagai között található meg. (MNL K-184; Tételszám: 41; Alapszám: 86.293; Iktatókönyvi szám: 86.726).]

31 *„(…) fenyegetést tartalmazó körlevelük nem tartalmaz hatásos kartelfegyvert, mert a szóban lévő gyárak igen csekély termelésénél fogva kilátásba helyezett represszáliák végre nem hajthatók."* [Kivonat a Kartelbizottság 1937. május 5-i ülésének jegyzőkönyvéből. (MNL K-184; Tételszám: 41; Alapszám: 86.293; Iktatókönyvi szám: 86.726).]

32 BKIT P. VI. 3435/1936/24. sz. végzés.

33 A Joss M. és Lőwenstein Fehérneműgyár Rt., valamint a Wieselthier Emil Fehérneműgyár Rt.

34 BKTSZ Cg 33.989/1932/6. sz. végzés (3), (8) és (10) bekezdés.

35 BKTSZ Cg 37.152/1936/11. sz. végzés (3) bekezdés.

36 BKTSZ Cg 33.989/1932/6. sz. végzés (3), (12) bekezdés.

37 *„Az 1931. évi XX. törvénycikk 14.§. §-ának 1. pontjába ütköző mulasztás a panaszlott esetben nem állapítható meg, mert az A./ jelű körlevél a Joss M. és Lőwenstein fehérneműgyár részvénytársaságnak és a Wieselthier Emil féle fehérneműgyár részvénytársaságnak 1931. október 21-ikén kelt olyan közlését tartalmazza ugyan, hogy a kemény gallérok árát 15%-al felemelik, de nem tartalmazza olyan megállapodásukat, amely az áremelés, vagy árfenntartás tekintetében kölcsönös kötelezettségüket megállapítaná."* [BKIT P. VI. 920/1933/9. sz. végzés (3) bekezdés.]

Kétségtelen, hogy a kartellszerződések általában kidolgozott szankciórendszert tartalmaztak a megállapodást megsértő kartelltagokkal szemben. Például az 1934 januárjában a fővárosi sütőipari vállalkozások által megkötött iparvédő egyezményben[38] (pékkartell), ha a kartelltag a szabott ártól eltért, nagy összegű kötbért kellett fizetnie. De emellett elszigeteléssel járó kizárással vagy a forgalom meghatározott százalékának elvonásával is szankcionálhatták a rakoncátlan kartelltagokat. A fehérneműgyártóknál az ítélőtábla eme tartalmi elem hiánya miatt tekintett el a kartell megállapításától. A két fehérneműgyártó cég ugyan megegyezett a közös áremelésben, de ha valamelyik gyártó ezt nem tartotta be, a másik nem tudott fellépni vele szemben.

Az első- és a másodfokú bíróság egyaránt eltekintett annak vizsgálatától, vajon a viszonteladókhoz intézett levél nyomán ténylegesen történt-e áremelés. Az izzólámpagyártókkal szembeni eljárásnál [lásd 3.2. pont] láthattuk, hogy az áremelés elmaradása minden egyéb ok nélkül érv volt a jogügyi igazgatóság keresetének elutasítására. Abból a tényből, hogy a fehérneműgyártókkal szembeni eljárásnál a bíróság az áremelés tényleges megvalósulását nem vizsgálta, az alábbiakra következtethetünk: önmagában még egy konkrét közös áremelés sem valósít meg kartellt, erről csak akkor lehet szó, ha az árak fenntartására is kialakítanak egy védelmi mechanizmust.

A két példa között azonban érdemi eltérés, hogy a pékkartellnek 600, míg a fehérneműkartellnek mindössze két tagja volt. Utóbbinál talán informálisan is fel lehetett tartani az árvédelmi mechanizmust, nem volt szükség a megállapodásban rögzített szankciókra.

3.4. A pápai fakartell ügye

Két faipari részvénytársaság (a Vágó Rezső Faipari Rt. és a Magyar Keményfaipari Rt.) még 1928 novemberében megállapodást kötött a Pápa megyei városba történő tűzifaszállításról. A megállapodást két alkalommal (1931. december 2. és december 11.) a kartelltörvény hatálybalépése után is meghosszabbították, az illetékes minisztériumba azonban bejelentést nem tettek.[39]

A történeti tényállásnak az elsőfokú eljárásban tisztázott elemei szerint[40] a gr. Eszterházy Tamás pápa-ugodi és demecseri uradalmában történő fakitermelés joga a Magyar Keményfaipari Részvénytársaság II. rendű panaszlottat illette, aki szerződést kötött a Vágó Rezső Faipari Rt. I. rendű panaszlottal, hogy az innen kitermelt tűzifát csak neki adja el. Amennyiben a II. rendű panaszlott által felajánlott tűzifát I. rendű panaszlott teljes mennyiségében nem vette át, azt II. rendű panaszlott Pápa város területére nem szállíthatta, s más kereskedőnek is csak az I. rendű panaszlottal szerződött árnál 10%-kal magasabb áron értékesíthette. Emellett II. rendű panaszlott azt is vállalta, hogy az uradalmi alkalmazottaknak jutatott fa sem kerül Pápa város területére.

Az eljárás alá vont cégek azzal védekeztek, hogy ők nem piaci versenytársak, hiszen az egyik fakitermeléssel, a másik pedig forgalmazással foglalkozik. Így csupán egy egyszerű szállítási szerződést kötöttek, a kikötött korlátozások pedig a szállítási szerződésénél megszokottak.[41]

A védekezés azonban két okból is hibás. Egyrészről a szerződés több rendelkezése utal arra, hogy a kitermelőként feltüntetett II. rendű panaszlott a forgalmazásban is érintett. Nemrég említettem: ha az I. rendű panaszlott II. rendű panaszlottól nem vette át a teljes felajánlott famennyiséget, II. rendű panaszlott ezt Pápa város területére nem szállíthatta. Miért kell ilyen korlátozást vállalnia, ha forgalmazással nem is foglalkozik? A védekezés másik, s nagyobb hibája az, hogy egyáltalán nem igaz ama állítás: kartellt csak azonos piaci pozícióban (kitermelő, forgalmazó stb.) lévő szereplők tudnak létrehozni.

A gazdasági versenyt termelő és forgalmazó (vagyis eltérő piaci pozíciójú felek) közötti megállapodással is lehet befolyásolni. Az izzólámpagyártóknál [3.2.], illetőleg a fehérneműgyártóknál [3.3. pont]

38 A „Sütők Iparvédő Egyezménye" a Kartelbizottság 1934. szeptember 21-i üléséhez csatolt anyagokban található meg. [MNL: K-184; év: 1934; tétel: 41; alapszám: 28.720; iktatókönyvi szám: 71.729].

39 Az ügy úgy jutott a hatóság tudomására, hogy a Vágó Faipari Rt. egy másik hasonló szerződését kartellszerződéssé nyilvánították, s ezt követően gyorsan a most tárgyalt szerződést is bejelentették. A bejelentési határidőből azonban olyan nagymértékben kicsúsztak, hogy érdemben csak azzal védekezhettek: a létrehozott szerveződés tulajdonképpen nem is kartell. [BKTSZ Cg 34.592/1933/4. sz. végzés (2) és (12) bekezdés.]

40 BKTSZ Cg 34.592/1933/4. sz. végzés (15) bekezdés.

41 BKTSZ Cg 34.592/1933/4. sz. végzés (13) bekezdés [Melléklet III.1.].

azt láttuk, hogy a termelők összefogásából a forgalmazókra történő nyomásgyakorlás gyanúja merült fel. A nyomásgyakorlás ténye (léte-nem léte) döntötte el, hogy a szerveződés kartell, avagy nem. Így, ha a forgalmazó maga is belép a szerveződésbe, az nemhogy kizárja a kartellt, hanem a versenytársak összefogásánál is erősebb befolyást tud gyakorolni a piacra. Mindezek alapján a törvényszék megalapozottnak tartotta a kir. jogügyi igazgatóság indítványát, a szerződést kartellmegállapodásnak tekintette, és a szerződés bemutatásának elmulasztása miatt megbírságolta a panaszlottakat.[42] A piaci pozíciókat irrelevánsnak tekintette, annak vizsgálatába nem ment bele.[43]

Az I. fokon elmarasztalt panaszlottak felfolyamodása után a királyi ítélőtábla még folytatta a történeti tényállás tisztázását. Pápa város polgármesterétől kért tájékoztatás alapján megállapította, hogy a város éves faszükséglete 2500 vagon volt,[44] az I. és II. rendű panaszlott között szerződésben lekötött mennyiség pedig 3000 vagon. A gazdasági versenyt érintő további elem volt, az uradalom vasúti iparvágányainak használati joga is II. rendű panaszlottat illette, amelyet a szerződésben átengedett I. rendű panaszlottnak. Ez a külső versenytársakhoz képest olcsóbb szállítási módot biztosított.[45] Vagyis más piaci szereplők csak távolabbról és fajlagosan is magasabb szállítási költséggel tudtak Pápára fát szállítani. Az árak felhajtását igazából ez a tényező tette lehetővé.

Az áremelkedés tényét azonban már a törvényszéki végzés is megállapította. Panaszlottak ugyanis védekezésként azt is előadták, hogy utóbb más szállítók is megjelentek a pápai piacon, vagyis szó sem volt a verseny korlátozásáról. A bíróság véleménye szerint viszont más piaci szereplők azért jelentek meg a piacon, mert a kartell annyira felhajtotta az árakat, hogy távolabbról és drágább szállítási módokkal is megérte Pápára fát szállítani.[46] Ha drágább szállítás mellett is haszonnal lehetett Pápán tűzifát forgalmazni, akkor a kartell az olcsóbb szállítás mellett jelentős profitot épített be áraiba. *Vagyis a panaszlottak által kötött szerződés egyértelműen kartellmegállapodás volt, amit be kellett volna jelenteni.*

4. A szóban kötött kartellszerződések

Mint korábban már szó volt róla, a törvény a kartelleket még nem tiltotta, de létesítésük érvényességét írásba foglaláshoz kötötte, és az illetékes minisztérium irányába bejelentési kötelezettséget írt elő. Utóbbi elmulasztása miatt tette lehetővé az illetékes miniszter utasítása alapján a kincstári jogügyi igazgatóságnak, hogy a rendes bíróságoktól bírság megállapítását kérje.

A szóbeli megállapodás alapján működő kartellek így törvénysértők voltak, szankcionálásuk azonban a kormány, illetőleg a Kartelbíróság hatáskörébe tartozott. A törvény felhatalmazta az illetékes minisztert, hogy az ügyben tájékozódjon, felvilágosítást kérjen, üzleti könyvekbe, egyéb iratokba betekintsen, érintett személyeket kihallgasson. Második lépésként egyeztetést kezdeményezhetett, akár egyeztető bizottság felkérésével, amelynek célja a vita békés úton történő rendezése volt. Ha ez nem vezetett sikerre, a kormány kezében lévő gazdasági szabályozókkal léphetett fel a kartell ellen: vám- és adókedvezmények megvonása; közszállításból (közbeszerzésből) való kizárás; iparrendészeti és fuvardíjszabási intézkedések; vámtarifák módosítása. Negyedik hatáskörként pedig a Kartelbíróságnál ideiglenes intézkedést kezdeményezhetett vagy a kincstári jogügyi igazgatóságot utasíthatta ún. közérdekű kereset benyújtására.[47] Azonban utóbbi is a

42 BKTSZ Cg 34.592/1933/4. sz. végzés (3)–(5) bekezdés.

43 *„(…) minden olyan megállapodásnak a bemutatási kötelezettségét előírják, amely árura vonatkozóan a forgalom vagy az áralakulás tekintetében vagy egyébként a gazdasági versenyt korlátozó vagy a versenyt más módon szabályozó kötelezettséget állapít meg, tehát szállítási szerződés is eshetik az 1931. évi XX. t. c. rendelkezései alá és pedig függetlenül attól, hogy csak az egyik féllel szemben állapít meg korlátozásokat, lényeges csupán az, hogy az üzleti feltételek a gazdasági versenyt szabályozzák és hogy a megállapodások nem egyes alkalomszerű üzlet lebonyolításának szabályozására irányuljanak (…)"* BKTSZ Cg 34.592/1933/4. sz. végzés (14) bekezdés.

44 BKIT P.VI.4913/1933/11. sz. végzés (5) bekezdés.

45 BKIT P.VI.4913/1933/11. sz. végzés (11) bekezdés.

46 *„Pápa megyei város polgármesterének F/1 jel alatt hiteles másolatban csatolt bizonyítványa tanúsága szerint csak az utolsó szállítási évben állott be, hogy Pápára kisgazdák és erdőmunkások tengelyen kezdtek fát szállítani, ami addig Pápán ismeretlen áruforgalom volt és, amit az akkor észlelt áremelkedés váltott ki."* [BKIT P.VI.4913/1933/11. sz. végzés (14) bekezdés].

47 1931. évi XX. tc. 6. §.

Kartelbíróság elé került, vagyis rendes bíróság általi bírságolás nem volt kezdeményezhető.

Jellegüket tekintve ezek bonyolultabb eljárások voltak, mint a rendes bíróság általi bírságolás. Gondolom ezt azért is, mert több olyan esetet is találtam (pl. textilkartell,[48] öntöttvaskartell[49]), amikor a királyi kincstári jogügyi igazgatóság megpróbálta az ilyen ügyeket is rendes bíróság elé vinni és bírságot kiszabatni. Lehet, hogy a törvényhozó helyesebben dönt, ha ezeket az eseteket is a rendes bíróságok elé utalja, de nem így tett. Így viszont a bíróságok nem tehettek mást, mint megszüntették az eljárást,[50] ami természetesen a bírság mellőzését is jelentette.

5. A szerződések megkötésének dátuma körüli viták

5.1. A probléma

A törvény szerint a kötelezően írásba foglalandó kartellszerződéseket (a gazdasági versenyt korlátozó vagy szabályozó szerződéseket) 15 napon belül kellett bemutatni az illetékes minisztériumban.[51] A szerződések megkötésének folyamata azonban sok esetben többhetes, vagy akár hónapos időintervallumot jelentett, így sok esetben vita tárgyát képezte, hogy a szerződésen szereplő dátum a megkötés valódi dátuma-e.

A probléma akkor volt érdekes, ha maguk a szerződő felek elismerték, hogy kartellt hoztak létre. Ha azon folyt a vita, hogy a gazdasági együttműködés vajon kartell-e vagy nem, akkor a bejelentési dátum csak másodlagos probléma volt. Amennyiben az együttműködés nem minősült kartellnek, akkor bejelentési kötelezettség sem volt. Ha viszont a szerződő felek azt gondolták, hogy a szerveződés nem kartell, s csak később merült fel ez a gyanú, akkor általában a bejelentésre rendelkezésre álló 15 napos határidőn már annyival túl voltak, hogy a pontos dátum felett nyitott vitával sem tudták elkerülni a bírságot. A pápai fakartellnél például 1931 decemberében kötött szerződések miatt 1933 elején indított eljárást a királyi kincstári jogügyi igazgatóság.[52] De lehetne példa az izzólámpagyártókkal szembeni eljárás is, ahol egy 1935 januárjában kiadott körlevél miatt augusztusban indított[53] eljárást a jogügyi igazgatóság. Ha a bíróság meg is engedné, hogy a szerződésen szereplő dátummal szemben bizonyítást folytassanak le, mikor is írták azt ténylegesen alá, kicsi az esély, hogy hét hónapos vagy másfél éves időeltolódásokat tolerálnának.

Kérdés azonban, hogy egyáltalán lehetett-e a szerződésen szereplő dátummal szemben bizonyítást lefolytatni.

5.2. Elrendelhető-e bizonyítás a szerződésen szereplő dátummal szemben?

Az első eldöntendő kérdés tehát az volt, hogy a szerződésen szereplő dátummal szemben a bíróság egyáltalán megengedje-e az ellenkező bizonyítását? Az illetékes minisztérium – és az ő utasításai szerint eljáró királyi kincstári jogügyi igazgatóság – igyekezett ragaszkodni a szerződésen szereplő dátumokhoz mint a szerződés megkötésének időpontjához. Ha az eltérő dátum bizonyítása megengedett, akkor a bemutatási határidő igen könnyen kijátszhatóvá válik, s az ellenőrzési jog puszta formalitássá süllyed.[54] Az érvelés nem is volt teljesen alaptalan, hiszen ha a szerződésre írt dátum a megkötés idejére vonatkozóan nem irányadó (csak egy megdönthető vélelem), minden egyes benyújtott szerződésnél vizsgálni kel-

48 BKIT P.VI.4681/1934/10. sz. végzés (5)–(6) bekezdés.
49 BKIT P.VI.13863/1934/11. sz. végzés (2) bekezdés.
50 BKIT P.VI.4681/1934/10. sz. végzés (2) bekezdés; BKTSZ Cg. 35600/1934/7. sz. végzés (2) bekezdés; BKIT P.VI.13863/1934/11. sz. végzés (2) bekezdés.
51 1931. évi XX. tc. 2. § (1) bekezdés.
52 Az eljárás megindításának pontos dátuma a fellelt iratokból nem állapítható meg, de a királyi jogügyi igazgatóság indítványának iktatószáma már 1933-ból való, vagyis legkorábban 1933 elején nyújtották be a keresetet. A végzés rendelkező része szerint pedig a szerződéseket 1928-ban, illetőleg 1931 decemberében kötötték. [BKTSZ Cg. 34.592/1933/4. sz. végzés (1)–(2) bekezdés.]
53 Lásd a Rádió, Villamossági Kereskedők és Kisiparosok Országos Egyesületének állásfoglalását az izzólámpakartell ügyében. [A feljegyzés a Kartelbizottság 1937. május 5-i ülésének anyagai között található meg. (MNL K-184; Tételszám: 41; Alapszám: 86.293; Iktatókönyvi szám: 86.726).]
54 „*A kartel törvény szigorú és közérdekű rendelkezéseinek ilyen magyarázata a törvény szellemével és ide vonatkozó rendelkezéseivel éles ellentétben van, és hovatovább oda vezetne, hogy a törvény a bemutatás és az ehhez fűződő érvényességi kellékek szempontjából kijátszható lenne, és a törvény határozott rendelkezései dacára puszta formalitássá süllyedne, minek következtében a felügyeleti jog is nem volna a törvény által megkívánt mértékben és hatállyal gyakorolható.*" [A királyi kincstári jogügyi igazgatóságnak az öntöttvaskartellel szemben folytatott eljárásban a törvényszék végzése ellen benyújtott felfolyamodásának (2) bekezdése. (A felfolyamodás megtalálható a BKIT 13.863/1934 ügyszámához csatolva).]

lett volna, vajon mi a megkötés pontos dátuma. Az áttekintett ügyek alapján meg is állapítható, hogy a jogügyi igazgatóság, ha a szerződésen szereplő dátumhoz képest a bemutatással kicsúsztak a 15 napból, minden előzetes vizsgálat nélkül kezdeményezte a bírságolást.

A probléma megítélésében a bírói gyakorlat sem volt teljesen egységes. A Magyar Ruggyantagyárral, valamint Wolfner Gyula és társa bejegyzett céggel szemben folytatott eljárásban a másodfokon eljáró budapesti királyi ítélőtábla dr. Simay Gyula vezette tanácsa egyértelműen amellett foglalt állást, hogy a szerződésen szereplő dátum kapcsán nincs helye ellenkező bizonyításának.[55] A dr. Lőw Tibor vezette ítélőtáblai tanács azonban ezzel ellentétes álláspontot volt, véleménye szerint az aláírás dátumával kapcsolatban megengedhető az ellenkező bizonyítása. Amikor az öntöttvaskartellel szembeni eljárásban a törvényszék a szerződés dátumára vonatkozóan elrendelte a bizonyítást,[56] a királyi jogügyi igazgatóság felfolyamodásában éppen a Simay vezette tanács végzését hivatkozva kérte a bizonyítás elutasítását.[57] A Lőw Tibor vezette tanács azonban ezt elvetette, és példákat hozott azokból a döntésekből, amelyek az ő álláspontját támasztották alá.[58]

Az egyes bírói végzések indokolásai erre egységes magyarázatot is adnak. Tisztában vannak azzal, hogy *az aláírás dátumára elrendelt bizonyítás a hatósági ellenőrzést elnehezítheti, ez azonban nem lehet ok a bizonyítás teljes kizárására.* Az eredmények mérlegelésénél a bíróságnak erre való tekintettel, megfontoltan kell eljárnia.[59]

Ha a tényleges bírói gyakorlatot figyeljük, a látókörömbe került ügyek nagy többségében megengedték a bizonyítást. Ez volt a helyzet a rézgálicgyártókkal szemben lefolytatott I. és II. fokú eljárásban,[60] a burkolóanyag-gyártókkal szembeni I. és II. fokú eljárásban,[61] a felvonó- (lift-) kartellel szembeni I. és II. fokú eljárásban.[62] Ugyan a műhabarcskartell ügyében dr. Szent-Léleky Sándor kir. tvszk-i bíró, a bizonyítás elutasításával még 1934 elején is szembemegy a kialakuló gyakorlattal,[63] de a Lőw Tibor vezette ítélőtáblai tanács ezt a végzést is megváltoztatta.[64] A kőolaj- (petróleum-) kartell ügyében a bíróság szintén elrendelte a bizonyítást az aláírás dátumának megállapítására.[65]

5.3. Milyen nyomós indokokat kívánt meg a bíróság, hogy eltérjen a szerződésen feltüntetett dátumtól?

A bírói gyakorlat tehát abba az irányba mozdult el, hogy a szerződés létrejöttének időpontjára vonatkozóan, a rajta szereplő dátumtól való eltérésre elrendelhető bizonyítás. Ez azonban a hatósági ellenőrzést elnehezítheti, így az eredmények mérlegelésénél a bíróságnak megfontoltan kell eljárnia, mondták a bírói végzések.[66] Vajon a gyakorlatban ez a megfontoltság mit jelentett? Milyen indokok alapján fogadta el a bíróság, hogy a szerződés létrejöttének dátuma eltér az azon szereplő időponttól?

A problémák legtöbbször abból adódtak, hogy a szerződő felek a szerződés aláírásakor nem gyűltek össze egy helyen, hanem aláírás végett köröztették az anyagot. Ez a folyamat pedig sokszor több időt vett igénybe, mint a bejelentésre rendelkezésre álló idő. A legmegfelelőbb megoldás talán az lett volna, ha mindig az utolsó aláírást megejtő fél írja rá a szerződésre a dátumot. A gyakorlatban azonban a

55 „*Nem vette figyelembe a kir. ítélőtábla azt a bizonyítani kívánt felfolyamodásbeli előadást, hogy a megállapodás aláírása 1932. évi február hó 12.-ét követően történt. A felek által 1932. február hó 12-i kelettel aláírt és ily kelettel bemutatott okirattal szemben annak a bizonyításnak a megengedése, hogy a megállapodás tényleg később jött létre, később íratott alá, a törvény azon kötelező intézkedésének, hogy a megállapodást vagy határozatot annak létrejöttétől számított 15 nap alatt be kell mutatni, meghiúsításra vezetne, illetőleg vezethetne. A felek közötti megállapodás tehát az 1931:XX. t.c. alkalmazása szempontjából 1932. évi február hó 12.-én tekintendő létrejöttnek.*" [BKIT P. VII. 3070/1933/8. sz. végzés (7) bekezdés].

56 BKTSZ Cg. 35600/1934/7. sz. végzés (7) bekezdés.

57 Lásd a királyi kincstári jogügyi igazgatóságnak az öntöttvaskartellel szemben folytatott eljárásban a törvényszék végzése ellen benyújtott felfolyamodásának (18) bekezdését. [Megtalálható a BKIT 13.863/1934. lajstromszámú anyagához csatolva.]

58 BKIT P. VI. 13863/1934/11. sz. végzés (7) bekezdés.

59 BKIT P. VI. 5863/1933/11. sz. végzés (8) bekezdés; BKIT P. VI. 1152/1934/9. sz. végzés (10) bekezdés.

60 BKTSZ Cg. 34.426/1933/8. sz. végzés (9) bekezdés; BKIT P. VI. 5863/1933/11. sz. végzés (7)–(8) bekezdés.

61 BKTSZ Cg. 35.174/1933/5. sz. végzés (5)–(7) bekezdés; BKIT P. VI. 1152/1934/9. sz. végzés (8)–(10) bekezdés.

62 BKTSZ Cg. 35.030/1933/9. sz. végzés (10) bekezdés; BKIT P. VI. 1158/1934/15. sz. végzés (9) bekezdés.

63 BKTSZ 13.P.46341/1933/3. sz. végzés (12) bekezdés.

64 BKIT P. VI. 2746/1934/8. sz. végzés (6) bekezdés.

65 BKTSZ Cg. 35.547/1934/12. sz. végzés (5) bekezdés.

66 BKIT P. VI. 5863/1933/11. sz. végzés (8) bekezdés; BKIT P. VI. 1152/1934/9. sz. végzés (10) bekezdés.

szerződésre annak elkészültekor ráírták a dátumot, s a bíróság a legtöbb esetben tolerálta is ezt. A rézgálicgyártókkal szembeni eljárásnál a szerződésen 1932. augusztus 18-a szerepelt, de panaszlottak állítása szerint ez a szövegtervezet elkészítésének dátuma volt. A szerződés tényleges létrejöttét jelentő utolsó aláírásra csak október 7-én került sor, így az október 10-én tett bejelentés nem volt határidőn túli.[67]

Sőt a burkolóanyag-gyártókkal szembeni eljárásnál már egy kifejezetten hanyagnak tekinthető magatartást is tolerált a bíróság. Itt ugyanis az egyik szerződő fél a választott bírói kikötés miatt kifogással élt, aminek következtében a szerződést újra leírták, de dátumként ekkor is az előző változaton szereplő időpont került a papírra.[68] Az az eljárás, hogy újra leírják a szerződést, s nem az aznapi dátumot írják rá, mindenképpen hanyagság. Az eljáró bíróság azonban mindkét fokon elfogadta a panaszlottak érvelését,[69] vagyis a törvényszék is, majd a jogügyi igazgatóság felfolyamodására az ítélőtábla is elutasította a bírságolási indítványt.[70]

6. Befejezés

Az 1931-ben kiépített magyar kartellfelügyeleti szervezet sokrétű volt. A központi szerepet az ekkor felállított Kartelbíróságnak szánták, azonban az illetékes miniszternek fenntartott kereseti jog miatt igen kevés ügy került elé, ami felértékelte a rendes bíróságok feladatait.

Versenyjogi szempontból az egyik legérdekesebb kérdés egy-egy gazdasági szerveződés kartellé minősítése volt. Vajon ez milyen kritériumok alapján történt? A gyakorlat kialakításában a Kartelbíróságnak jelentős szerepet szántak, de valójában ezt a rendes bíróságok tették meg. Igazából a probléma már a kartellek létesítésének induló fázisában, a bejelentési kötelezettségnél a rendes bíróságok látókörébe került, így nem is elmaradt közérdekű keresetek miatt lefolytatott eljárásokról volt szó. Ha a bejelentési kötelezettség elmulasztása miatt eljárás indult, az alperes védekezhetett azzal is, hogy a létrejött szerveződés nem kartell, s ezért nem jelentette be. Így a rendes bíróság nem tudta megkerülni annak vizsgálatát, vajon egy-egy szerveződés kartellnek minősül-e vagy nem.

A bírói gyakorlat kidomborította azt a kodifikációs hibát, amely az írásba foglalás elmulasztása körüli szabályozásra vonatkozott. Rendes bíróságok előtti bírságolási eljárást csak akkor lehetett indítani, ha a kartellt írásbeli megállapodással létesítették, de nem jelentették be. A szóban kötött kartellszerződések viszont ugyanúgy törvénysértők voltak, s a királyi jogügyi igazgatóság próbálkozott is bírságolás kezdeményezésével, de a bíróságnak ezt el kellett utasítania. A keresetek benyújtásának oka nyilvánvalóan az volt, hogy a bírságolás gyorsabb és hatékonyabb eszköz volt a jogkövető magatartás kikényszerítésére, mint a kormány által hozott intézkedések. A törvény azonban utóbbira nyújtott lehetőséget, így aszerint lehetett csak eljárni.

A bírói gyakorlat során felmerült egyéb kérdésekből még a bírság alanyát érintettük. Napjainkban különösebb vita nincs afelől, hogy a bírságot a vállalkozásra (a jogi személyre) szabják ki. Érdekes volt azonban, ahogy a kartellfelügyelet induló fázisában, a kereskedelmi törvényből vett analógiával, a vállalkozás vezető tisztségviselője is látókörbe került mint a bírság alanya. A terjedelmi korlátok miatt a bírság bírói gyakorlat által kialakított mértékével már nem foglalkoztam.

67 BKTSZ Cg. 34.426/1933/8. sz. végzés (4)–(5) bekezdés.
68 BKTSZ Cg. 35.174/1933/5. sz. végzés (6) bekezdés.
69 BKTSZ Cg. 35.174/1933/5. sz. végzés (2) bekezdés.
70 BKIT P. VI. 1152/1934/9. sz. végzés (2) bekezdés.

Varga Norbert*

Bírságolási eljárási szabályok kartellügyekben az 1931. évi XX. tc. hatálybalépését követően

The rules of fining procedures in cartel cases after the 20th act of 1931 came into effect

Abstract

The practical validation of the Cartel Law in Hungary can be reconstructed based on judicial practice. The existing memorials, essentially, only contain the verdicts of the courts of the first and second instances, and there are only a small number of archive sources which describe the factum in its entirety. Due to this, only the information found in the verdicts' dispositional and justification portions can aid us in the examination of the rules of Procedural Law. All in all, it can be stated, by taking archival sources into account that the peremptory majority of cartel cases were jurisdictional legal actions. The specialized nature of the procedural rules can be viewed as unique in the history of legal action in Hungary, for the civil courts reached verdicts by mainly employing the rules of Bp., according to Statute 68400/1914. I. M. Apart from the problems in the field of Substantive Law, we can observe the process of the lawsuits and the procedural acts, especially the act of verification. We can observe what data and information did the courthouses used in order to reach their resolutions. How contemporary principles and regulations of Procedural Law were validated during the lawsuit.

Tárgyszavak: kartelleljárásjog, bírságolási eljárás, tárgyalás, bizonyítás, fellebbviteli eljárás

Keywords: cartel procedural law, fining procedure, trial, evidence, appeal procedure

A magyar kartelljog gyakorlati érvényesülését a bírói gyakorlat alapján lehet rekonstruálni. A fennmaradt peres iratok alapvetően csak az első- és a másodfokú bíróságok ítéleteit tartalmazzák, kevés az olyan levéltári forrás, amelyben megtalálható a teljes peranyag. Ennek következtében az ítéletek rendelkező és indoklási részében megtalálható információk nyújthatnak segítséget az anyagi, de különösen az eljárásjogi szabályok vizsgálatánál.

A kartelljogon belül a kartellrendészeti jog szoros összefüggésben volt az állam kartellfelügyeleti hatalmával. Ez az eljárás magába foglalta a rendbírságolási eljárást.[1] A kartelltörvény (1931. évi XX. tc.) szerint rendbírsággal azt lehetett büntetni, aki a kartellmegállapodást vagy határozat bemutatását elmulasztotta és mulasztásának okát nem igazolta, aki az adatközlési kötelezettségét nem teljesítette, vagy az intézkedés foganatosítását akadályozta.[2]

Az első két esetben az illetékes törvényszéknek kellett eljárnia az ügyben. Az volt az illetékes törvényszék, amelyiknél az illető részvénytársaság vagy szövetkezet, illetőleg a biztosítóvállalat az eljárás megindításakor be volt jegyezve, ha pedig több törvényszéknél volt bejegyezve, akkor az, amelyik a

* Egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Jogtörténeti Tanszék. Jelen kutatás a GVH által nyújtott támogatás keretében valósult meg.

1 Harasztosi Király Ferenc: A kartel. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1936, 546–547.

2 Lőw Tibor: A gazdasági versenyt szabályozó megállapodások bemutatásáról. Magyar Jogi Szemle, 1935, XVI. köt., 350.

főtelepnek vagy külföldi cég belföldi képviselőjének cégbírósága. Ha az eljárás megindításakor a cég már nem volt bejegyezve, akkor az a törvényszék volt illetékes, ahol utoljára bejegyezték. A kincstári jogigazgatónak a miniszter indítványa alapján benyújtott kérelme következtében indult el az eljárás. Kivételes esetben a Kúrián belül felállított különbíróság, a Kartelbíróság is eljárhatott, ha ismételten eredménytelenül történt meg a bírság kiszabása, vagy ha a kereskedés és az iparűzés gyakorlásának végleges eltiltása miatt indítottak eljárást.[3] Jelen tanulmány keretében nem kívánok foglalkozni a Kartelbíróság gyakorlatával, hanem az elemzésem középpontjában a törvényszéki és az ítélőtáblai gyakorlatot helyezem a levéltári források elemzésén keresztül.

Harasztosi Király Ferenc szerint a rendbírságolási esetei közül gyakorlati jelentősége csak a törvényszék hatáskörébe utalt rendbüntetéses eljárásoknak volt, különösen a bemutatás elmulasztása vagy késedelmes benyújtása; vagy az adatszolgáltatási kötelezettség elmulasztása miatt indított eljárásban. A bemutatási kötelezettség elmulasztása miatt indított eljárásban csak az illetékes miniszter indítványozta a büntetést. A miniszterhez benyújtott igazolásoknak nem volt ügyletérvényesítő hatálya, maximum azt érhették el vele az érintett felek, hogy mentesültek a rendbüntetés megfizetése alól.[4]

A törvényszék előtt indított bírságolási eljárásban a kereskedelmi vétségek esetében követendő eljárási szabályokat kellett alkalmazni. Ezt a 68,400/1914. I. M. rendelet tartalmazta.[5]

Szabadságvesztés büntetést főszabályként nem lehetett elrendelni rendbírságolási eljárásban, hiszen a bemutatási kötelezettség elmulasztása miatt kiszabott pénzbírságot nem lehetett szabadságvesztésre átváltoztatni. Pénzbírság behajthatatlansága esetén csak akkor lehetett kivételes esetben mégis azt átváltoztatni, ha azt jogszabály kifejezetten megengedte.[6]

1. Az eljárás megindítása

Az eljárás megindítását a jogügyigazgató kérte, amelyben előadta, hogy Schwarch Mihály, Menzer Mihály és Ádler Ignácz kiskunhalasi fakereskedő 1933-ban faanyagokra, égetett téglákra és cserépárukra vonatkozóan a kartelltörvény 1. §-ának hatálya alá megállapodást kötöttek. A kartellszerződést 1933. április 12-én a kereskedelmi miniszternek be is mutatták, azonban a szerződés mellékletét képező fix eladási árak jegyzékét, ami a szerződés szerves részét képezte, csak 1933. május 4-én mutatták be a miniszternek. Itt a felek késedelembe estek, és mulasztásuk okát nem igazolták. Ezért a kereskedelmi miniszter a bemutatás elmulasztása miatt a jogügyigazgatót utasította a rendbüntetési eljárás megindítására. A jogügyigazgató kérte a kalocsai kir. törvényszéket a fentebbi cégekkel szemben a rendbírságolási eljárás megindítását a 68400/1914. I. M. rendelet alapján.[7]

A pécsi kir. törvényszék előtt lefolytatott per anyagai között megtalálható a kincstári főügyészi helyettes kérvénye, amelyben indítványozta a bírságolási eljárás megindítását az első Pécsi Mész és Gőztéglagyár D-Deutsch, Pécs Rácvárosmenti Gőztéglagyár Hochstädter és Társai és Eisner Dóczi ellen. A peres iratok között megtalálható kartellszerződéseket elkésve, vagyis 15 nap elteltét követően mutatták be a kereskedelemügyi miniszternek. *„A kir. jogügyi igazgatóság kéri, hogy a panaszlottak ezen az 1931.XX. t. c. 14 §-nak 1 p-ban körülirt mulasztása miatt a rendbüntetési eljárást meginditani, panaszlot-*

3 Lőw, 1935, 351. Dobrovics Károly: A karteljogi rendbüntetés gyakorlata. Közgazdasági Értesítő, 1934, XXIX. 33. sz. 10., Dobrovics Károly: A karteltörvény három évi gyakorlata. – A kartelszerződés érvényességi kellékei. Közgazdasági Értesítő. 1935, XXX. 4. sz., 9., Dobrovics Károly: A kartelek helyzete és működése Magyarországon. Hellas-nyomda rt., Budapest, 1934, 208. A kartellfelügyeleti szervek működéséhez: Szabó István: A kartellfelügyelet szervezete és hatásköre az 1931. évi XX. törvénycikk nyomán. Versenytükör, Különszám II. 2016, XII. évf., 68–75.

4 Harasztosi, 1936, 548., Lőw, 1935, 352., Ranschburg Nándor: Karteljog kartelszervezet. A gazdasági versenyt szabályzó megállapodásokról szóló 1931. évi XX-ik törvénycikk (karteltörvény) magyarázatával és végrehajtási rendeletekkel. Iparjogvédelmi Egyesület kiadása, Budapest, 1931, 124–125., Dobrovics Károly: Kartelismeretek. Monopol Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1937, 133–134.

5 1931:XX. tc. 15. §, Dobrovics, 1934, 209., Ranschburg, 1931, 127.

6 Lásd: 1928:X. tc. 16. §.

7 Cg. 187/1933. sz. BKML. VII. 2. c. Mulasztási eljárás megindításához lásd még: P. VI. 9489/16/1934 BFL, 13. P. 46341/3/1933. In: 2746/1934 BFL, Cg. 35030/9. sz. In: 1158/1934 BFL., Cg. 33989/6/1932 In: 920/1933 BFL., Cg. 34592/4. sz. In: 4913/1933 BFL., Dobrovics, 1934, 211.

takat pénzbirsággal büntetni és végzéseit a jogügyi igazgatósággal is közölni méltóztassék."[8]

A bírságolási ügyet a törvényszéknél egy rendes bírája tárgyalta, aki mint az ügy előadója felhívta a panaszlott(ak) figyelmét a vizsgálat és a tárgyalás mellőzésével az igazolónyilatkozat megtételére az arra vonatkozó felhívás kézhezvételétől számított 15 napon belül. A törvényszék mindig hármas tanácsban döntött, amelynek nem lehetett tagja az a személy, aki az ügyben mint vizsgálóbiztos működött közre. Azon törvényszékeknél, ahol a kereskedelmi ügyekre külön tanácsot hoztak létre, akkor ez a tanács járt el a bírságolási ügyekben. Ahol ilyen tanácsot nem hoztak létre, ott a polgári ügyekben ítélkező tanácsok valamelyike döntötte el az ügyet.

Ezt követően a bíróság a benyújtott iratok, a hivatalosan tudomására hozott információk alapján döntött a büntetés kiszabása vagy eljárás megszüntetése iránt. A zárt ülésen hozott végzését az érintett feleknek és a királyi jogügy-igazgatóságnak kézbesítette. E tekintetben a fentebb hivatkozott rendelet a királyi ügyésznek tartotta fenn a közvádlói szerepet, de ebben az eljárásban ezt a pozíciót a jogügyigazgató töltötte be a joggyakorlat alapján.[9]

A kalocsai törvényszék előtt indított és fentebb ismertetett eljárásban hozott végzésben felkérte a feleket az igazolónyilatkozat megtételére.[10] Erre vonatkozóan a felek meg is tették az igazolónyilatkozatot, amellyel bizonyítani kívánták, hogy nem mulasztották el a jogszabályban előírt bemutatási kötelezettséget.[11] Igazolónyilatkozatukból kiderült, hogy véleményük szerint azért nem történt mulasztás, mert a szerződés mellékletét jelentő jegyzéket nem a szerződés megkötésekor hozták létre, és megkötését követően határidőn belül felterjesztették a miniszterhez bemutatásra.[12]

A kézbesítést követő nyolc napon belül a felek felfolyamodással élhettek a végzéssel szemben az illetékes ítélőtáblához. A felfolyamodás halasztó hatályú volt a végrehajtásra nézve. Az a személy, aki bármely oknál fogva akadályoztatva volt jogainak érvényesítése során az első-, akár a másodfokú eljárásban, az igazolási kérelmet nyújthatott be. Mulasztás miatt azonban nem lehetett igazolást benyújtani. Az igazolási kérelmet az elmulasztott tárgyalási határnaptól vagy az elmulasztott jogorvoslati határidő lejártától számított 30 napon belül lehetett benyújtani a törvényszéknél.[13]

A kérelem formaiságára a Bűnvádi Perrendtartás („Bp.") 464–466. §-ait kellett alkalmazni. A kérelemben elő kellett adni a mulasztás okát és azt igazoló információkat és adatokat. Az elmulasztott beadványt és az igazolási kérelmet együtt kellett benyújtani. Ha perorvoslati cselekmény elmulasztásáról volt szó, akkor az eljáró elsőfokú bíróság terjesztett fel a kérelmet az illetékes felsőbb fokú bírósághoz. Abban az esetben, ha a bíróság helyt adott az igazolási kérelemnek, akkor egyúttal a mulasztás pótlása iránt intézkedett. Az ítélőtábla végérvényesen határozott az ügyben.[14]

A Nagykovácsi Mészművek R. T. és Mész és Műhabarcs árusító R. T. cégek ellen indított perben a panaszlottak igazolónyilatkozatukban előadták, hogy az 1933. március 20-án közöttük szóban forgó megállapodás nem jött létre, hiszen e keltezés alatt csak a szerződés tervezetét írták alá. A bíróság nem fogadta el az igazolásban előadottakat, és ezért pénzbírságot szabott ki, mert megállapította a mulasztást a kartelltörvény 14. §-ának megszegése miatt.[15]

A budapesti kir. törvényszék megszüntette egy másik esetben a panaszlottak ellen a folyamatba tett bírságolási eljárást. A törvényszék az 1931. évi XX. tc. 14. §-ának 1. pontjába ütköző mulasztás miatt a Hungaria Műtrágya-Kénsav és a Vegyipar R. T. elsőrendű, Weisz Manfréd Acél és Fémművei R. T. másodrendű és az Orion Rézkohó és Rézgáliczgyár R. T. harmadrendű panaszlott ellen indított eljárást a

8 P. 4224/1934. Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára („BML") VII. 2. d. Lásd még: Cg. 35109/3. sz. In: P. VI. 15486/6/1933. BFL. Lásd a bemutatási kötelezettség határidejéhez: Ranschburg Nándor: A karteltörvény joggyakorlata és az annak alapján az 1932. év óta kibocsátott rendeletek az Árelemző Bizottságról, a kartelilletékről és a márkacikkek ármegállapodásairól. Szerző kiadása, Budapest, 1935, 44.

9 Harasztosi. 1936, 549.

10 Cg. 187/3/1933. sz. BKML. VII. 2. c. Lásd még: 13. P. 46341/3/1933. In: 2746/1934 BFL.

11 Cg. 187/1933. sz. BKML. VII. 2. c.

12 Cg. 187/1933. sz. BKML. VII. 2. c. Lásd még a bemutatási levél a miniszternek: Cg. 187/4/1933. sz. BKML. VII. 2. c., Cg. 35030/9. sz. In: 1158/1934 BFL., Dobrovics, 1934, 14.

13 Harasztosi, 1936, 549.

14 Harasztosi, 1936, 549.

15 Cg. 35537/3. In: 5812/1934. BFL. Lőw, 1935. 354. Dobrovics Károly: A karteltörvény három évi gyakorlata. Közgazdasági Értesítő. 1935, XXX. 3. sz. 12., Dobrovics Károly: Bírói gyakorlat kartelügyekben. Közgazdasági Értesítő, 1934, XXIX. 47. sz. 13.

kincstári ügyész a jogügy-igazgatóság képviseletében. A cégeket azért kívánta a jogügy-igazgatóság perelni, mert a rézgálicra vonatkozó megállapodás a termelés, a forgalom és az áralakítás tekintetében gazdasági versenyt szabályzó rendelkezéseket tartalmazott, amelyet késve küldtek meg a kereskedelemügyi miniszternek.

A panaszlott cégek igazolónyilatkozatukban előadták, hogy a megállapodás nem 1932. augusztus 18-án, hanem csak 1932. október 7-én jött létre, tekintettel arra, hogy eddig elhúzódtak a felek közötti tárgyalások. Véleményük szerint a *„bemutatott megállapodásra az 1932. aug. 18.-iki kelet csak tévedésből került"*.[16] A tényleges aláírást követően pedig határidőn belül bemutatták a megállapodást. A bíróság megállapította, hogy a szerződés *„létrejöttének időpontjául azon időpont tekintendő, amikor a szerződést valamenynyi szerződő fél aláírja"*.[17] Ebben az esetben a szerződést akkor kellett bemutatni, amikor a Műtrágyát Értékesítő R. T. azt aláírta, és ezzel a megbízott a megbízást elfogadta. Bizonyítást nyert az a körülmény az eljárás során, hogy az októberi dátummal kelt szerződés volt érvényes és végleges. A tervezetben szerepeltetett dátum csak elírási hiba volt.[18]

A pécsi törvényszék előtt a fentebb már röviden hivatkozott téglagyárosok kartellügyében a fennmaradt periratok alapján teljes mértékben rekonstruálni lehet az eljárást, különös tekintettel az igazolónyilatkozat megtételére. A panaszlottak a törvényszék felhívására benyújtották igazolónyilatkozatukat. A felek képviseletében eljáró Első Pécsi Mész és Gőztéglagyár nevében annak jogi képviselője terjesztette elő az igazolást. Leveléhez csatolta a két megállapodást, amelyek kartellszerződések voltak. Lényegét a következőkben határozták meg. Felállítottak egy eladási irodát és ezzel Tausz Gyula bankházát bízták meg, aki vezetni fogja a *„A Pécsi Téglagyárosok eladási irodáját."*[19] Az egységes szerződés két részből állt, egy intern szerződésből, amely a téglagyárosok közötti jogviszonyt szabályozta, és egy extern szerződésből, amely a téglagyárosok és Tausz Gyula kapcsolatát rendezte. A szerződés csak akkor jött létre, ha mind a két szerződést aláírták és írásba foglalták. Az 5831/1931. M. E. rendelet szerint a szerződéseket csak létrejöttük után kellett bemutatni. Az igazolásban felhívták a bíróság figyelmét arra a tényre, hogy a megállapodások egyikén sem szerepel Tausz Gyula aláírása. Tausz Gyula június 10-én és 15-én nem tartózkodott Magyarországon, hiszen június 1-től egészen június 17-ig betegség miatt külföldön volt, amelynek következtében hazajövetelét követően írták alá a megállapodást. Az igazolónyilatkozatban elismerték, hogy alaki hibát követtek el. *„A Tausz Gyulához címzett megállapodást – amikor aláírta – kelteztetni kellett volna és ezt az ekként általa is aláírt és keltezett példányt kellett volna bemutatnunk, akkor nem lett volna semmi baj."*[20] Csatolták az aláírt példányát a megállapodásnak, amelynek következtében kérték az eljárás megszüntetését büntetés kiszabása nélkül.

A bíróság a következő tényállást állapította meg. A felek 1934. június 10. napján megállapodást kötöttek, amelynek lényege az volt, hogy az általuk gyártott téglát és cserepet egységesen, az általuk közösen megállapítandó áron fogják eladni. A vételárat és az elért hasznot felosztják egymás között.

A Tausz Gyulával kötött megállapodás, amelyet a fentebb ismertetett panaszkérvényhez csatolva megküldtek a bíróságnak, kartellszerű rendelkezéseket nem tartalmazott, amelynek aláírására 1934. június 15-én került sor. Az aláírások között csak a három panaszlott neve szerepelt. A kereskedelemügyi minisztériumnak 1934. július 6-án mutatták be, ez alapján a bíróság úgy találta, hogy a felek az 1931:XX. tc. 14. § 1. pontjában meghatározott mulasztást megvalósították, az 1931: XX. tc. 14. §-ban meghatározott kereskedelmi vétséget elkövették, amiért személyenként 30-30 pengő pénzbírságot szabott ki. A bíróság megállapította, hogy a három panaszlott által megkötött megállapodás érvényességéhez Tausz Gyula aláírására nem is volt szükség. Ezért nem tartotta releváns információnak az igazolónyilatkozatban ismertetett tényeket Tausz Gyula vonatkozásában. A törvényszék nem tartotta megállapíthatónak, hogy a Tausz Gyulával kötött megállapodás kartellszerződés lenne. A bíróság a bírság összegé-

16 Cg. 34426/8. sz. In: 5863/1933. BFL.
17 Cg. 34426/8. sz. In: 5863/1933. BFL.
18 Cg. 34426/8. sz. In: 5863/1933. BFL.
19 P. 4224/3/1934. BML. VII. 2. d.
20 P. 4224/3/1934. BML. VII. 2. d.

nek meghatározásakor figyelembe vette, hogy a panaszlottak mulasztása csekély fokú, hiszen a szerződés bemutatásával mindössze 11 napot késtek.[21]

2. Vizsgálat

A bíróság a tényállás felderítése végett vizsgálatot rendelhetett el, ha szükségesnek tartotta. Ebben az esetben saját bírói apparátusából vagy jegyzői közül vizsgálóbiztost küldött ki. A vizsgálóbiztos feladata volt a tényállás kiderítése, ami alapján a törvényszék az eljárás megszüntetését vagy a tárgyalás elrendelését határozta el. E célból kihallgatta a panaszlottat és beszerezte a tényállás tisztázásához szükséges adatokat és bizonyítékokat.[22]

A tanúk és a szakértők kihallgatására a Bp. szabályait kellett irányadónak tekinteni.[23] A tanúként idézett üzleti alkalmazottat a bíróság vagy a vizsgálóbiztos felmenthette olyan körülmény tisztázása alól, ami a vizsgálat vagy a tárgyalás szempontjából nem lényeges és az eljáráshoz nem szükséges üzleti titok felderítéséhez vezetne. A könyvvizsgálat elrendeléséhez, ha a vizsgálóbiztos szükségesnek tartotta, akkor ki kellett kérnie a bíróság határozatát. Ezen eljárásnak csak annyiban volt helye, amennyiben az szükséges volt az eljárás tárgyává tett mulasztás vagy cselekmény megállapításához. Az illetékes járásbíróséghoz kellett fordulni akkor, ha az eljárási cselekményt csak megkeresés útján lehetett végrehajtani. A vizsgálatot elrendelő törvényszék utasíthatta a vizsgálóbiztost a vizsgálat folytatására vagy épp megszüntetésére.[24]

A fentebb ismertetett rézgálickartell kapcsán fennmaradt bírósági ítéletekből világosan kiderül, hogy az eljáró törvényszék a szóbeli tárgyalás alkalmával tanúként hallgatta meg Bernauer Pált és Klein Andort.[25] A Zsolnai féle Porcellán és Fayance gyár R. T., Kőszénbánya és Téglagyár társulat és Loyd Kerámiaipari R. T. ellen indított eljárásban kihallgatták Havas Károlyt és Fillencz Illést. A bíróság a tényállás megállapítását követően a panaszlottak elleni eljárást megszüntette.[26]

Egy másik ügyben a bíróság a Kartelbizottság szakvéleményét kérte ki az ítélet meghozatala előtt.

A jogügyigazgató a közérdek szempontjából ellenőrizhette a vizsgálatot, amelynek következtében a vizsgálati iratokat megtekinthette; a vizsgálat folytatására vagy megszüntetésére indítványt a vizsgálóbiztoshoz elküldte, akinek határozatai ellen a törvényszékhez nyújthatott be jogorvoslati kérelmet. Ez utóbbi két jog a panaszlottat is megillette, aki már a vizsgálat folyamán védőt bízhatott meg, akinek jogait szintén a Bp. határozta meg. Védő csak valamelyik ügyvédi kamaránál bejegyzett gyakorló ügyvéd lehetett.[27]

A sértettet sem a vizsgálat, sem pedig az eljárás további részében nem illette meg a beavatkozás vagy az indítványozás joga, nem mondhatott perbeszédet és nem illette meg jogorvoslat. Ellenben szabadságában állt a mulasztás vagy a tiltott cselekmény felderítését előmozdító, vagy a bizonyítást elősegítő körülményeket a vizsgálóbiztosnak, a törvényszéknek vagy az ítélőtáblának bejelenteni. Ha tanúként történő idézését mellőzték, akkor követelhette azt, amelyet a törvényszék és az ítélőtábla semmisség terhe mellett köteles volt elrendelni.

A vizsgálat befejezését követően a vizsgálóbiztos az iratokat elküldte a törvényszékhez. Az iratok alapján megszüntette a törvényszék az eljárását vagy annak folytatását rendelte el. Az eljárás megszüntetését végzésben mondta ki a bíróság. Ellenkező esetben pedig az ügy szóbeli tárgyalására határnapot tűzött ki. Büntetőbírósághoz kellett áttenni az ügyet akkor, ha olyan cselekményről vagy mulasztásról volt szó, ami a hatályos büntetőtörvénykönyv hatálya alá tartozott.[28]

A másodfokon eljáró bíróság a Chinoin gyógyszergyár és vegyészeti termékek gyára R. T. ellen a kartelltörvény 2. és 14. §-ába ütköző kartellmulasz-

21 P. 4224/3/1934. BML. VII. 2. d., Lásd még: Cg. 35109/3. sz. In: P. VI. 15486/6/1933. BFL. A kartellszerződések létrejöttéhez és tartalmához lásd: Homoki-Nagy Mária: Megjegyzések a kartellmagánjog történetéhez. Versenytükör, különszám II. 2016, XII. évf., 45–52.

22 Harasztosi, 1936, 550.

23 Schey Ernő tanúvallomása: Cg. 35030/9. sz. In: 1158/1934 BFL. Dobrovics, 1934, 15.

24 Harasztosi, 1936, 550.

25 Cg. 34426/8. sz. In: 5863/1933. BFL.

26 Cg. 35174/5. sz. In: P. VI. 1152/9/1934. BFL.

27 Harasztosi, 1936, 551. Lásd még a közrend és a közérdek védelméhez: Stipta István: A gazdasági versenyt szabályzó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. hazai előzményei. Versenytükör, különszám II. 2016, XII. évf., 61–62.

28 Harasztosi, 1936, 551.

tás miatt a budapesti törvényszék előtt folyamatba tett ügyben a 35779/2. szám alatt hozott végzése ellen a jogügy-igazgatóság által benyújtott felfolyamodását az ítélőtábla elutasította és végzésében hivatkozott az 1878. évi v. tc. 1. §-ára, miszerint büntettet vagy vétséget csak olyan cselekmény képez, amelyet a törvény annak nyilvánít.[29] Ebben az esetben már büntetőbíróságnak kellett volna eljárni.

Megelőző vizsgálat nélkül is elrendelhette a törvényszék a tárgyalás megtartását, ha a tényállás egyértelmű volt. Ezt megelőzően a panaszlottat 15 napos határidővel nyilatkozattételre kellett felszólítani.[30] A felhívás elmaradhatott abban az esetben, ha a külföldi kézbesítés nehézségekbe ütközött volna. Nem akadályozta meg a tárgyalás megtartását, ha a panaszlott ismeretlen helyen tartózkodott.

3. Tárgyalás

A tárgyalást elrendelő végzésben meg kellett jelölni azt a cselekményt vagy mulasztást, ami miatt a panaszlott ellen eljárás indult, a törvényhely megjelölésével egyetemben. A tárgyalás nyilvánosságára a Bp. szabályait kellett alkalmazni. A nyilvánosság kizárását rendelhette el a bíróság az üzleti titok megőrzése végett.[31] A tárgyalás vezetése és a rend fenntartása kapcsán szintén a Bp. szabályai érvényesültek.[32]

Ezzel egyidejűleg a törvényszéknek gondoskodnia kellett a feleknek, a tanúknak és a szakértőknek a megidézéséről. Olyan személyeket is megidézhettek, akiket a felek valamelyike csak a tárgyalás elrendelése után jelentett be. A panaszlottat figyelmeztetni kellett arra, hogy távolmaradása az ügy folytatását és megtárgyalását nem akadályozta, szabadságában állt védőt fogadni és a tárgyalásra elküldeni.[33] Ha a panaszlott tartózkodási helye ismeretlen volt, akkor az idézésnek hivatalos lapban történő egyszeri közzététele pótolta a kézbesítést. Az idézés kézhezvétele és a tárgyalási határnap között legalább 15 napnak kellett eltelnie. Az eljárás során, ha a panaszlott természetes személy volt, akkor azt nem lehetett elővezetni, előzetesen letartóztatni vagy vizsgálati fogságba helyezni, ami lényeges eltérés volt egy bűnvádi peres eljáráshoz képest.[34]

A tárgyalás kezdetét az azt elrendelő végzés felolvasása jelentette, amelyet követően a bíró ismertette röviden az ügyet. A tárgyalás megtartását nem akadályozta, ha a megidézett felek nem jelentek meg. A tanúkat és a szakértőket elővezethették, amelynek érdekében a tárgyalást néhány órára félbeszakíthatták.

A megjelent panaszlottat az elnök ezt követően az eljárás tárgyává tett cselekményre vagy mulasztásra nézve kihallgatta, akihez a bírói tanács tagjai, a jogügyigazgató és a védő kérdéseket intézhetett.[35] Ezt követően került sor a bizonyítás felvételére.

A bizonyítás befejezését követően a jogügyigazgató terjesztette a bíróság elé indítványát, amelyet a védő és végül a panaszlott felszólalása követett. További szóváltásnak nem volt helye az eljárás e szakaszában. Abban az esetben, ha a felek nem jelentek meg, akkor a bizonyítékokat a bíró mutatta be és ismertette.[36]

A budapesti kir. törvényszék a Győri textilművek R. T., a Soroksári Textilipari R. T. és Freudinger Mózes és fiai cégek ellen indított bírságolási eljárásban bizonyítékként vették figyelembe az 1931. február hó 18-án kelt jegyzőkönyvet, amelyből megállapították, hogy a nyersáruegyezmény kapcsán tartott közgyűlésen a panaszlottak jelen voltak és e személyeknek az *„egyezményhez való csatlakozásukat minthogy addig a gentlemen agreement alapján tartóztak a nyersárúegyezményhez”* bejelentették.[37] A bíróság ezt az írásba nem foglalt gentleman agreementet is a kartelltörvény 1. §-ának hatálya alá tartozónak vélte.

Hasonlóképp ítélte meg a körlevelet is a bíróság, amikor kimondta, hogy az egymagában olyan határozat, amelyet a kereskedelmi miniszternek be kellett volna mutatni, *„mivel nyilvánvalóan azt a célt szolgálja, hogy azt kiállító, illetve aláíró részvénytársa-*

29 P. VI. 8146/4/1934, BFL.
30 Harasztosi, 1936, 551.
31 Harasztosi, 1936, 552. Bp., 293–295. §.
32 Bp. XVIII. fejezete, Lőw, 1935, 354.
33 Erre vonatkozóan megtalálhatók a levéltári anyagok között az ügyvédi meghatalmazások: Cg. 187/2/1933. sz. BKML. VII. 2. c.
34 Harasztosi, 1936, 551.
35 Harasztosi, 1936, 552.
36 Harasztosi, 1936, 552.
37 Cg. 35504/6. sz. In: 4681/1934 BFL.

ságok az áruikat ezentul magasabb árakon értékesitsék és igy ezáltal a gazdasági versenyt az áralakítás tekintetében korlátozzák."[38]

Enyhítő körülménynek értékelte a bíróság, hogy a Vágó Rezső R. T. és a Magyar Keményfaipari R. T. között létrejött megállapodást azért nem mutatták be a bíróságnak időben, mert csak a Kartelbíróság P. IV. 5261/1932. évi ítélete alapján nem tartották a szerződést a kartelltörvény 1. §-ának hatálya alá tartozónak. A bíróság megállapította, hogy a „*kartel törvény rendelkezései nem csupán a kifejezett kartel szerződésekre vonatkoznak, hanem minden olyan megállapodásnak bemutatási kötelezettségét előírják, amely árura vonatkozóan a forgalom vagy az áralakulás tekintetében vagy egyébként a gazdasági versenyt korlátozó vagy a versenyt más módon szabályozó kötelezettséget állapít meg, tehát szállítási szerződés is eshetik az 1931. évi XX. t. c. rendelkezései alá*".[39]

A bizonyítás felvétele vagy a védelem előkészítése miatt a bíróság a tárgyalást elhalaszthatta. A törvényszék közbenszóló végzéssel az eljárás kiegészítését rendelhette el, ha az ügy bővebb felderítését tartotta szükségesnek. Ha a tárgyalás során más vétség gyanúja merült fel, mint amelyre a tárgyalást elrendelték, és a törvényszék az eljárás elkülönítését nem tartotta szükségesnek, akkor a panaszlott kérelmére legfeljebb 15 nappal a tárgyalást elhalaszthatta.[40]

A tárgyalás befejezését követően a törvényszék végzésében vagy megszüntette az eljárást, vagy ítéletében vétkesnek mondta ki a panaszlottat és kiszabta a büntetést. A határozatot mindkét esetben indokolni kellett. A jogügyigazgató indítványa egyik irányba sem kötötte a bíróságot. A pénzbírságot 15 napos határidő kiszabása mellett kellett végrehajtani.[41]

Bírságolási eljárást indított a jogügyigazgató Angyalfi Sándor Asphalt és Kátrányipari R. T., Biehn János, Grozit Asphalt és Kátrány vegyipari termékek R. T., Dr. Helvey Tivadar, Kallós Manó Kollár Ferenc és Tsa. Magyar Asphalt R. T. Posnánszky és Strelitz és Magyar Fedéllemezgyárak bevásárló és eladási szövetkezet ellen kartellmulasztás miatt.[42] A budapesti kir. törvényszék a panaszlottakat vétkesnek mondta ki végzésében, hiszen az 1934. február 28-án lejárt szerződés hatályát meghosszabbító megállapodást határidőn túl mutatták be.[43] A bíróság kimondta, hogy az „*1931. évi XX. t. c. 2 § szerint minden a gazdasági versenyt korlátozó vagy szabályozó megállapodás, valamint az eredeti megállapodást módosító és kiegészítő és a kartelltörvény 1 § szerint írásba foglalandó megállapodás a szerződés létrejöttétől számított 15 nap alatt bemutatandó. E rendelkezésből következik, hogy nem elégséges a megállapodást csak bejelenteni, hanem magát az írásbafoglalt megállapodást kell nyilvántartás végett a m. kir. kereskedelmi miniszternek bemutatni.*"[44]

A budapesti törvényszék egy másik ügyben kimondta, hogy a panaszlottak elleni eljárást megszünteti, mert kiderült, hogy kellő időben bemutatásra került a megállapodás. A kartellszerződés létrejöttének azt az időpontot kellett tekinteni, amikor a szerződést valamennyi szerződő fél aláírta.[45]

4. Eljárási költségek és a kézbesítés

A felmerült és számszerűen meghatározott eljárási költséget 15 nap alatt kellett megfizetni.[46] Ha egy ügyben több személyt ítéltek el, akkor egyenként kellett az eljárási költséget meghatározni. Abban az esetben, ha ugyanazon mulasztásban vagy tiltott cselekményben több személyt találtak vétkesnek, akkor a költség egyetemleges viselésének szabályaira az anyagi jogi szabályokat kellett alkalmazni.[47]

A budapesti kir. törvényszék Vértes és Dóra reszelőgyár és Gróf Csáky László Acélművek R. T. ellen indított bírságolási eljárás során, amelyben a pa-

38 Cg. 33989/6/1932 In: 920/1933 BFL., Dobrovics, 1934, 211.
39 Cg. 34592/4 In: 4913/1933 BFL. Lőw, 1935, 355., Dobrovics, 1934, 213–214.
40 Harasztosi, 1936, 552.
41 Harasztosi, 1936, 552. Lásd még: 13. P. 46341/3/1933. In: 2746/1934 BFL, Lőw, 1935, 353.
42 Cg. 35891/3. sz. BFL. 11543/1934.
43 Cg. 35891/3. sz. BFL. 11543/1934.
44 Cg. 35891/3. sz. BFL. 11543/1934, Dobrovics Károly: Karteljogi kérdések. Közgazdasági Értesítő, 1934, XXIX. 35. sz., 14.
45 Cg. 35547/12/1934 BFL.
46 Cg. 187/4/1933. sz. BKML. VII. 2. c., Cg. 35891/3. sz. BFL. 11543/1934, Cg. 35030/9. sz. In: 1158/1934 BFL.
47 Harasztosi, 1936, 553. Ezt mondta ki a kalocsai törvényszék végzésében is: Cg. 187/4/1933. sz. BKML. VII. 2. c.

naszlottakat elmarasztalták a bemutatási kötelezettség elmulasztása miatt és az 1931. évi XX. tc. 14. §-a alapján egyenként 200 pengő pénzbírsággal sújtották. Az ítéletből világosan kiderült, hogy a pénzbírságot 15 nap alatt végrehajtás terhe mellett a M. Kir. Központi Díj és Illetékszabási Hivatal csekkszámlájára kellett befizetni. A törvényszék a panaszlottakat kötelezte továbbá az eljárás során felmerült egyéb költségek megfizetésére is.[48]

A törvényszék határozatát ki kellett hirdetni, ha a tárgyaláson hozták, míg más esetekben kézbesítés útján kellett közölni az érintett felekkel. Természetesen a tárgyalás során hozott határozatot is kézbesíteni kellett azoknak a személyeknek, akik nem voltak jelen a tárgyaláson, vagy akik a kézbesítést külön kérték a kihirdetés alkalmával. A jogorvoslati határidőt a kézbesítés napjától kellett számítani.[49]

A Vértes és Dóra reszelőgyár és a Gróf Csáky László Acélművek ellen indított perben hozott végzést a budapesti kir. ügyészségnek, a jogügy-igazgatóságnak és a panaszlottaknak kézbesítette azzal a megjegyzéssel, hogy a határozat ellen nyolc nap alatt a budapesti kir. ítélőtáblához felfolyamodást nyújthatnak be. A törvényszék a végzést jogerőre emelkedését követően végrehajtás céljából megküldi a M. Kir. Központi díj és Illetékkiszabási Hivatalnak.[50]

5. Fellebbviteli eljárás

A törvényszék ítéletével szemben a panaszlott, a védő, a jogügyigazgató, a tárgyalás során hozott végzéssel szemben a jogügyigazgató az ítélőtáblához nyújthatott be fellebbezést. Az ügyet befejező határozat ellen benyújtott fellebbezésben lehetett jogorvoslatot kérni a tárgyalás előkészítésére vonatkozó végzésekkel szemben, amelyek a vizsgálat elrendelésére, kiegészítésére vagy befejezésére; a vizsgálóbiztos utasítására; a felek előterjesztéseire; a panaszlott nyilatkozattételre történő felhívására; a könyvvizsgálat és a tárgyalás elrendelésére vagy épp elnapolására vonatkoztak.[51]

Egyéb végzések ellen, amelyekben az eljárás megindítását mellőzték, az eljárást tárgyalás nélkül megszüntették vagy a tanúk, a szakértők, a tolmácsok kapcsán hoztak, felfolyamodást lehetett benyújtani az ítélőtáblához.[52]

Az Union Keményítőgyárak Basch és Kohner Bpesti Búzakeményítő és Csirizgyár Plán és Fried és Óbudai Keményítőgyár R. T. Budapesten bejegyzett cégek ellen az 1931:XX. tc. 14. § 1. pontjába ütköző mulasztás miatt folyamatba tett ügyben Cg. 35147/4. sz. végzés ellen felfolyamodást nyújtott be a jogügyigazgatóság. Az első fokon eljáró törvényszék a következő végzést hozta ezzel kapcsolatban. A felfolyamodást a bíróság a budapesti ítélőtáblához felterjeszti és erről a felfolyamodással élő felet és a felfolyamodó ellenfeleit értesítette.[53]

A fellebbezést és a felfolyamodást a kihirdetéstől vagy a kézbesítés napjától számított nyolc nap alatt lehetett benyújtani egy példányban a törvényszéknél. Az elkésett, a kizárt és a nem arra jogosult személy által benyújtott fellebbezést vagy felfolyamodást a törvényszék hivatalból elutasította.[54]

A fellebbező vagy felfolyamodó ellenfele a fellebbezést és a felfolyamodást a bíróságnál megtekinthette és ellenészrevételeit az iratok felterjesztéséig a törvényszéknél, azután az ítélőtáblánál nyújthatta be.[55]

A törvényszék a megtámadott végzés végrehajtását a felfolyamodás elintézéséig felfüggeszthette. A fellebbezés szintén felfüggesztette az ítélet jogerőre emelkedését. Abban az esetben, ha az ítélet egy részét támadták meg fellebbezéssel, vagy ha a panaszlottak közül nem mindenki fellebbezett, az ítélet a nem fellebbezett részében vagy a nem fellebbező panaszlottra nézve jogerőre emelkedett. Más volt a helyzet, ha az ügyet csak egységben lehetett eldönteni, mert akkor a fellebbezést a többiek javára is meg

48 Cg. 35131/4. sz. In: BFL. 133379/1923.
49 Harasztosi, 1936, 553. Cg. 35891/3. sz. BFL. 11543/1934.
50 Cg. 35131/4. sz. In: BFL. 133379/1923.
51 Harasztosi, 1936, 553.
52 Harasztosi, 1936, 553. A felfolyamodás felterjesztéséről szóló végzést lásd: Cg. 35147/5. sz. In: 958/1934. BFL, Cg. 35030/10-11. sz. In: 1158/1934 BFL., P. VI. 12329/5/1934. BFL.
53 Cg. 35146/5. sz. In. P. VI. 958/6/1934. BFL.
54 Lásd a határidő betartására a budapesti törvényszék végzését: Cg. 35030/9. sz. In: 1158/1934 BFL.
55 Harasztosi, 1936, 553.
56 Harasztosi, 1936, 553–554.

kellett vizsgálni az eljárás során.[56] Az ítélőtábla a felfolyamodást zárt ülésen végzéssel döntötte el, ami ellen további jogorvoslatnak nem volt helye.

A fentebb már ismertetett Angyalfi Sándor Asphalt és Kátrányipari R. T. Biehn János, Grozit Asphalt és Kátrány vegyipari termékek R. T., Dr. Helvey Tivadar, Kallós Manó Kollár Ferenc és Tsa. Magyar Asphalt R. T. Posnánszky és Strelitz és Magyar Fedéllemezgyárak bevásárló és eladási szövetkezet ügyében a budapesti törvényszék végzése ellen benyújtott felfolyamodása folytán a budapesti kir. ítélőtábla a nyilvános ülésen a határozatban mérsékelte a kiszabott pénzbírságot. Az ítélőtábla a mulasztás megítélése kapcsán magáévá tette az első fokon eljáró bíróság indoklását. Ellenben az ítélőtábla igen nyomatékos enyhítő körülménynek vette, hogy az alapszerződés érvényességi időtartamának meghosszabbítását időben bejelentették, de az erre vonatkozó megállapodást nem terjesztették fel.[57]

A rézgálickartell kapcsán az ítélőtábla szintén helybenhagyta az első fokon eljáró bíróság ítéletét, amelyet a következőkkel indokolt. Az ítélet indokolásából kitűnik, hogy a nyilvános fellebbviteli tárgyaláson az előadó bíró ismertette a végzést és az ügy állását, előadta az elsőfokú eljárás során a vitás körülményekre felvett bizonyítékokat és a fellebbezést. A panaszlottak képviselői nem szólaltak fel és a bizonyítás kiegészítése végett sem terjesztettek elő indítványt. A jogügy-igazgatóság fellebbezésében azon az alapon támadta az első fokon eljáró bíróság ítéletét, hogy a minisztériumhoz benyújtott és általa nem kifogásolt teljes hitelű magánokirattal bizonyított tény ellenkezőjének bizonyítását nem lehetett volna elrendelni. *„Abból azonban, hogy a bizonyitás a tények elhomályositására vezethet nem az következik, hogy az ilyen a 68400/1914 I. M. szám rendelet 27 §-a értelmében is különben megengedett bizonyitást mellőzni s a való tényállás kutatását kizárni kell, hanem csupán az, hogy a bizonyitás eredményének mérlegelésénél a most emlitett körülményre figyelemmel kell lenni s e mérlegelésnél fokozott gondossággal eljárni.”*[58] A megbízási szerződés létrejötte csak a címzett válaszának, az ún. ellenlevélnek aláírásával történt meg. A szerződés létrejöttének megállapításához azt kellett tehát bizonyítani, hogy az ellenlevelet mikor írták alá. Annak megállapításához, hogy történt-e egyáltalán mulasztás, a jelen esetben szükségesnek mutatkozott a bizonyítási eljárás lefolytatása és a szóbeli tárgyalás megtartása, különösen azért, mert az igazolónyilatkozathoz csatolt levélből nem tűnt ki, hogy a műtrágyát értékesítő részvénytársasághoz mikor küldték meg a levelet. Az ítélőtábla ezért megállapította, hogy az első fokon eljáró bíróság helyesen rendelte el a bizonyítást, ezért a *„fellebbezésbeli támadás tehát nem alapos.”*[59]

A szerződés aláírásának megállapítása kapcsán a Vértes és Dóra és a Gróf Csáky László Acélművek ellen indított eljárás során hozott elsőfokú végzés ellen benyújtott felfolyamodás kapcsán a következő érdekes tényre hívta fel az ítélőtábla a figyelmet. A panaszlottak eredetileg csak telefonon beszélték meg, hogy a kartellmegállapodás hatályát meghosszabbítják, amelyet írásba kellett volna foglalni. Az 1933. február 6-ai levéllel megtörtént a meghosszabbítás. A kereskedelemügyi miniszter felhívta a panaszlottak képviselőjének figyelmét arra, hogy ezt írásban tegyék meg és az eredeti aláírásokkal ellátott példányát nyújtsák be a miniszterhez. A bíróság a tényekből megállapította, hogy a meghosszabbító megállapodást 1933. május 25-én foglalták írásba a panaszlottak. A felek nem mutatták be az eredeti megállapodást, amelynek következtében a miniszter hiánypótlásra szólította fel a panaszlottak képviselőjét. Az ítélőtábla felhívására kiderült, hogy az eredeti megállapodást továbbra sem küldték el a minisztériumba. A másodrendű panaszlott csak akkor mentesült volna a bemutatási kötelezettség teljesítése alól, ha az elsőrendű panaszlott az eredeti példány bemutatását teljesítette volna. Ez azonban nem történt meg.[60]

Arra is találunk példát, hogy a másodfokon eljáró bíróság a felfolyamodásnak csak annyiban adott helyt, hogy a kiszabott bírság összegét mérsékelte, egyébként a felfolyamodást elutasította. Ez történt a Felten és Guilleaume Kabel-, Sodrony- és Sodronykötélgyár R. T. és a szegedi Kenderfonógyár F. T. ellen indított kartellmulasztási perben.[61]

57 P. VI. 11543/5/1934. BFL.
58 P. VI. 5868/11/1933. BFL.
59 P. VI. 5868/11/1933. BFL. Lásd még: P. VI. 1152/9./1934. BFL.
60 P. VI. 13379/15/1933. BFL.
61 P. VI. 16355/6/1933. BFL.

Az ítélőtábla az elsőfokú bíróságnak az eljárásmegszüntető végzését megváltoztatta és megállapította, hogy a Salgótarjáni Üveggyár R. T., a Tokodi Üveggyár R. T. és a Kossuth János betéti társaság mulasztást követtek el azzal, hogy a szerződést határidőn túl mutatták be a kereskedelemügyi minisztériumnak és mulasztásukat nem igazolták. Nem fogadta el a bíróság, hogy az alapszerződés csak a korlátolt felelősségű társaság aláírása után jött létre. *„A késedelmök igazolásául felhozott az a védekezés pedig, hogy az alapszerződésnek a kartelltagokkal czégszerü aláirásához a korlátolt felelősségü társaság bejegyzésének bevárására volt szükség, azért alaptalan […] mert az alapszerződés tanusága szerint azt már a kelte napján aláirta, mind a három panaszlott cég.”*[62]

Ha az ügyet el lehetett intézni vagy a pótlást és a kiegészítést teljesítették, akkor ezt követően az ítélőtábla az ügy tárgyalására nyilvános határnapot tűzött ki. Erre a tárgyalásra meghívták a jogügyigazgatót; a panaszlottat és védőjét pedig megidézték.

A fellebbezési tárgyaláson az ügy előadója ismertette az esetet, felhívta a figyelmet a vitás körülményekre a törvényszék előtti tárgyalásban, valamint az bizonyítékokat is bemutatta. A lényeges okiratokat, nyilatkozatokat és vallomásokat fel kellett olvasni. Ezt követően az előadó felolvasta a fellebbezést és az ellenészrevételeket. A felek előterjeszthették az új bizonyítékaikat és észrevételeiket. Ha a bizonyítási eljárás megismétlésére vagy új bizonyítás felvételére volt szükség, akkor az ítélőtábla a Bp. rendelkezései alapján tehette ezt meg.[63]

A bizonyítási eljárást rekonstruálni lehet a budapesti kir. ítélőtábla végzéséből, amelyet a Mész és Műhabarcsárusító Részvénytársaság és Wittmann Ferencz kereskedő ügyében hozott. A panaszlottak okirattal kívánták bizonyítani, hogy mikor történt az írásba foglalás és az aláírás. Erre vonatkozóan a bíróság tanúként hallgatta meg Ripper Gusztáv igazgatót, aki a szerződést fogalmazta és leírta. Az ítélőtábla mellőzte az ellenbizonyítást.[64]

Egy másik kartellezés kapcsán indított eljárásban az budapesti kir. ítélőtábla újabb tanúkihallgatást rendelt el a bizonyítás során. Az ügy előzménye, hogy budapesti kir. törvényszék előtt bírságolási eljárás indult Wertheim F és társai utóda felvonó és gépgyár R. T., Freiszler Antal felvonó és szerkezetek gyára, Haverland Antal emelő és felvonó vasszerkezetek gyára, Simon Sándor mérnök, Handlovits és Horváth felvonó ipar, Roth Gyula gépészmérnök, Sere és társa, Elevator felvonó és gépgyár Kft., Gyuricza Sándor felvonóvállalat, Barta József és Wáspi Adolf hazai felvonó vállalat és Eszó és társai okleveles mérnökök ellen. Az első fokon eljáró bíróság a bizonyítás lefolytatását követően megállapította a bemutatási kötelezettség elmulasztását végzésében. A másodfokon eljáró ítélőtábla az elsőfokú bíróság végzését megváltoztatta és az eljárását megszüntette. Az ítélőtábla az eljárás során elrendelte Horváth László és Schey Ernő tanúk újabb kihallgatását, de csak Horváth Lászlót tudta kihallgatni, mert Schey Ernő időközben meghalt. Az ítélőtábla a korábbi tanúvallomásokat is figyelembe véve megállapította, hogy a szerződés a felek között nem jött létre addig, míg azt mindegyik fél alá nem írja, amelynek következtében elkésett bemutatásról jelen esetben nem is lehetett beszélni.[65]

A bizonyítási eljárás befejezését követően a jogügyigazgató előterjesztette indítványát, amelyet a panaszlott állásfoglalása követett. A határozathozatal szabályai ugyanazok voltak a másodfokú eljárásban, mint az elsőfokú tárgyalás során.[66]

6. Semmisségi panasz

Az ítélőtábla fellebbezési eljárás során hozott végzése ellen jogorvoslatnak nem volt helye. Határozata ellen a panaszlott csak semmisségi panaszt adhatott be, ha a törvény megsértése miatt elítélték. A semmisségi panaszt az ügyvéd nyújthatta be a másodfokú bíróság ítéletének közlésétől számított nyolc napon belül a törvényszéknél, amelynek azt fel kellett terjesztenie a Kúriához.

Amennyiben a Kúria nem utasította el a semmisségi panaszt, akkor a nyilvános ülés megtartásá-

62 P. VI. 16357/5/1933. BFL.
63 Bp. 415. §.
64 P. VI. 2746/8/1934. In: 2746/1934 BFL.
65 P. VI. 1158./15/1934. BFL., Cg. 35030/9. sz. In: 1158/1933. BFL., Lásd még: P. VI. 15486/6/1933. BFL.
66 Harasztosi, 1936, 554.

ra határnapot tűzött ki, amelyre a koronaügyészt és a panaszlott védőjét megidézte. Az eljárás során bizonyításnak nem volt helye. A másodfokú bíróság által megállapított tényállást csak annyiban lehetett megtámadni, amennyiben a bíróság jogszabály megsértésével állapított vagy nem állapított meg tényt az eljárás során. Az előadás befejezését követően a koronaügyész vagy helyettese, ezt követően a védő, vagy ha a panaszlott ügyvédi képviseletre nem szorult, akkor saját maga szólalhatott fel. Ha a Kúria a semmisségi panasznak helyt adott, akkor az ügy érdemében is döntött. Ebben az esetben a tényállást az előtte lévő adatok alapján szabad meggyőződése alapján állapította meg. Ha az ügyet nem tartotta érdemileg elbírálandónak, akkor a másodbíróságot új eljárásra és új érdemi határozat hozatalára utasította.[67]

7. Perújrafelvétel

Újrafelvételt csak a panaszlott kérhetett a Bp. 446. §-ában meghatározott esetekben, és csakis akkor, ha szabadságvesztés büntetésre ítélték, ha nem nyújtott be nyilatkozatot, vagy ha a védelmet nem terjesztették elő. Ha a panaszlott az újrafelvétel kérése előtt meghalt, akkor azt helyette az özvegye vagy törvényes leszármazója kérhette. A kérvényt annál a bíróságnál kellett benyújtani, amelyik első fokon eljárt. Az eljárás menetére a Bp. XXI. fejezetének rendelkezéseit kellett alkalmazni. Az újrafelvétel elrendelése ellen jogorvoslatnak nem volt helye. Megtagadása ellen azonban a kérelmező nyolc napon belül felfolyamodást nyújthatott be, amiben az ítélőtábla végérvényesen határozott.[68]

Összességében megállapítható a levéltári források alapján, hogy a kartellügyek döntő többsége bírságolási eljárás volt. Az eljárási szabályok speciális jellege egyedülállónak mondható a magyar perjogtörténetben, hiszen a polgári bíróságok alapvetően a Bp. szabályait alkalmazva döntöttek az 68400/1914. I. M. rendelet alapján. A peres anyagok vizsgálata során kiderült, hogy mit is jelentett a kartellmulasztás, ami szoros összefüggésben állt azzal a kartellmagánjogi kérdéssel, hogy mi is minősült kartellnek. A kartell fogalmának meghatározását alapvetően szintén a bírói gyakorlat dolgozta ki, hiszen erre vonatkozóan a törvény nem tartalmazott egységes definíciót. Szintén lényeges kérdés volt a bíróságok számára, hogy mikor jött létre érvényes kartellmegállapodás.

Az anyagi jogi problémák mellett a peres anyagok alapján nyomon lehet követni az eljárás alakulását és az eljárási cselekményeket, különös tekintettel a bizonyítási szakaszt. Megvizsgálható, hogy a bíróságok milyen adatok és információk alapján hozták meg határozataikat. Hogyan érvényesültek a modern perjogi alapelvek és szabályok az eljárás során.

Elmondható, hogy a bíróságok szigorúan betartották a törvény rendelkezését a bemutatási kötelezettség elmulasztása kapcsán, ami azzal is indokolható, hogy az állam különös figyelmet fordított a kartellek felügyeletére. A 20. század első felében engedélyezett kartellszerveződés jelentős mértéket öltött Magyarországon, amelynek törvényes keretek között tartásában a bíróságok tevékenysége kiemelkedő volt, nyomást és hatást gyakorolva ezzel a gazdasági életben jelentős szerepet játszó cégek működésére, a gazdasági élet alakulására.

67 68.400/1914. I. M. rendelet 22. §-a.
68 68.400/1914. I. M. rendelet 25. §-a.